

T. C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
ORTAÖĞRETİM SOSYAL ALANLAR EĞİTİMİ ANA BİLİM
DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI EĞİTİMİ

HİBETÜ'L HAKAYIK'IN NECİP ASIM NEŞRİ VE
ESERDE VERİLEN DEĞERLER EĞİTİMİ

ÜMİT KARUL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN:
DR. ÖĞR. ÜYESİ RIDVAN ÖZTÜRK

KONYA-2018

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ümit KARUL
	Numarası	148308041006
	Ana Bilim Dalı	Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi
	Bilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi
	Programı	Tezli Yüksek Lisans
	Tezin Adı	Hibetü'l Hakayık'ın Necip Asım Neşri ve Eserde Verilen Değerler Eğitimi

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

10/07/2018
...../...../.....

Öğrencinin
Adı Soyadı İmzası

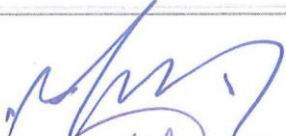
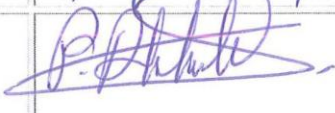
Ümit KARUL
Ümit Karul

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
---	---	---

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ümit KARUL
	Numarası	148308041006
	Ana Bilim Dalı	Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi
	Bilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi
	Programı	Tezli Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Rıdvan ÖZTÜRK
	Tezin Adı	Hibetü'l Hakayık'ın Necip Asım Neşri ve Eserde Verilen Değerler Eğitimi

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan “Hibetü'l Hakayık'ın Necip Asım Neşri ve Eserde Verilen Değerler Eğitimi” başlıklı bu çalışma 10/07/2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

	Ünvanı Adı Soyadı	İmza
Danışman	Dr. Öğr. Üyesi Rıdvan ÖZTÜRK	
Jüri Üyesi	Doç. Dr. Gökhan ÖLKER	
Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi Perihan ÖLKER (Yedek)	

ÖN SÖZ

Dinî-ahlaki didaktik bir eser olarak kabul edilen ve İslamî Türk Edebiyatının öncülerinden sayılan Atebetü'l-Hakayık'ın önemini *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eserinde Nihat Sami Banarlı şöyle belirtmiştir: “*Atebetü'l-Hakayık, Türk İslam Edebiyatı tarihinin elde bulunan ikinci eseri olmak bakımından başta Türk dili tarihi olmak üzere tarih ve edebiyat tarihi araştırmaları için büyük önemi haiz bir eserdir*” (Banarlı, 1998: c.1, 243).

İslami Dönem Türk Edebiyatının en önemli eserlerinden biri Edib Ahmed Yükneki'nin yazmış olduğu Atebetü'l-Hakayık'tır. Bu eseri ilim alemine ilk tanıtan Necip Asım olmuştur. Necip Asım'ın eseri iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısmında eserin kritiği yapılarak Osmanlı Türkçesi ile açıklaması verilmiş. İkinci kısımda ise metnin tıpkıbasımı yer almıştır. Eserin birinci kısmı 113 sayfa, ikinci kısmı ise 55 sayfadan oluşmaktadır. Necip Asım, 1906'da metnin bir kısmı ile daha sonra 1918 (1334)'de, biri faksimile ve diğeri metin, tercüme ve izah olmak üzere iki kısımda eserin tamamını Hibetü'l-Hakayık adıyla neşretmiştir. Bunlardan başka bir de 1925'te kendi neşrine esas olan B nüshası ile eserin A nüshasını karşılaştıran bir makale yazmıştır.

Atebetü'l-Hakayık adlı eser Necip Asım'dan sonra F. Köprülü, W. Radloff, J. Deny, T. Kowalski gibi Türkologlar tarafından da ele alınıp işlenmiştir. “*Eser üzerinde en mükemmel çalışmayı Reşit Rahmeti Arat, üç nüshasından yararlanarak yapmıştır*” (Şentürk ve Kartal, 2009: 35).

Araştırmamızın ana malzemesini Necip Asım'ın 1918 yılında Arap harfleriyle yayımlamış olduğu Hibetü'l-Hakayık adlı eser oluşturmaktadır. Hibetü'l-Hakayık, Atebetü'l-Hakayık'ın ilk okuması ve neşri olması nedeniyle Türk dili tarihi açısından önem arz etmektedir. Bu çalışmada, Hibetü'l-Hakayık Latin esaslı Türk alfabesine aktarılmış ve aktarılan bu metinden hareketle B ve A nüshaları arasındaki farklar tespit edilip gösterilmiştir. Ayrıca yine Hibetü'l-Hakayık metni esas alınarak eserde verilen değerler ve değerler eğitimine ait unsurlar tespit edilerek değerlendirilmiştir. Bu çalışmada, Necip Asım'ın Hibetü'l-Hakayık adlı eserinin saha araştırmacılarının dikkatlerine ve istifadelerine sunulmasının yanı sıra değerler eğitimi alanına katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında engin bilgi ve tecrübesiyle desteğini hiçbir zaman esirgemeyen, beni böyle bir incelemeye yönlendirerek bu çalışmanın ortaya çıkmasına vesile olan çok kıymetli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Rıdvan ÖZTÜRK'e teşekkürlerimi sunarım. Çalışmanın alana faydalı olmasını dilerim.

Ümit KARUL
KONYA-2018

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü

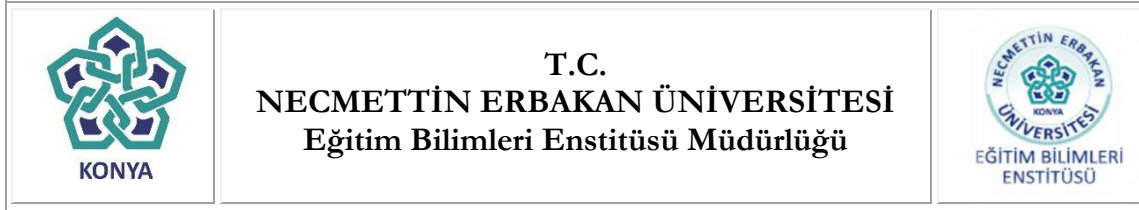

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ümit KARUL
	Numarası	148308041006
	Ana Bilim Dalı	Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi
	Bilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi
	Programı	Tezli Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Rıdvan ÖZTÜRK
	Tezin Adı	Hibetü'l Hakayık'ın Necip Asım Neşri ve Eserde Verilen Değerler Eğitimi

ÖZET

Bu çalışmada, Atebetü'l-Hakayık'ın Necip Asım tarafından 1918 yılında Ayasofya (B) nüshası dikkate alınarak Hibetü'l-Hakayık adıyla yapılan ilk neşrinin günümüz alfabesine aktarımı yapıldı. Bu aktarım tamamlandıktan sonra Reşit Rahmeti Arat'ın 1951 yılında ana metnini, eserin Semerkand Nüshası (A)'nı esas alarak yayınladığı Atebetü'l-Hakayık metniyle “harflendirme, kelime ve kelime grupları” farklılıkları açısından karşılaştırılması gerçekleştirildi. Ardından Hibetü'l-Hakayık adlı eser değerler eğitimi açısından değerlendirildi. Bu bağlamda eserde verilen değerler tespit edilerek sınıflandırıldı.

Anahtar kelimeler: Hibetü'l-Hakayık, Atebetü'l-Hakayık, Necip Asım, Reşit Rahmeti Arat, Değer, Değerler Eğitimi

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ümit KARUL
	Numarası	148308041006
	Ana Bilim Dalı	Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi
	Bilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi
	Programı	Tezli Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Rıdvan ÖZTÜRK
	Tezin İngilizce Adı	Necip Asım Version of Hibetü'l Hakayık and Values Education Given in it

SUMMARY

In this study, the first edition copy of Atebetü'l-Hakayık's prepared by Necip Asım in 1918 considering Hagia Sophia (B) edition was transcribed into present day alphabet. After completing the transcription, the main text of Reşit Rahmeti Arat, published in 1951 and was based on a copy of Semerkand edition (A), was compared to the text of Atebetü'l-Hakayık regarding differences. Then Hibetü'l-Hakayık was evaluated in terms of education. In this context, the values given in the work were determined and classified.

Key Words: Hibetü'l-Hakayık, Atebetü'l-Hakayık, Necip Asım, Reşit Rahmeti Arat, Values, Values Education

İçindekiler

BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	I
YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU	II
ÖN SÖZ	III
ÖZET	V
SUMMARY	VI
GİRİŞ	1
I. Necip Asım Yazıksız.....	3
II. Edib Ahmed B. Mahmud Yükneki	4
III. Atebetü'l-Hakayık.....	5
IV. Atebetü'l-Hakayık'ın Nüshaları	6
V. Transkripsiyon Alfabetesi	8
1. METİN.....	9
2. İKİ METİN ARASINDAKİ FARKLILIKLAR	170
2.1. İçerik Farklılıkları	170
2.2. Harflendirme Farklılıkları.....	171
2.2.1. Kelime başında görülen harflendirme farklılıkları	172
2.2.1.1. e~i-	172
2.2.1.2. i~e-	172
2.2.1.3. h~k-	172
2.2.1.4. d~t-	172
2.2.1.5. t~d-	172
2.2.1.6. p- b-	172
2.2.2. Kelime içinde görülen harflendirme farklılıkları	173
2.2.2.1. -t~-d-.....	173
2.2.2.2. -ğ~-k-.....	174
2.2.2.3. -k~-ğ-.....	175
2.2.2.4. -e~-ü-.....	175
2.2.2.5. -t~-d-.....	175
2.2.2.6. -u~-ı-.....	176
2.2.2.7. -ü~-i-.....	176
2.2.2.8. -i~-ü-.....	177
2.2.2.9. -v~-v̇-.....	177
2.2.2.10. -y~-v̇-.....	177
2.2.2.11. -d~-t-.....	177
2.2.2.12. -b~-v̇-.....	178

2.2.2.13.	-p~v-	178
2.2.2.14.	-i~u-	178
2.2.2.15.	-i~a-	178
2.2.2.16.	-ç~j-	178
2.2.2.17.	-c~j-	178
2.2.2.18.	-d~d-	178
2.2.2.19.	-e~i-	179
2.2.2.20.	-z~d-	179
2.2.2.21.	-a~u-	179
2.2.2.22.	-u~a-	179
2.2.2.23.	-s~d-	180
2.2.2.24.	-y~d-	180
2.2.2.25.	-a~i-	180
2.2.2.26.	-c~ç-	180
2.2.2.27.	-s~s-	181
2.2.2.28.	-h~k-	181
2.2.2.29.	-k~h-	181
2.2.2.30.	-t~t-	181
2.2.2.31.	-t~t-	181
2.2.2.32.	-v~b-	181
2.2.2.33.	-f~p-	181
2.2.2.34.	-ü~e-	181
2.2.2.35.	-i~e-	182
2.2.2.36.	-b~p-	182
2.2.3.	Kelime sonunda görülen harflendirme farklılıkları	183
2.2.3.1.	-t~d	183
2.2.3.2.	-k~ğ	183
2.2.3.3.	-ng~n	183
2.2.3.4.	-ü~i	183
2.2.3.5.	-e~ü	184
2.2.3.6.	-i~ü	184
2.2.3.7.	-s~z	184
2.2.3.8.	-ğ~k	185
2.3.	Yazım veya ek farklılıkları görülen kelimeler	185
2.4.	Kelime veya kelime grubu farklılıkları	188
3.	ESERDE VERİLEN DEĞERLER EĞİTİMİ	195
3.1.	Değer Tanımı	195
3.2.	Değerler Eğitiminin Amacı ve Önemi	195

3.3. Hibetü'l-Hakayık'ta Verilen Değerler Eğitimi.....	197
3.3.1. Tavsiye edilen, özendirilen değerler	198
3.3.1.1. Bilgili olma	198
3.3.1.2. Doğru sözlü olma.....	201
3.3.1.3. Sır saklama	202
3.3.1.4. Cömert olma	202
3.3.1.5. Sorunlara karşı hazırlıklı olma.....	203
3.3.1.6. Kanaatkâr olma.....	204
3.3.1.7. İyilik yapma.....	204
3.3.1.8. Alçak gönüllü olma	205
3.3.1.9. Zamanı iyi değerlendirme	206
3.3.1.10. Sağlığa dikkat etme	206
3.3.1.11. Yumuşak ve güzel huylu olma	207
3.3.1.12. Kerem sahibi olma.....	207
3.3.1.13. Şefkatli ve merhametli olma	208
3.3.1.14. İnsanlara yardım etme	208
3.3.1.15. İyilik edene teşekkür etme	209
3.3.1.16. Affedici olma.....	209
3.3.1.17. Davranışlarda ölçülü olma.....	209
3.3.1.18. Sabırlı olma	210
3.3.1.19. Dost edinme.....	210
3.3.1.20. İşi düşünerek yapma	211
3.3.1.21. Kaza ve kadere inanma.....	211
3.3.2. Sakındırılan, yapılması istenmeyen değerler	212
3.3.2.1. Bilgisiz olma.....	212
3.3.2.2. Çok konuşma	214
3.3.2.3. Yalan söyleme	215
3.3.2.4. Dünyaya aldanma	216
3.3.2.5. Cimrilik yapma	218
3.3.2.6. Açgözlülük yapma	219
3.3.2.7. Kötülük yapma	220
3.3.2.8. Kibirli olma	221
3.3.2.9. Düşman edinme	222
SONUÇ	224
KAYNAKÇA.....	227
ÖZ GEÇMİŞ	230

GİRİŞ

Atebetü'l-Hakayık'ın ilk neşri olan Hibetü'l-Hakayık'ı incelediğimiz bu çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmamızın birinci bölümünde Necip Asım'ın 1918 yılında neşretmiş olduğu 113 sayfalık Hibetü'l-Hakayık adlı eserinin tamamı latin alfabesine aktarılmıştır. Necip Asım'ın bu eseri “başlangıç” adı verilen bir mukaddime, Hibetü'l-Hakayık metninin incelendiği ana metin, zeyl, sarflar ve lügatçe bölümlerinden oluşmaktadır. Söz konusu eserin ana metin kısmı sırasıyla; Hibetü'l-Hakayık'tan bir beyit, o beyite ait bilinmeyen kelimelerin anlamlarının verildiği bölüm ve bu bölümden sonra incelenen beyitin Osmanlı Türkçesine çevirisinden ibarettir. Çalışmamızda eserdeki bu ana metin kısmı Latin harflerine aktarılırken şu yol takip edildi:

Öncelikle eserde bulunan beyitin Arap harfli orijinal şekli hiçbir değişiklik yapılmadan yazıldı. Devamında söz konusu beyitin transkripsiyonlu okuması gerçekleştirildi. Transkripsiyon alfabesi sadece bu bölümde kullanıldı. Beyitlerin altında verilen lügatçe niteliğindeki kelimelerin orijinal şekli parantez içinde yazıldıktan sonra o kelimeye ait verilen anlamlar ve açıklamalar Latin harfleriyle yazıldı. Nihayetinde verilen beyitin Osmanlı Türkçesine çevirisi latin alfabesine aktarılarak yazıldı. Böylece bir beyite ait çeviri bittikten sonra iki okumanın daha kolay göz önünde bulundurulması amacıyla söz konusu beyitin altına Reşit Rahmeti Arat'ın Atebetü'l-Hakayık adlı neşrindeki muadil beyit ilave edildi. Atebetü'l-Hakayık'tan alınıp ilave edilen beyitler ve günümüz Türkçesine çevrilmiş şekilleri Reşit Rahmeti Arat'ın kitabının 2006 baskısından olduğu gibi alıntılındı. Bu beyitler ve çeviriler çalışmamızın içerisine bir paragraf içerde olacak şekilde ve ilk mısranın başlangıcına **AH** (Atebetü'l-Hakayık) yazılarak dahil edildi. Çalışmamızda mısralar takibinin kolay olması amacıyla tarafımızdan numaralandırıldı. Bu numaralar mısraların hemen başına yazıldı. Atebetü'l-Hakayık'ta yer alan 35, 36, 123, 124, 511 ve 512 numaralı mısralar Hibetü'l-Hakayık'ta bulunmamaktadır. Bu nedenle 34. mısradan sonra Reşit Rahmeti Arat'ın eserinden alınan mısraların başına Necip Asım neşrine denk gelen mısra numaraları verildikten sonra, Arat'ın vermiş olduğu numaralar mısranın sonuna parantez içinde ilave edildi.

Necip Asım, eserin başlangıç adını taşıyan mukaddimesinde ve ana metin içerisinde sık sık dipnotlar vermiştir. Bu dipnotları verirken her yeni sayfada dipnot numarasını 1'den başlatmıştır. Çalışmamızda bu dipnotları aktarılırken başlangıç kısmında verilen dipnotlar ilgili sayfanın altına otomatik dipnot oluştur seçeneği kullanılarak 1, 2, 3... şeklinde devam eden numaralar halinde verildi. Ancak ana metin içerisinde verilen dipnotlar aktarılırken dipnotun geçtiği yerin hemen altına [1]: şeklinde gösterimi ve yazımı yapıldı. Eserin sonundaki lügatçe kısmı aktarılırken kelimeler Arap harfleriyle parantez içlerine yazıldı. Ardından tırnak işareti içinde transkripsiyonlu okunuşu verildikten sonra Necip Asım'ın vermiş olduğu anlamlar yazıldı. Kelimelerin sonunda hangi sayfada geçtiklerini gösteren sayfa numaraları çalışmamızda gösterilmiştir. Hibetü'l-Hakayık adlı eserin günümüz harflerine aktarımında incelemenin kolaylığı açısından sayfa numaraları sayfanın başlangıç kısmına denk gelecek şekilde [1], [2], [3]... biçiminde gösterildi.

Çalışmamızın ikinci bölümünde Necip Asım neşri ile Reşit Rahmeti Arat neşri arasındaki harflendirme, kelime ve kelime grubu farklılıkları tespit edilerek gösterildi. Üçüncü ve son bölümde dinî-ahlaki didaktik bir eser olarak kabul edilen Hibetü'l-Hakayık'ta verilen değerler eğitime ait unsurlar maddeler halinde sınıflandırılarak yorumlandı ve gösterildi. Değerler eğitimi ile ilgili tespit edilen madde başlarının altlarına yorumlar yapıldıktan sonra o değerle ilgili mısralar numara sırasına göre küçükten büyüğe olacak şekilde verildi.

Çalışmamız, tespit edilen bulguların sonuç bölümünde değerlendirilmesiyle tamamlandı.

I. Necip Asım Yazıksız

Tuncay Böler, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi'nde yayınladığı Necip Asım Yazıksız ve Türk Diline Katkıları adlı çalışmasında Necip Asım hakkında şu bilgileri vermiştir: “29 Aralık 1861 tarihinde Kilis'te doğan Necip Asım Yazıksız'ın babası Balhasanoğlu diye tanınan bir sipahi ailesinden Hacı Asım Bey'dir. Necip Asım Yazıksız, ilk ve orta tahsilini memleketinde yaptıktan sonra 1875 yılında Şam Askerî İdadisine kaydolmuş; daha sonra Kuleliye geçmiştir. Mektep sıralarındayken, meşhur riyaziyeci Hoca Tahsin Efendi'yi ve Ahmet Midhat'ı tanımış, Hoca Tahsin Efendi'den çeşitli konularda ders almış; Ahmet Midhat'ın takdir ve teşvikiyle Tercüman-ı Hakikat gazetesine imzasız fennî yazılar yazmıştır. 1879'da Harbiyeye girmiş, 1881 yılında piyade teğmeni rütbesiyle mezun olmuştur. Önce Umumi Harbiye beşinci şubesine, sonra Kocamustafapaşa Askerî Rüştiyesi Fransızca öğretmenliğine tayin olunmuş, ertesi yıl Üsküdar Toptaşı Askerî Rüştiyesi (günümüzde Sokullu Mehmet Paşa İlköğretim Okulu)ne verilmiştir. 1884 yılında üsteğmenliğe yükselmiş ve Maarif Nezareti tarafından Fatih ve Galata Rüştiyeleri Fransızca öğretmenliğine tayin edilmiştir. 1886'da yüzbaşı, 1908'de yarbay olmuştur. Askerlik hayatı, muhtelif askerî ve mülki okullarda Fransızca, Türkçe ve tarih hocalığı ile geçen Necip Asım Yazıksız albay olduktan sonra 1913'te emekliye ayrılmıştır.

Paris'te faaliyet gösteren La Société Asiatique (Asya Cemiyeti)'ye üye seçilmiş ve ilmî çalışmalarına takdir nişanesi olarak, 1892'da Chicago'da açılan sergide kendisine bir madalya ve diploma takdim edilmiştir. Bu özellikleriyle Türkiye ile Avrupa ilim âlemi arasında bir rabita rolü oynayan Necip Asım Yazıksız'a ayrıca 1925'te ilk, orta ve yüksek öğretime mensup hocalar arasında fazilet mükâfata verilmiştir. Necip Asım Yazıksız, 1927 seçimlerinde Erzurum milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisine girmiştir. Siyasi faaliyetlerinin yanı sıra Türk Dil Kurumunun çalışmalarına da katılmıştır. 1934'te Yazıksız soyadını almışsa da, eski yazılarında Balhasanoğlu ve Balkanoğlu adlarını da kullanmıştır. 13 Aralık 1935'te Kadıköy'deki evinde vefat eden Necip Asım Yazıksız, Sahra-yı Cedit Mezarlığında metfundur. Vasiyeti gereği mezar taşına şu tercüme-i hâli yazılmıştır: Necip Asım, Türk tarihi müellifi, 1861-1935” (Böler, 2009: sayı 25, 197-198).

Necip Asım'ın Türk diliyle ilgili eserleri Orhun Abideleri, Pek Eski Türk Yazısı, Ural-Altay Lisanları, Hibetü'l-Hakayık, Eski Savlar, Yeni Usul Osmanlı Sarfı'dır (Böler, 2009: sayı 25, 200).

Türk dili alanıyla ilgili altı adet çalışması bulunan Necip Asım hakkında çalışma yapan Tuncay Böler, ilgili çalışmasında Necip Asım'ın çalışmalarının önemi ile ilgili şunları kaydetmektedir: *“Orhun Abideleri, Atebetü'l-Hakayık, Eski Savlar, Ural ve Altay Lisanları gibi eserleriyle dikkatleri üzerine çeken Necip Asım Yazıksız, Kilis'in yetiştirdiği değerli bir bilim adamıdır. Bugün için onun eserleri ilmî anlamda çok önemli bir yerde durmuyor olabilir; fakat söz konusu çalışmalar konuyla ilgili ilk yayınlar olmaları bakımından önemlidir. Denilebilir ki Türklük biliminin bugün bu seviyelere gelmesinde Necip Asım Yazıksız'ın ciddi katkıları olmuştur”* (Böler, 2009: sayı 25, 207).

II. Edib Ahmed B. Mahmud Yükneki

Bugün elimize yalnızca Atebetü'l-Hakayık adlı eseri ulaşan Edib Ahmet'in hayatı hakkında fazla bilgimiz yoktur. Bunun yanında Edib Ahmet'in Yükneki olduğu Yüknekî lakabından anlaşılıyorsa da, Yüknek'in nerede olduğu da kesin olarak bilinmemektedir. Ayrıca mezarında belli değildir. Reşit Rahmeti Arat'ın yayınladığı Atebetü'l-Hakayık'ın, Arslan Hoca Tarhan'a ait parçasında Edib Ahmet'in memleketinin Yüknek olduğu belirtilmektedir. Arat, Yüknek'in neresi olduğunu araştırırken, Yakut'un Mu'cemü'l-büldan adlı eserindeki “Agnak”ın Yüknek olduğu düşüncesine katılmamakta, Agnak'ı Yüknek veya Yügnek olarak isimlendirmenin Türkçe bakımından pek doğru olmayacağını söylemektedir. Arat'ın yaptığı araştırmalar sonucunda, Sır-derya, Türkistan (Yesi) ve Sabran bölgelerinin Jüynek'e yani Yüknek'e yakın olduğu bulunmuştur. Jüynek Yesi'nin kuzey-batısında olup, Sabran'ın coğrafi hudutlarına girmektedir; adı da değişmemiş olup Jüynek'tir. Bazı araştırmacılara göre ise, şairin doğum yeri olarak gösterilen Yüknek'in, Türkistan'ın Taşkent şehrinin güneyinde bulunan Benakiti yakınında eski bir şehir olduğu sanılmaktadır. Nitekim burası ilim adamlarının yetiştiği önemli bir bölge idi (Başkan, 2013: 12).

Edib Ahmed B. Mahmud Yükneki'nin kimliği, Őahsiyeti ve yaşadığı yer tam olarak bilinmemektedir. Söz konusu eserde yazar kendisini Şöyle tanıtılmaktadır: * dib aĥmed atım  deĥ p nd sözüm (469)*. Bundan da anlaşıldığı kadarıyla yazar daha yaŐarken *Edip* olarak adlandırılmakta ve hatta bu ifadeyi kendisi de kullanılmaktadır. Eserin sonuna eklenen, kime ait olduğu bilinmeyen dörtlükte Edib Ahmed'in anadan doğma k r olduğu; Emir Seyfeddin'e ait olan dörtlükte müellifin edibler edibi, fazıllar başı olduğu; Arslan Hoca Tarhan'a ait olan on beyitlik bölümde Edib'in babasının adının Mahmud, memleketinin Yüknek olduğu ve eserini Kaşgar diliyle yazdığı kaydedilmektedir (Arat, 2006: 6).

Türkistan'da Taşkent civarında yer alan Yüknek kasabasında Őair Mahm d isminde bir kişinin oğludur. Yaşadığı dönem ve  eyreyle ilgili yeterli bilgi yoktur. Ancak eski kaynaklarda hakkında sadece menkabev  mahiyette bazı rivayetlere rastlanılmaktadır. Bunlardan anlaŐıldığına göre Edib Ahmed Arapça ve Farsça bilen, tefsir ve hadis gibi İsl m  ilimleri tahsil etmiş, takva sahibi,  lim, f zıl bir Őairdir (Şentürk ve Kartal, 2009: 34).

III. Atebetü'l-Hakayık

Daha  ok Atebetü'l-Hakayık "*Hakikatlerin EŐiđi*" adıyla bilinen eser Hibetü'l-Hakayık, Hibet ol Hakayık ve Gaybet 'l Hakayık adlarıyla da anılır (Arat, 2006: 9). Eser, edebiyatımızın bilinen en eski eserlerinden olması dolayısıyla Türk dili ve edebiyatı tarihi açısından oldukça önemlidir. Asıl konunun iŐlendiđi bölümün Türk mill  nazmı olan dörtlüklerle yazılmış olması, müellifin mill  Őiir zevkini sürdürdüğünün göstergesidir. Kutadgu Bilig'e göre Atebetü'l-Hakayık'ta Arapça ve Farsça kelimelerin sayısının daha fazla olduğu görülmektedir. Bunda en büyük sebep eserin din  olmasıdır. Eser ilk defa Necib Asım tarafından Ayasofya Kütüphanesi'nde bulunarak ilim  lemine tanıtılmıŐ, bir süre sonra da faksimile, metin, tercüme ve açıklaması neşredilmiştir. Eser üzerinde en mükemmel çalışmayı Reşit Rahmeti Arat,    nüshasından yararlanarak yapmıştır (Şentürk ve Kartal, 2009: 34-35).

Atebetü'l-Hakayık 40 beyit ve 101 dörtlükten oluşan manzum bir eserdir. Ancak esere sonradan ilave edilen kime ait olduğu bilinmeyen bir dörtlük, Emir Seyfeddin'e ait olan bir dörtlük ve Arslan Hoca Tarhan'a ait olan on beyitlik bölümle birlikte toplam 512 mısradan ibarettir. Aruzun *feûlün / feûlün / feûlün / feûl* kalıbıyla yazılmıştır. Beyitlerden oluşan bölüm gazel, dörtlüklerden oluşan ana bölüm ise mâni tarzında kafiyelenmiştir. Kime ait olduğu belli olmayan dörtlükte şairin eseri 14 bâbda yazdığı belirtilmektedir. Tanrı'ya, peygambere ve dört halifeye övgü ile başlayan eser, bilginin faydaları, bilgisizliğin zararları, dilin insan için önemi, cömertlik ve cimriliğin yargılanması, zamanenin bozukluğu gibi konularla devam eder.

IV. Atebetü'l-Hakayık'ın Nüshaları

Semer kand Nüshası (A): Arat'a göre eserin nüshaları arasında her bakımdan en iyi nüshası budur. 1444 yılında hattat Zeynü'l-âbidin tarafından intinsah edilmiştir. Uygur alfabesiyle yazılmıştır. İstanbul Ayasofya Kütüphanesi'nde 4012 numarada kayıtlıdır (Arat, 2006: 20-25).

Ayasofya Nüshası (B): 1480 yılında Şeyh-zâde Abdürrezzak Bahşı tarafından tanzim edilmiştir. Eser Uygur ve Arap harfleriyle yazılmıştır. Üst satır Uygur harfleriyle yazılmış ve alt satırda aynı mısra Arap harfleriyle tekrar edilmiştir. Eser, İstanbul Ayasofya Kütüphanesi'nde 4757 numarada kayıtlıdır (Arat, 2006: 27-30).

Topkapı Nüshası (C): Eser, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Hazine Dairesinde 35552 numarada kayıtlıdır. Arap harfleriyle yazılmıştır. Ancak kim tarafından, nerede ve ne zaman yazıldığına dair bir kayıt yoktur (Arat, 2006: 30-32).

Ankara (Seyid Ali) Nüshası (D): Arap harflidir ve eksik bir nüshadır. Kim tarafından, nerede ve ne zaman yazıldığı bilinmemektedir. Eser bir mecmua içinde yer almaktadır ancak bu mecmuanın bugün nerede olduğu belli değildir. Nüsha

hakkındaki bilgiler Fuad Köprülü'nün *Hibet al Hakayık hakkında yeni bir vesika* adlı makalesinden çıkarılmıştır (Arat, 2006: 32-34).

Ankara (Maarif Kütüphanesi) nüshası (E): Ankaralı Hacı Cafer oğlu İbrahim Efendi'ye ait önemli bir yazma mecmua içinde, Hibet al- Hakayık'ın bazı parçaları bulunmuştur. Bu nüsha, şimdi Ankara'da Maarif Kütüphanesinde bulunmaktadır. E nüshası hicri 700'den sonra yani XIV. yüzyılda yazılmıştır. Eserde Uygur şekillerinin altında Arap harfleriyle açıklamalar bulunmaktadır. Nüshada bazı sayfaların eksik olma ihtimali vardır (Arat, 2006: 34-37).

Berlin (İlimler Akademisi) nüshası (F): Berlin'de Prusya İlim Akademisinde Türkçe Uygur metinleri arasında T. I. TM 287 işaretini taşıyan bir sayfa mevcuttur. Sayfanın bir tarafında yazılı metnin Atebetü'l-Hakayık'a ait bir dördlük olduğu tespit edilmesine rağmen diğer sayfalar bulunamadığından tam bir sonuç alınamamıştır. Sayfanın arka tarafında Arap harfleri ile yazılmış 2 satırlık Farsça bir metin ile altı buçuk satırlık Moğolca bir metin bulunmaktadır (Arat, 2006: 37-38).

G nüshası: Ali Şir Nevayi'nin Nesaimü'l-mahabbe min şemaimi'l-fütüvve adlı Nefehat tercüme ve zeylinde Atebetü'l-Hakayık'tan üç mısra bulunduğunu haber veren Reşit Rahmeti Arat bu mısraların gelişi-güzel dördlükler içinde geçmekte olduğunu ve mısralarda da kafiye vb. nedenlerle zorlamalar ve değişiklikler meydana geldiğini belirtiyor (Arat, 2006: 38-39).

V. Transkripsiyon Alfabeti

ا	a, ā, e
اَ	a, e
ب	b, p
پ	p
ت	t
ث	s
ج	c, ç
چ	ç
ح	h
خ	ħ
د	d
ذ	z
ر	r
ز	z
ژ	j
س	s
ش	ş
ص	ş
ض	z
ط	ṭ
ظ	z
ع	ʿ
غ	ğ
ف	f
ق	q
ك	k, g, ñ
گ	g
نگ	ng
ل	l
م	m
ن	n
و	v
ه	h, a, e
ی	y
ء	ˆ
ای	i, ī
او	o, ö, u, ü, ū

1. METİN

[1]

HİBETÜ'L-HAKAYİK

Birinci Kısım

Şârihi ve nâkili: Necip Asım

Müellifi: Ahmed bin Mahmud Yükneki

İstanbul – Matbaa-i Amire

1334

[3]

Neşr ü tamim maarif ve ihya-yı asar hususunda ibzal-i himmet buyuran maarif-i umumiye nazır-ı âlisi Şükrü Beyefendi Hazretlerine.

Türklerin edebiyat-ı kadimesinden olan işbu eseri ithaf ile kesb-i fahr eylerim.

Necip Asım

[4]

BAŞLANGIÇ

Kutb-i Şimali'den Hindistan'a, Aksa-yı Şark'tan Adriyatik Denizi'ne kadar dağılıp yayılan, yüzlerce hükümetler devirip yerine hanlıklar tesis eden büyük Türk milletinin medeniyetten mahrum, âlemi tahribe memur olduğu vaktiyle zannedilir idi. Avrupa fazıla-yı müşteşrikinin ciddi himmetleri, hususiyle himmetlere birer mahal-i sarf olmak üzere icra olunan taharriyat ve elde edilen vesikalar bugün artık o zannın bir bühthan olduğunu ispat edecek mertebeyi buldu.

Türk dilinde icra edilen ufak bir tettebbu bile Türk milletinin kadim bir edebiyatı olduğunu gösterebilir. Bütün Türk uluslarında müşterek olup parmak hesabınca manzum olan bir çok atalar sözü şüphesiz adı sanı hatıralardan silinmiş birtakım milli şairlerin eserlerinden hafızalarımıza nakil olunmuş parçalardır. Fakat bunlar milletin yazılı bir edebiyata malik olduğunu pek de ispat edemez, olsa olsa Arabın suk-ı ukaz şairleri gibi panayırlarda ictima mahallerinde inşad olunmuş şeyler kabilinden olmak üzere telakki olunur, fakat herhalde kadim bir edebiyat tohumunun vücuduna delalet eyler.

Türklerle öteden beri her türlü münasebette bulunan Çinlilerdir. Binaenaleyh bugün asar-ı kadimesinden çoğunu kaybeden Türklerin evaili hakkında oldukça mufassal malumatı Çin tarihlerinden alabiliriz. Çin müverrihleri Türklerin milad-ı İsa'dan çok evvel yazıları olduğunu haber verirler. Ezcümle milattan takriben 192 yıl evvel Teng-li-ko-to-tan-jou¹ unvanını haiz olan Me-te (*me-thé*) adlı bir Türk [5] hükümdarının Çin İmparatoriçesi Tai-heou'ya name gönderdiğini yazarlar. Yine bu müverrihler milattan 174 yıl evvel (Le'u Şani') adlı bir tanjunun muhaberat-ı siyasiyesinde kullandığı elkabı da zabt ederler. Şu muhaberelelerin Çin lisanı üzere olmak ihtimali hatırlara gelebilir, fakat yine o müverrihlerin Türk harfleri hakkında verdikleri malumat o ihtimali bertaraf eder. Ezcümle bunlardan (Ma-touan-lin) Tatar kavimlerinin en eski yazıları tahta sahfalar üzerinde çentiklerden ibaret olduğunu

¹ Me-te'nin unvanı şöyle tefsir olunabilir: Teng-li-koto-tancu bunlardan Tengli malum; kut saadet, bereket demektir; bunların en gücü Tanju'dur: Hülagü'nün on birinci oğlunun adı Tancu olduğuna bakılırsa kelimenin ta o zamandan manası bilinmediğine hükmedilebilir. Fakat bizce bunun (tañ-taṅg) köküne rabtı mümkün görülüyor. Binaenaleyh "Tanju-Tancu" tanınmış, metbu demek olabilir; yahut Çinlilere takliden "semavi" manasına da gelebilir.

kaydediyor. Yine bu müellif bize Tatarların asla harf kullanmadıklarını da haber veriyor. Şimdi şu tenakuzu nasıl halletmeli? Bir taraftan tahta üstüne çenttiklerini söylüyor, öteden de harf kullanmadıklarını haber veriyor. Bu “nems” yani dilsiz, kendi dillerini anlamaz, demelerine benzer. Almanlar belki İslavlardan ziyade dillidir, fakat o dil İslavlara bir şey anlatmadığı için onlara göre dilsizdirler. Tatar ve Türklerin de harfsiz oluşları Çin harflerini kullanmadıklarındandır. İşte meselenin en makul hali budur. Tou-Kioue’lerin yani Türklerin de aynı harfi kullandıklarını yine bize o Çin müverrihi haber veriyor. Şu haberler en eski Hun hükümdarlarından yani milattan 90 sene evvelinden altıncı asr-ı miladide meydana çıkan Türklere kadar uzun bir zamanı ihtiva eder. İşte 732:735 senelerine ait olan Orhun Abideleri’ndeki yazılar o Çinli müverrihin bize haber verdiği alfabenin asırlarca sonra aldığı şekil tekamülün güzel bir numunesidir.² Orhun Kitabesi bugün Fransızca, Rusça, Almanca olarak tercüme ve neşredilmiştir. Şu hesapça Türk dili milattan la-akal 190 yıl evvel - şu evvelik nereye kadar varıyor, bu şimdilik kestirilemez- yazılmaya başlanmış ve bugün ancak 732 tarih-i miladisinde hak olunan kitabe Türkçenin en eski numunesini teşkil eylemekte bulunmuştur. **[6]**

Jouen-Jouen Tatarlarının reisi olan Tolun 403’te tahta üzerine yazılacak vech ile sade bir yazı ihtira eylediğini de bize tarih haber veriyor. Bu zat olsa olsa daha evvel başka uluslarda kullanılan yazıyı biraz daha ıslah etmiş olacak. Nasıl ki “Kültigin”³ abidesinde kullanılan harflerin sayısı otuzu geçmiş, yani tam lisanın ihtiyacına tevfiik ve ikmal edilmiştir. Bu Türk yazısının esası Arami (*Araméen*) olduğu görülüyor ise de zaman zaman bazı ilavelerle terakkisine çalışılmış ve muvaffak olunmuştur.

Türk İmparatorluğuna halef olan Uygurlar ise Nasturi papazlarından Süryani harflerini öğrenip kendi dillerine uydurmuşlardır. Şekilce olan zerafeti Acem şairlerinin zülf-i yâre benzetmelerine layık görülen hatt-ı Uyguri Türkçe için kafi ise de Arabi ve Farisi ile karışık bir dil için mükemmel bir elifba değildir. Fakat koca bir milletin yegane vasıta-i tahriri olmak dolayısıyla şekline zerafet verilmiş, bazı

² Necip Asım’ın “En eski Türk yazısı” nam eserine bakıla.

³ Kül - Türkçede çiçek demektir. İhtimal ki Farisinin “gül”ü bundan alınmış çiçeklerin en alasına verilmiştir.

ilavelerle ikmaline çalışılmıştır. Cengiz'in yasası⁴ Timur'un tüzük ve yarlıkları hep bu harflerle yazılmış ve fakat Moğollar bazı tadilat icrasıyla “pas-pa” namını vererek kendilerine mal etmişlerdir. Hatta Timurlenk zamanında huruf-ı Arabiyeye dahi Uygur şekli verilerek hatt-ı divanî meydana gelmiştir. Zaten harflerin tebdil ve ıslahı her yerde ve her millette olagelmıştır. Nitekim Acemler Arap harflerine p, ç, ñ'yi ilave eylemeleri gibi biz de g'yi ve bir çok v ilave ettik. Belki bir gün başka şekle de koyacağız, çünkü ihtiyaç görülüyor, müteşebbisler çıkıyor. Her ne ise şimdi gelelim Uygurca eserlere:

Bunların en meşhuru ve Avrupaca en evvel nazar-ı dikkati celp edeni “Resul [7] Aleyhisselam Nebinin Miraçka Barganı” adlı miraçnamedir. Bu kitabın garip bir sergüzeşti var. 1672-73'te İstanbul'da bulunan “Elf-leyletü'l-leyle” mütercimi Antan Galan (A. *Galand*) “eski kûfi bir hat ile muharrer olan!” bu kitabı yirmi beş kuruşa Marki dö Nointel için almış; o da Fransız maliyesini ıslah eden meşhur Colbert'e vermiş. Kütüphanesindeki asarın mahiyet ve kıymetini bilmek merakında olan bu zat da kitabın tetkikini Şerefettin Yezidi'nin “Zafer-name” adlı Timurlenk tarihini tercüme eden Pétiş de la Croix'in babasına havale etmiş. Kral tercümanı olan bu adam da nüshayı halledemeyerek harikulade bir yazı ile muharrer “Miraçname” olduğunu kitabın ötesinde berisinde görülen Kûfi ve Arabi yazılardan anlayabilmiş. Miraçname Colbert'ten kral kütüphanesine nakledilerek 2367 numroya konulmuş. Fransız müsteşar Klori bu kitabı bir türlü anlayamadıklarından bazı sahifelerinin örneklerini şarka göndermişler. Buna Mösyö Barut adlı bir zatın verdiği cevabın hülasası şudur: “Örneği gönderilen sayfaların yazısı Özbekçe değildir. Şark dillerinde derin malumatı olan Cafer Efendi'nin rivayetince bu yazılar Afrika yazısıdır. Hatta Yusuf ve Yunus gibi birtakım alemleri de okumaya muvaffak olmuş!..

İstanbul'dan böyle cevaplar geldiği esnada “Fourmont” adlı iki zat biraz hakikate yaklaşır gibi olmuşlar, yazının Niyuçi tabir-i diğerle Mançu olduğunu söylemişler. İstanbul'da müracaat edilmedik kimse kalmamış, Gürcü patrikine

⁴ Sahip Alaaddin Ata Melik Cüveyni de Tarih-i Cihan-güşa'sında “Veçün akvam-ı Tatarra hattı nebude est (Cengiz)” bifarmud ta ez Uyguran kuzgan Moğolan hat der amu hotend ve an yosho ve ahkam ber tevamir sapt gerdond ve anra yasa-name-i bozork hanend” diyor. Bundan yalnız Moğolların yazı bilmedikleri ve fakat Uygurların katip oldukları pekala anlaşılıyor. Hoş Cengiz'den evvele ait Uygur asarı zamanımıza kadar mahfuz kalmıştır.

maiyetindeki ulemaya iki elçi ile İran'dan gelen Özbeklere sorulmuş kimseden bir cevap alınamamış. Aba-i Yesûiyye'den olup Ermenilerle münasebeti olan Jozef Temyeüni, Mikail adlı bir Ermeni bulmuş. O da her harfin mukabiline Türkçe harfler kondurarak kitabı tamamıyla Türk yazısına evirmiş ama, ama bunlardan hasıl olan kelime ve cümleleri anlamak kimseye müyesser olamamış. O Mikail demiş ki şarkta “İllinos” zamanında Berdisan⁵ adlı “Nusaybin”de bir mülhit türemiş bu adam yeni bir dil uydurmuş; o dilde kitaplar yazmış. Bir zaman sonra [8] Nafreiram adlı bir Hristiyan kral gelmiş, o dilde rafz ve ilhâde müteallik bir çok kitaplar yazdığını haber almış, kitapları afroz etmiş ve hepsini yaktırmış; o dil de, kitapları da ortadan kalkmış. İşte bu kitap da onlardan birisi imiş! Ne ise şu masalları geçelim. Fransız müsteşar Klori'nin abruyu olan meşhur Abulremuza 1820'de neşrelediği “Tatar Dilleri Üzerine Taharriyat” unvanlı eseri için bazı sarf-ı kavaid toplamak üzere bu kitaba da müracaat etmiş Uygurca olduğunu anlamış. 1833'te Mösyö Jaubert neşrelediği sarf-ı Türkisine Miraçname'den üç parça alarak yanına bizim Türkçe yazı ile de nasıl okunacağını göstermiş. Vakıa Jaubert'in eserinde epeyi hata var ise de meseleyi ilk halletmek şerefini de o kazanmıştır.

İngiliz müsteşriklerinden olup genç yaşında vefat eden Davids Lumley'in 1832'de Londra'da İngilizce neşrettiği mükemmel bir sarf-ı Osmanîde Jaubert'in hatalarını mümkün merteye ıslah etmiştir. Bu kitabı Davids'in vefatından sonra validesi Fransızcaya tercüme ederek 1839'da Londra'da neşretmiş ve bir nüshasını Sultan Mahmud-ı Sani'ye takdim eylemiş ve taraf-ı şahanedan kendisine bir yüzük ihda olunmuştur.

Uygurcanın böylece miftahı bulduktan sonra Mösyö Vambery Viyana kütüphanesinde bulunan ve 495 tarihlerinde vücuda getirilen “Kutadgu Bilig”in birçok kısmını tercüme eylediği gibi muahharen Mösyö Radlof da bu güzel eserin tamamını Almanca tercüme ve tahşiye ile neşre başlamıştır.

1882'de Miraçname'nin tamamı ile Mir Haydar Meczub'un Mahzen-i Esrar adlı eserinin bir kısmını müteveffa Pave dö Kurti Fransızcaya tercüme eylemiştir. Sonra bu zat Feridüddin Attar'ın Uygurcaya tercüme edilmiş olan “Tezkire-i

⁵ Arapça adı “İbn-i Disan”dır.

Evliya”sını da mükemmel surette tercüme ve neşrelemiştir. Paris Kütüphanesi-i Millisinde bulunan Tezkire-i Evliya’nın istinsah tarihi şudur:

“Tarih sekiz yüz kırkta at yıl cemazi-yel-âhir ayının onıda Herat’ta Malik Bahşı bititim.” Mösyö Pave dö Kurti Miraçname tercümesine [9] Mösyö Guy le Strange namına Tahran’da satın alınmış Mir Haydar Meczub’un Mahzen-i Esrar’ından da birkaç parça ilave etmiştir. Bunun nihayetindeki ketebede “ketebe Ali Şah Bahşı” yazılıdır. Uygurca eserlerden birisi de Bahtiyarname’dir. Şimdi gelelim bizim esere:

Sultan Mahmud-ı Evvel tarafından Ayasofya camii içerisinde tesis edilen kütüphane defterinde 4757 numeroda ve lügatler arasında mukayyet olan bir eser nazar-ı dikkatimi celp etmişti. Kitabı getirttim. Baş sahifesinde “Mecmuat-ı risalet-i bi’l-lügati’l Moğoliyeti’l manzumet ü bi’l-hatti’l-Moğoli min kable’n-nesa’ihi ve kitab-ı Mahzenü’l Esrari bi’l-lügati’l-Moğoliyeti ve’l hatti’l Moğoli küllminha muhaşşa bi’t-Türkiye.

Bunun altında Sultan Mahmud’un mührü ve daha altında o zaman Haremeyn-i Şerifeyn evkaf müfettişi olan şeyh-zade Ahmet Efendi’nin vakfin tescilini gösterir birkaç satırlık bir ibare ile “Zi tu tevfik temenna koned Ahmet ya Rab” mısrasını havi mührü bulunmaktadır.

Demek Ahmet Efendi Fourmont’lar gibi kitabın Moğol yazısı olduğunu kestirebilmiş. Eğer bu kitap da sair emsali gibi Avrupa’ya aşıya imiş o kadar gürültüye gerek kalmayacak Uygurca orada daha evvel anlaşılacak olacaktı.

Ahmet Efendi’nin “Lügatü’l-Moğoliyeti’l-Manzume” sözü doğru değilse de “bi’l-hatti’l-Moğoli men kable’n-nesaih” dediği Moğolluktan sarf-ı nazar doğrudur.

Nesaih kabilinden olan bu risalenin adı “Hibetü’l-Hakayık” olduğunu elli ikinci sahifesinde: “Min makalati emir-i kebir sahibü’r-re’y ve’t-tedbir Arslan Hacı Tarhan aleyhi’r-rahmetü ve’r-rızvan bin Yusuf Hacı erneb tegammedühü gufran ve tabe sırrehu” ser levhalı takrizinden öğreniyoruz. Bu zatın:

“edibning yiri atı yüknek irür”

mısrasıyla müellifin “Yüknek”li olduğunu

“atası atı mahmud yükneki”

[10]

babası da Yükneki Mahmut olduğunu,

“tamamı irür kaşgari til bile” diye de Kaşgar dilinde yazıldığını öğreniyoruz. On beşinci sahifedeki Emir Seyfeddin takrizinden ise:

“edibler edibi fazıllar başı” diye edipliğini öğreniyoruz.

Yine sahifede kaili malum olmayan yani “La edri ka’ilehü eyzan fi ta’rifihî aleyhi’r-rahmetü” unvanlı bir takrizdeki “eyzan” kaydına göre daha evvel takrizler bulunmak icap ediyorsa da öyle bir şeyler yoktur. Bu takrizde:

“toga körmes erdi edibning közi

tüzetti bu on dört bab içre sözi” diye müellif anadan doğma kör olduğunu ve kitabın on dört bapтан ibaret bulunduğunu söylüyor. Halbuki biz burada müellifin kitabını taksim için kabul ettiği vechle beş “nev’i” buluyoruz. Buna beş parçadan ibaret olan mukaddime ile hatime ilave edilirse on eder. Demek kitabın orta yerinden dört bap istinsah edilmemiş. Bu eksiklik ya nasıha veyahut daha evvel istinsah edenlere aittir. Çünkü elimizdeki nüshada ortadan yaprak filan düştüğüne bir alamet yok; bilakis her evvelki sahife nihayetine karşiki sahifenin ilk kelimesini yazmaya dikkat edilmiştir. Müellif de “fi’l övzü bi’t-tamami’l-kelam” dediği hatimesinde:

“Edib Ahmet atım edeb pend sözüm” diyerek zamanında “Edip Ahmet” diye yad olduğunu bildiriyor ve kitabın mukaddimesinde hamdele, salveleden sonra çehar yâri tarziyye eyliyor ki bu da kendisinin sünniyyü’l-mezhep olduğuna delalet eder. Müellif kitabının hatimesinde isminin “Edip Ahmet” olduğunu beyan etmiş ise de eserinin namına ve tarih-i telifine ve zatına dair hiçbir malumat vermemiştir.

Eğer kitabın nihayetinde sonra ilave olunmuş ve kitabın ehemmiyetini ve müellifinin tarif-i [11] ahvalini beyan eden üç manzume olmasaydı ismine ve müellifinin şahsına ait malumata destres olunulamayacak, meçhuliyette kalacak idi.

Bu manzumelerden müellif hakkında en ziyade malumatı havi olanı “Emir-i Kebir Arslan Hacı Tarhan”ınkidir. Ondaki eserin ismi “Hibetü’l-Hakayık” olduğunu ve müellifin maskat-ı re’si “Yüknek” nam mevki olup pederinin ismi Mahmud olduğu ve zamanının meşahir-i udebasından bulunduğu anlaşılıyor. Manzumelerden ka’ili meçhul olan diğer birinde ise Edib Ahmet’in darir yani ama-yı mader-zat olduğu gösteriliyor.

Emir-i Kebir Arslan Hacı Tarhan’ın manzumesinde eserin Kaşgar dilinde inşad olduğu gösterildiğinden sahib-i eserin vatanı olan Yüknek mevkisinin dahi kıta-yı mezkurede olması lazım gelir. Halbuki kadim coğrafya kitapları her ne kadar

tetkik edilmiş ise de Kaşgar ve ona hemcivar yakalarda bu namda bir mevkiye tesadüf edilmemiştir. Yalnız ilk hanların müessesesi olan “Satık Buğra” hanın vukuatında (بولك) namında bir şehrin muhasara ve zaptından bahsediliyor. Belki de noktasız olarak görülen ve nasıl okunacağı kestirilemeyen bu şehir manzumede beyan olunan Yüknek şehridir.

Takrizlerin müelliflerinden bu manzumelerin müellifin vefatından pek çok zaman sonra kaleme alındığı müsteban oluyor. Mürur-i ezmine ve dühur ile kitabın ve müellifin şahsı unutulmuş olmakla erbab-ı vukuftan olan bazı zevat bu ciheti tenvir için mezkur manzumeleri kaleme alarak esere zeyl eylemişlerdir. Bu manzumelerden birinin sahibi olan Emir-i Kebir Arslan Hacı Tarhan Timur’un evlad ü ahfadı zamanında ekabir-i ümeradandır. Çağatay ulusunun münkasım olduğu dört büyük kabileden Tarhanlara mensuptur. İsmi ahirinde bulunan Tarhan Türklerce bir rütbe olan tarhanlık olmayıp mezkur kabileye mensubiyetine alamettir. Arslan Hacı Tarhan dokuzuncu asırda yaşamıştır.

Müellifin eserinde zaman-ı telif hakkında hiçbir kayıta bulunmamıştır. Yalnız eseri “Dad Sipehsalar Beg” namına telif etmiştir. [12] Müellif eserinde bu zatın ismini bir kere beyan ve badehu daima “şahım” diye yad ediyor. Bundan kitabın namına tanzim olarak müellifin memduhu olan zatın bir hükümdar olduğu yine müsteban oluyor. Bunun hangi şehrin hakimi olduğu hakkında malumat yoktur. Bütün Türk hükümdarlarının ensap ve sülaleleri mazbuttur. Onlar miyanında bu isimde bir hükümdara tesadüf olunamaz ki kitabın tarih-i telifini ve müellifin yaşadığı zaman malum olabilsin. Kitabın tarih-i telifinin tahkiki için kitabın şive ve ifadesinin tahkiki ve emsali asar ile mukayesesi icap ederse de bu cihet dahi tetkik edeni hakikate takrip edemez. Bu ismin mürekkep olduğu “Dad” ile “Sipehsalar” kelimelerinin tetkikine gelince: bugünkü günde Kaşgar ve sair Türk memleketlerinde adliye nazırı makamında olan zevata Dad Beg unvanı veriliyor. Dad, Allah Dad, Huda Dad gibi birçok esma-yı hassaya dahil oluyor. Şarkta asıl Türk memleketlerinde başkumandanın unvanı olan subaşı, memalik-i İslamiyede tesis-i hükümet eden Selçukîler gibi Türk devletlerinde “sipehsalar” olmuştur.

Memduhun tavsifi hakkında yazdığı manzumenin balasında olan “Emirü’l-Ecel” ifadesine bakılıp da bu zat ümera arasında aranılır ise yalnız “Dad Beg” namında bir zata tesadüf edilir. Bu zat Ümera-yı Selçukîyededir. İsmi “Dad

Habeşi”dir. Pederinin ismi “Altuntak” olup Ümera-yı Gaznevîyeden idi. Dad Habeşî hicretin beşinci asrında yaşamıştır. Ümeradan sipehsalar yahut “salar gazi” namında yalnız bir zat görülüyor. Meşhur sultan Mahmud-ı Gaznevînin hemşirezadesi olan bu zat dördüncü asrın nihayeti ile beşinci asır rub-ı evvelinde yaşamış olup ömrünü Hintte neşir ve tevsi-i İslama vakfetmiş idi. Nihayet şehiden azim-i dar-ı beka olmuştur. Bugünkü günde makamı Hint Müslümanları arasında ziyaretgahdır. Lakin bu iki zatın kitabın telif olunduğu Kaşgar kıtasıyla münasebetleri yoktur. Her halde nazımın “Dad Sipehsalar Beg” diye yad ettiği zatı behemahal o kıtada ve yahut hemcivar olan mahallerde ora hükümdaranı aralarında aramak icap eder ve kitabın şive-i ifadesine ve Türkçeye dahil bulunan kelimat-ı ecnebiyenin miktarına nazaran bunu [13] altıncı asırdan yukarı çıkarmamak da icap eder. Halbuki gerek Kaşgar’ın ve gerek hemcivarlarının vukuat-ı kütüb-i tarihiyede tamamıyla ve hakkıyla mazbut değildir. Kaşgar ve civarlarında İslamı neşir ve ta’min eden ilk hanlar mürur-i ezmine ve dühur ile Türklerin meskun oldukları memleketlerin şarkını tamamen averde-i kabza-i zabt ve teshir ettikleri gibi Maveraünnehir’i dahi ellerine geçirerek ba’d ba’d teşkil ettikleri hakanlık şarkî ve garbî diye ikiye ayrılmış idi. Bunlardan hükümet edenlerin esamisi tamamen mazbuttur, lakin onlar arasında Dad Sipehsalar namına tesadüf edilemez. Bahusus onlar “beg” namını değil hakan ve han unvanını alırlar idi.

Yalnız şark hakanlığında hanedan-ı hükümetten bazıları bir şehrin veyahut ufak bir kıtanın hükümetine nail olarak, hakana tabiyette devam etmek üzere, hükümdarlık ediyorlardı. Mamafih bunların esamisi mazbut olmayıp bazılarının adları bazı vukuat münasebeti veyahut şüara ve üdeba ve erbab-ı ilm tarafından telif olunan kitabelerde zikir ile malum olmuştur.

İşte bunlardan biri de hicretin altıncı asrı nihayetinde yaşayan “Reşidü’l-vatvat” ve “Reşidü’l-katib” namıyla maruf “Muhammed bin Muhammed bin Abdulcelili’l emrî”nin “Cevahirü’l-kalayid ve zevayidü’l-ferayid” nam inşa kitabında münderic-i muharrerattan birinde ismi ber-vech-i zir-i mazbut olan zattır. “Mevlana velî’l-niamü’l-emirü’l-isfehsalarü’l-ecellü’l-kebirü’l-alimü’l-adilü’l-müeyyedü’l-muzafferü’l-mansur ihtiyarü’d-devleti ve’d-dini nusretü’l-islami ve’l-müslimine tacü’l-ümera-i şerefü turane tugrul kılıç isfehsalar begü’bnü şüca’ muhammed’ibni’l-

hasani'bini abdu'r-rahmani'b-ni husam emirü'l-mü'mini la-zalat rayat u devletihi mensura ve ayatuhu sevletihi menşura.”

Reşidü'l-vatvat bu zatın hükümdar bulunduğu mahalın ismini beyan etmiyor; lakin muharreratının ifadesinden bu zatın şark taraf hükümdarlarından olduğu anlaşılıyor. Bizce bu hükümdar “Hübet'ül-Hakayık” namına telif olunan Dad Sipehsalar Beg'dir. Hükümet ettiği mahal dahi Kaşgar kıtasında “Yüknek” şehridir. Kendisi ilk han sülalesindedir. Kitap dahi altıncı asrın nihayetlerine doğru telif olunmuştur ve “Kutadgu Bilig”e sanidir. [14] Bu kitabın beşinci asırda yine Kaşgar'da yazılan Kutadgu Bilig'e nazaran pek çok Arabi ve Farisi ile alude olması altıncı asra ait olduğuna dair hükmümüze kuvvet verebilir. Arslan Hacı Tarhan'ın takrizindeki:

“tamamı irür kaşgari til bile
ayıtmış edib rikkati til bile
eger bilse kaşgar tiling her kişi
bilir ol edibning ne kim aymış
kişi tilni bilse bilür ma'nisin

bilür men dise ayb özi bilmesin” sözlerinden Türkçenin o zamanlar ihmal edildiği yani rağbet-i Arabi ve Farisiye döndüğü anlaşılıyor. Kitap ve müellifi hakkındaki malumatımız bundan ibarettir. Mecmuada bu eseri müteakip evkaf müfettişi Ahmet Efendi'nin dediği gibi Mahzen-i Esrar manzumesi bulunuyor. Ondan sonra Sekkakî ve Lutfî gibi kadim Çağatay şairlerinin birkaç manzumeleri vardır. Gerek Mahzen-i Esrar ve müellifi “Mir Haydar Meczub” ve gerek Sekkakî ile Lutfî hakkında tatkikat-ı tarihiye ve edebiyede cidden müstesna bir vukuf ve himmet gösteren Köprülüzade Fuat Bey bir eser hazırlamakta olduğundan bunlara dair verecekleri malumata intizar ederek biz yine asıl mecmuaya gelelim:

Bu mecmuanın sonundaki kütübenin sureti şudur: “Tarih sekiz yüz seksen dörtde tonguz yıl zi'l-kade ayının on yiticide şenbe küni tamam boldı kutluk bolsun devlet kilsün mihnet kitsün tip şeyhzade Abdurrezzak Başlı Kostataniyede bititti.”

İşte şu ketebeden mecmuanın sekiz yüz seksen dörtte İstanbul'da Abdurrezzak Bahşı tarafından yazıldığı anlaşılıyor. “Bahşı” lakabı Herat ve Horasan'da kullanıldığına bakılırsa bu zatın feth-i Konstantiniye münasebetiyle oradan geldiğine hükmedilebilir. Hatıram beni [15] aldatmıyorsa yine bu zat

“Kutadgu Bilig” namıyla maruf olan ve şimdi Viyana Kütüphanesinde bulunan eseri de Amasya’da istinsah etmiştir.

Abdurrezzak Bahşı bu mecmuayı Uygurca elifbanın artık itibardan düştüğü bir devirde yazdığı cihetle hatt-ı Arabi ile de suret-i kıraatini göstermiştir. Fakat her iki yazı da ilk bakışta güzel görünüyorsa da tetkik olunursa pek çok ihmal edildiği hemen her sahifede görülebilir. Binaenaleyh şu ihmalden dolayı bu Abdurrezzak’a pek de “Bahşı”⁶ diyemeyeceğiz.

Biz Abdurrezzak’ın yalnız bizim elifba ile yazdığını nazar-ı dikkate almadık. Uygurcayla güzelce tatbik ederek kontrol ettik; bulduğumuz farkları bir bir gösterdik; binaenaleyh bizim evirmemiz ile Abdurrezzak’ınki arasında haylice fark vardır... Biz evirmemizde Uygurca daha doğrusu eski Çağatayca’nın kadim telaffuzuna riayet eyledik.

Ayasofya Kütüphanesi’ndeki şu Uygurca mecmua ile Mösyö Guy de Strange’ye ait Mahzen-i Esrar yazısı bir üslupta yani İran şairlerinin zülf-i dilbere teşbih eyledikleri hatt-ı Uygurînin son tarzındandır.⁷

Hibetü’l-Hakayık’ta kullanılan elifbadır:

صوکه	اورتهده	باشده	ا.ب.ج.د.ه.
— — — — —	— — — — —	— — — — —	آ ا ع
— — — — —	— — — — —	— — — — —	ا,ع ا
— — — — —	— — — — —	— — — — —	ج.د.ه. ف

⁶ Paris Kütüthane-i Millîsinde Uygur-Çin lügatnamesinde bu kelime “sahip, meab” diye tefsir olunmuştur. Fransız müsteşar Colbert’ten ve Şinasi merhumun arkadaşlarından müteveffa Pave dö Kurti “Farisi bilmeyen divan hükümdarı katibi” diyor. Ve aslının Moğolcada doktor manasına geldiğini haber veriyor.

⁷ Pave dö Kurti’nin Paris’te neşrettiği Miraçname mukaddimesinde 12, 13’üncü sahifelere bakıla.

[18]

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الهی اوکوش حمد آیورمان سنکا

سنینک رحمتینک تین اومارمن اونکا

1 ilahī öküş ḥamd ayur men saṅga

2 sening raḥmetingtin umar men onga

(اوکوش): Şark Türkçesinde ve kadim Osmanlıcada çok demek:

Çobanı berk tut kurtlar öküştür. (Mevlana)

Fuzuli lehçesinde “öküş”, “yüküş” olmuştur.

Bu derd ki az degil yüküşdür

Hem sabr ideyim ki sabr hoşdur

(سنکا): Sen, ben, o zamirlerinin mefulün ileyh bütün Türk lehçelerinde banga (manga), sanga, onga gelir. Osmanlı şivesinde kelimelerde bir çok tekasüf vukua gelerek inceldiği halde yalnız bu üç zamir eski hallerini -lisan-ı tahriride- muhafaza ederek: bana, sana, ona (ana) şeklinde kalmıştır. Tekellümde ise sene, bene, ona ve hatta see, bee suretinde tekamül etmişlerdir.

(ایور): Eymek mastarından muzarinin müfred-i gaibi. Bu mastarın manası Arabide fiil, Fransızcada “faire”dir. Müştekatından etmek, eylemek, iş dilimezde kullanılıyor. Fiil isnadı olan imek malumdur ki gayr-ı kıyasidir.

(اومار): Osmanlıcada da kullanılan ummak mastarından muzaridir. (umûd) “ümîd” şeklinde Acemleşmiştir. Orhun Abidesinde de: “Yağı bulıp itnü yaratunu umduk.” Yani düşman olup tanzim, teşkil olunmak umdular.

(اونکا): Ön, sağ taraf, doğru manalarına gelen “oṅg” kökündendir. Bundan müştak olarak Çağataycada: işi doğru çevirmek, tahvil etmek manasına “oṅgarmak” sıhhat bulmak, muzaffer olmak manasına “oṅgalmak”, büyümek, neşvü nema bulmak manasına “oṅgmak” mastarları olduğu gibi Osmanlıcamızda sıhhat bulmak manasına “oṅmak”, tamir manasına “oṅarmak” vardır. Bu kelimenin sonundaki (İ) bir tekit lahikasıdır. Eski Türkçede (•) yok idi, sonradan hasıl oluyor, şimdi Osmanlıcada bu (İ), ها şekline girmiştir.

[19]

İlahi çok hamd ederim sana

Senin rahmetinden sıhhat (mesadet, zafer) umarım.

AH 1 ilahi öküş h̄amd ayur men saṅga
 2 seniṅ raḥmeṭiṅdin umar men oṅga
Tanrım, (dâimâ) sana çok hamdederim;
(dâimâ) senin rahmetinden hayır umarım.

ثناموو [1] ايوغای سزا بوتيليم

اونارچا آيا بين يارى بير منسكا

[1] senamouv okunacaktır.

3 şenamu ayuğay sezā bu tilim

4 unarça ayayın yarı bir maṅga

(ايوغای): Yukarıki “imek” masterından iltizamı sigası: ide

(اونارچا): Çağataycada beğenmek, tercih manasına “unamak”, Kıpçak lehçesinde itaat manasına gelir. Binaenaleyh bu kelime u- masterından fiil-i muzarinin müfred-i gaibi olan “unar” ile miktar-ı beyan eden “-ca, -ce” den mürekkep oluyor ve tav’an, tercihen manasına geliyor.

(آيا بين): “İmek” masterından: edeyim.

Senamı bu dilim seza ede

Tav’an ve tercihen edeyim yarı ver bana

(Bu dilim senamı tav’an ve tercihen edaya seza olmak için bana mededres ol.)

AH 3 şenamu ayuğay seza bu tilim

4 unarça ayayın yarı bir maṅga

Dilim senâyı, (sana) lâyük bir şekilde, söyleyebilir mi?;

olanca kudretimle söyleyeyim; bana yardım et.

سنينك بارليغينك غه تانغو غ لوق بيروور

جومات جاناور اوچقان يوكوركان ننكا

5 **seniṅ barlıṅṅğa tanuḡluḡ birür**

6 **cümat cānavar uçқан yügürgen neṅge**

(تانوغ): Çağatayca tanuk, şahid. Osmanlıcada tanımak.

(يوكوركان): “Yügürmek” mastarından: yürüyen.

(ننك): Nesne, şey. Sonundaki (İ) tekit alameti.

Senin varlığına şehadet verir:

Cemad, canvar, uçan, yürüyen her ne varsa.

AH 5 **seniṅ barlıṅṅğa tanuḡluḡ birür**

6 **çemad canvar uçğan yügürgen neṅge**

Canlı, cansız, uçan ve koşan (her) şey

senin varlığına tanıklık eder.

سنينك بارليغينك غا دليل آر قاغان

بولور بيرننك ايچرا دليل لار مينكا

[20]

7 **seniṅ barlıṅṅğa delil arқаған**

8 **bulur bir neṅge içre deliller miṅge**

(مينكا): Miṅge = bin, nihayetindeki med tekit içindir.

Senin varlığına delil arayan,

Bir nesne içinde binlerce deliller bulur.

AH 7 **seniṅ birliḡiṅke delil arқаған**

8 **bulur bir neṅge içre deliller miṅge**

Senin birliğine delil arayan (kimse)

bir tek şeyde binlerce delil bulur.

ففي كل ش له آية تدل على انه واحد

feḥī külli şey° in lehü āyet°ün tedüllü ° alā ennehü vāḥidü

“Onun, her bir şeyde, birliğine delâlet eden bir bürhamı vardır.”

يوق آرديم يارا تتينك يانا يوق قيليب

ايکينج بار قيلورسن موقير من مونکا

9 yok erdim yarattıḡ yana yok kılıp

10 ikinç bar kılır sen muḡır men muḡa

(ارديم): İmek fiil-i isnadîsinin mazi-i şuhudîsi.

Yok idim, yarattın, yine yok kılıp

İkinci defa var kılarırsın, buna mukir.

AH 9 yok erdim yarattıḡ yana yok kılıp

10 ikinç bar kılır sen muḡır men muḡa

Yok idim, yarattın; yine yok edip,

tekrâr var edersin; bunu ikrâr ederim.

آياشك يولى ده ييلىكلى اوتون

كىل اوت تين اوزونك يول اولوم تين اونكا

11 aya şek yolıda yiligli ötün

12 kil ottın özünḡ yul ölümün öḡe

(ييلىكلى): Çağatayca yilmek, Osmanlıcada yelmek yani süratle koşmak, yel gibi gitmekten sıfat “rüzgar” manasına gelen “yel” cezrinden.

(اوتون): Çağataycada “ötmek” geçmek, mecazen afv, bunun mutâvaatı “ötünmek” ileri geçmek, sakınmak, istiğfar manasıdır. Ötün- bilvasıta afv olunmak: kabul-ü safh.

(بول): Zorla koparmak, kurtarmak manasına gelen yolduktan.

(اوت): Ateş. Osmanlıcada ot taşı, ağız otu. Otağ, ota, ocak, oçak, içlerinde ateş yakılan yer oldukları için böyle tesmiye edilmişlerdir. “Oḡun=odun”, ütme, “ütü” de bu maddededir.

*Ey şek yolunda yelen (puyan olan) istiğfar et.
Gel ateşten özünü (nefsini) çek çıkar, ölümden önce.*

AH 11 aya şek yolında yiligli oğun
12 kel ottın özünġ yul ölümdin önġe
*Ey şüphe yolunda koşan, uyan;
Gel, ölmeden kendini âteşten kurtar.*

ياراتتى اوغا يم تونونك كوندوزونك
اوتوب بير بيرى كا يورور اونك سونكا

[21]

13 yarattı uġanım tününġ kundüzünġ
14 ötüp birbirike yürür önġ songa

(تون): Gece; müştekatından geceyi geçirmek manasına tunlamak, karanlık basmak yerine “tunmak”; kadim Osmanlıcada “düngün” gece gündüz tabiri ve bundan müştak olarak tavuk ve sair kuşlar tünek, tünemek; Kıpçakça: tün buçğı: nısfü’l-leyl, aydın, aydun: aylı, mehtaplı gece.

(اوتوب): Ötmek, geçmek, aşmak ileri gitmek mastarından siga-yı rabt, Osmanlıcada “öte”.

(اوغان): Allah, Halık, Moğolcada oġlan, şehzade; sair Türkçelerde oġul, oġlan, olan, çocuk, mahluk; oġlak, keçi yavrusu (bunların bir asıldan olması muhtemeldir).

*Yarattı Uganım (Allahım) geceyi, gündüzü
Ön sonu takip ederek yürüyor.*

AH 13 yarattı ol uġan tününġ kundüzünġ
14 uğup biri birke yorır önġ songa
*O kadir (Tanrı senin) geceni ve gündüzünü yarattı;
(bunlar) birbirine uyup, birbirinin ardı-sıra giderler.*

توناتور تونونك نى كونونك كيتاريب
تونونك كيتاريب بازياروتور تنكا

15 tūnetür tūnūᅇni kūnūᅇg kiterip

16 tūnūᅇg kiterip baz yarutur teᅇge

(تنك): Çağatayca tenk, Osmanlıca denk (teᅇgiz, deᅇiz bu maddeden).

Geceyi dünetir gündüzü giderip,

Geceyi tekrar giderip denge (itidal ve tevazün müsavat) yürütür.

AH 15 tūnetür tūnūᅇni kūnūᅇg kiterip

16 tūnūᅇg kiterip baz yarutur taᅇga

Gününü giderip, geceni getirir;

geceni giderip, tekrar tanı aydınlatır,

كما قال الله تعالى يخرج الحي من الميت ويخرج الميت من الحي

kemā kāle'llāhu ta° ālā yuᅇricü'l-ᅇayye mine'l-meyyiti ve yuᅇricü'l-meyyite
mine'l-ᅇayyi

“Yüce Tanrı'nın buyurduğu gibi, ölüden diri ve diriden ölü çıkarır.”

اولوك تين تيريك هم تيريك تين اولوك

چيقارور كورار سن مونى كات أنكا

17 ölüᅇtin tirig hem tirigtin ölüᅇ

18 çıkarur körer sin munı kat aᅇga

(كات): Şark Türkçesinde katıᅇ, Osmanlıcada katı, sert, kuvvetli, pek manalarıdır, bunlardan bu kelimenin kuvvetli, gereᅇi gibi manalarına geleceᅇi istidlal olunur.

(أنكا): Ang, fehm, idrak manalarına. Bundan aᅇgmak=aᅇmak, yad ve tahattur, ansız, ansızın, düşünmeye vakit kalmadan, kelimenin sonundaki (İ) tembih ve tekit alameti.

Ölüden diri hem diriden ölü

Çıkarır görürsün bunu kavi (iyi) anla ha.

AH 17 ölüᅇdin tirig ᅇem tirigidin ölüᅇ

18 çıkarur körür sen munı keᅇ aᅇga

O dirileri öldürdüᅇü gibi, ölüleri de diriltir,

görürsün; bunu iyi bil.

[22]

بو قدرت ایدیسی اولوغ بیر بایات
اولوک لرنی تیر کوزماک آسان آنکا

19 bu kudret idisi uluğ bir bayat

20 ölüglerni tirgüzmek āsān aṅga

(ایدی): Sahip, efendi, Osmanlıcada: ey fal issi.

Ademe kıldı feriştehler sücud

Hem ona çok kıldı ol lütuf issi cud

Süleyman Dede'nin mevlidinde

İssiz, ıssız, sahipsiz, yer, çöl.

(اولوغ): Aslı (olup) sonra uluğ, uluğ şekillerinde görülen bu kelime Osmanlıcada “ulucami, ulukışla” gibi tabirlerde kalmıştır.

(بایات): Çağatayca ve Osmanlıcada bayat ekmek, bayat yemek tabirlerinde mevcut olan bu kelime aslen kadim manasındadır.

(تیر کوزماک): Diriltmek, ihya.

Bu kudret sahibi ulu, muazzam bir kadimdir (ki)

Ölüleri diriltmek ona kolaydır.

AH 19 bu kudret idisi uluğ bir bayat

20 ölüglerni tirgüzmek asan aṅga

o kudret sâhibi büyük bir Tanrıdır;

ölüleri diriltmek onun için kolay bir iştir.

فی نعت النبی علیه السلام

fî na^c ti'n-nebiyyi ^c aleyhi's-selām

“Peygamber aleyhisselâmın vasfı beyanında”

أشیت آمدی قاچ بیت حبیب فضلی تین

اوقوش هوش بیتیتیب سوزوم نی آنکا

21 eşit emdi kaç beyit habīb fazlıtın

22 ukuš huş yititip sözümni aᅇga

(اوقوش): Akıl, fikir manasına gelen (uķ) kökünden zeka demek.

(بييتيتماك): İtmek, zorlamak.

İşit imdi kaç beyit habip (ekrem) fazlından

Zeka ve aklını zorlayıp sözümü anla.

AH 21 eşit emdi kaç söz habīb fazlıdın

22 ukuš huş yititip sözümni aᅇga

Şimdi Peygamberin fazlından birkaç söz dinle;

akıl ve dikkatini bileyip, sözümü anlamağa çalış.

اول اول خلق ده يكي كيشى قوتلوعى

تورات ميش ده يوق بيل آنكا توش تنكا

23 ol ol halkda yigi kişi kuşluğı

24 türetmişde yok bil aᅇga tuş tenęe

[23]

(اول): Birinci (اول) Osmanlıcada da kullanılan (ol – o) zamir-i gaibi, ikincisi Arapçada “kün”, Fransızcada “être” ile tercüme olunabilen olmak fiilinin müfret gaibidir ki şimdi bunun yerine biz ırmak mastarından “-dır” kullanıyoruz; Fransızcadaki être fiilinden “est”nin mukabilidir.

(يكي): Şark Türkçesinde (yig, ig) zebun, bed, fena, hasta, aciz. Osmanlıcada “inlemek” bu maddeden.

(يكي): Yigin, iyilik, yiğit buradan.

(قوت): Saadet, bereket, kutluk = kutlu, mesut, mebruk.

(توراتماک): Osmanlıcada türemek, neşvünema bulmak türetmek = mahluk.

(توش): Eş, muadil.

(تنکا): Yukarıda geçen (ting) maddesinden, denk, muadil, müsavi.

O halk içinde çok kimselerin ba’is-i saadetidir

mahlukatta ona denk ve muadil yok, bil.

- AH 23 ol ol ھاڭ talusı kışi ھاıluęı
 24 törütmişte yok bil ańga tuş teńge
*O yaradılanların (en) seçkini ve insanların (en) kutlusudur;
 bil ki, yaradılanlar arasında onun eşi ve dengi yoktur.*

رسوللر اورونك يوز اول اول يوزرا كون

يا انلر قيزيل مينك بو اينكا مينكا

- 25 resüller örünę yüz ol ol yüzre kün
 26 yā ańglar kızıl minę bu inęe minęe

(اورونك): Parlak, lami; seçme.

(مينك): Ben, hal.

(اينك): Çağataycada çene, Kilis Türkçesinde (heng etmek, eng etmek) çene çalmak, laf etmek.

Resuller parlak yüzdür, O (Hazreti Nebi) o yüz üstünde gün (yani nur) dür.

Yahut onlar kızıl ben, bu (Cenabı Peygamber) çeneye (çah-ı zenehdan) bendir ha.

- AH 25 resuller örünę yüz bu ol yüzke köz
 26 ya olar kızıl eńg bu eńgke meńge
*Resüller beyaz bir yüzdür; o ise, bu yüzün gözüdür;
 yahut onlar al yanaktır; o ise, bu yanağın benidir.*

آنينك مدحى بىرلا تا تىر بو تىلیم

آنينك يادى بىرلا شکر شهيد آنكا

- 27 anıń medhi birle tatır bu tilim
 28 anıń yadı birle şeker şehd ańga

(تا تىر): Tat bulur, tatlılaşır tatımdan.

Onun methi ile bu dilim tat bulur

Onun yadı da ona (dilime) şeker şehddir.

AH 27 anıᅡ ögdısındin tatr bu tilim
 28 anıᅡ meᅡhı bolsa Şeker Şehd anᅡa
Onun medhinden aᅡzım tatlılanır;
onun yâdı, dilim için, Şeker ve baldır.

[24]

بو كون تيكسوو [1] منتين دُرود اول يارين

ايليك توتتا جيم غه آ كير سامو نكا

[1] tiksuv okunacaktır.

29 bu kün tigsü mintin dūrüd ol yārın

30 ilig tuttaçımᅡa egirse muᅡᅡa

(ايليك): El, dost. ellig-bir elin her parmaᅡı on sayılmak üzere “elli” buradandır.

(توتتا جي): Tutucu. İlig tuttaçı = destᅡr.

(آ كير): Çaᅡataycada igürmek, hükümfermalık etmek.

Bugün benden dūrüd deᅡerse o da yarın

Buna (nazma) destᅡr olmaya hüküm eylese (inayet kılınır, hüküm edecektir.)

AH 29 bu kün tegsü mindin dūrüd ol yarın

30 elig tuttaçımᅡa egirse muᅡᅡa

Yarın, derde düşersem, elimden tutacak olan

o (resûle) bugün benden salât ve selâm erişsin.

بيما تورت آشینكا ايتور من سلام

اولار تين اوسانماق قاچان اول منكا

31 yime tört eᅡiᅡᅡe itur men selâm

32 olartın usanmaᅡ kaçan ol maᅡᅡa

(اوسانماق): Uzanmak, müba’adet etmek, uzaklaşmak.

Yine dört eᅡine (çehar yar) ederim selam

Onlardan usanmak (müba’adet) nasıldır (mümkün mü) bana?

- AH 31 yime tört işiñge ıdır men selam
 32 olardıñ usanmaq kaçan ol mañga
*Yine (onun) dört arkadaşına selâm gönderirim;
 onları (anmaktan) hiçbir zaman usanmam.*

صادق بيرلا فاروق اوچونچ زين نورين

على تورتلنج اول آريكسيك تونكا

33 şādık birle fāruḡ üçünç zinnūreyn

34 ° ali törtileñç ol erisig tonḡa

(آريمك): Ari, Osmanlıcada arıtmak, temizlemek, arınmak, temizlenmek.

(سيك): Amud, sütun.

(تونكا): Çağataycada tonḡa cemi manasıdır, tükenmek, hitama ermek; yine bu lehçede tünlük, izdiham, kesret, cemaat demek. Kıpçakçada tonḡa, tonga “karabaş” yani kul, halayık avam demektir. O halde buradaki ton, tong mecmu’-ı nas, halayık demek olur.

Sadık (Ebubekir) ile (Ömer) Faruk üçüncü Zinnureyn (Osman)

Dördüncü Ali halayık pak imaddır.

AH 33 ° atıḡ birle faruḡ üçünç zi° n-nureyn

34 ° ali törtileñçi ol ersig tonḡa

(Biri) Atîk, (diğeri) Fârûk, üçüncüsü Zinnûreyin

(ve) dördüncüsü yiğit ve kahraman Ali’dir.

kim erse bu tört işke beḡ i° tıḡad (35)

tutar erse miñḡ la° n ıdır men añga (36)

Kim (onun) bu dört arkadaşını hakkında kötü itikad beslerse,

ona bin (kere) lanet ederim.

[A nüshasında olan bu beyit B nüshasında bulunmamaktadır.]

[25]

الهی که جور کان ایتم سن کچور

نیجه ما [1] خطالیق قول آ رسم سنکا

[1]: Uygurcası “نجاما” şeklinde yazılmıştır.

35 ilahî keçürgen itim sen keçür

36 nice me hatalık kul ersem saŋga

(كه جور كان): Kіçürmek, geçirmekten müsahelekâr.

(ما): Yine, ekseriya: yine me şeklinde de kullanılıyor; işte manasına da geliyor.

İlahi müsahelekâr idim sen geçir (affet)

Nice (ne kadar) sana hatalı kul olsam.

AH 35 ilahi keçürgen idim sen keçür (37)

36 neçe me hatalığı kul ersem saŋga (38)

Tanrım, sen bağıslayan rabbimsin; senin karşında

ne kadar günâhkâr kul isem, beni affet.

منکا بو لسا فضلینک قو تولدی اوزم

اکر بو لسا عدلینک قاتینغ لیق منکا

37 maŋga bolsa faẓlıŋ ħutuldı özüm

38 eger bolsa ° adlıŋ ħatıgılıq maŋga

(بولماق): Bir halden diğەر hale geçmek; Fransızca *devenir* mukabili. Osmanlıcada vuku bulmak, vusul bulmak gibi bir iki tabirde kullanılıyor. İstimali elzendir. Bolmak telaffuz olunur.

(قوتولماق): Kurtulmak, reha.

Bana fazlın olursa nefsim kurtuldu

Eğer adlin olursa katık (dürüştü) tır bana.

AH 37 maŋga bolsa faẓlın ħutuldı özüm (39)

38 eğer bolsa ° adlıŋ ħatıgılıq maŋga (40)

Fazîletin olursa, nefsim kurtulur;

eğer adâletini kullanırsan, bu benim için felâket olur.

فِي مَدْحِ امِيرِ الْاَجَلِ دَادِ سِبْهَالَارِ بِيكٍ عَلَيْهِ الرَّحْمَةُ وَالْغَفْرَانُ

fī medḥi emīri'l-ecel dād sibehsālār big ° aleyhi'r-raḥmetü'l-ğufrānu

“Büyük Emir Dâd İspehsalar Bey'in -rahmet ve mağrifet üzerine olsun-medhi beyanında.”

أَيَا تَيْلِ تَوْرَاتِ مَدْحِ اوتو نكَيْلِ قَانِي

من آرْتوتِ قَلَايِيْنِ شَاهِيْمِ غِهْ أَنِي

39 āyā til türet medḥ ötüngil ḳanı

40 men artut ḳılayın şāhımğa anı

(تیل): Parça, kısım. Osmanlıcada bu kökün müştekatı dil, dilim, dilmaç “tercüman”. Lisan manasına gelen Osmanlı şivesinde ve gerek eski Türkçedeki şekli yine bu köktendir: “til-dil”. Eski Türkçe kilmek “gelmek” in müteaddisi olan “kiltürmek” Osmanlıcada lamın sukutuyla nasıl “getirmek” olmuşsa “tilmek” de dilmek “dimek” olmuştur. Yalnız dil ile istemek demek olan tilemekten “dilemek” şekli de hasıl olmuş. Ağacın bir dilimi tal “dal”, vücudun kaba bir dil şeklinde olan kısmı talak “dalak”,

[26]

koparıp ayırmak demek olan talan, suyun kabaran kısmı talga “dalga”, ince bir madeni parça til “tel”, devenin bir parçası yavrusu Çağataycada “tılak” hep til kökündendir.

(توراتمك): Halk etmek, çoğaltmak, Osmanlıcada türemek.

(اوتو نكیل): Ötünmek, ötmek, teganni; terennüm etmekten emr-i hazır.

(آرتوت): Tuhfe, takdime, hediye.

Ey dil medh ihtira et, teganni eyle hani

Ben onu şahıma takdime kılayım.

AH 39 aya til törüt meḍḥ ötüngil ḳanı (41)

40 men artut ḳılayın şāhımğa anı (42)

Ey dil, medihler yarat ve sun, hâni,

ben onları şahıma armağan edeyim.

شھیم مدھی بیرلا بزادیم کیتاب
 اوقوغلی کیشی نینک سوونسون جانی

41 *şehim medhı birle bezedim kitāb*

42 *oquğlı kişiniñ sevünsün canı*

Şahımın medhi ile bezedim kitap

Okuyan kişinin sevinsin canı.

AH 41 *şahım meğhı birle bezeyin kıtab (43)*

42 *oquğlı kişiniñ sevinsün canı (44)*

Kitabı şâhımın medhi ile süsleyeyim,

okuyan adamın içi açılsın.

اوکا بيلمس ارکا اوکا اوکراتور

آنينک برّی جودی بدیع احسانی

43 *öge bilmes erke öge öğretür*

44 *anıñ birri cüdi bedi° ihsanı*

Öğebilmeyen ere öğme öğretir

Onun birri, cudi, bedi ihsanı.

AH 43 *ögü bilmez erke ögüt öğretür (45)*

44 *anıñ birr u cudi beđi° ihsanı (46)*

Onun iyiliği, cömerdliği ve eşsiz ihsanı

medhetmesini bilmeyen kimseyi dile getirir.

اول اول عقل اوقوش هوش خردقه مكان

بيليك معدنی هم فضيلت كانی

45 *ol ol ° aql uquş hūş ħiredqa mekān*

46 bilig ma° deni hem fazîlet kanı

(اول): Birincisi zamir-i gaib (o, ol), ikincisi olmak *être* fiilinden zaman-ı halinin müfred-i gaibi; amiyane tabirce edat-ı haber (est).

(بيليك): İlim ve hikmet.

O akıl, zeka, huş [ve] hirede mekandır

İlim madeni, hem fazilet kanı[dır].

AH 45 ol ol ° aql uquş huş hîredka mekan (47)

46 bilig ma° dîni hem fazîlet kanı (48)

O akıl, anlayış, şu'ûr ve zekâ mekânı,

bilgi ocağı ve fazîlet kaynağıdır.

سيمك تين آديز راک توتار همت اول

سخاسی مکاریم بیکا درمانی

[27]

47 simaktin edizrek tutar himmet ol

48 şehāsı mekārîm yige dermānı

(سيمك): Burc-ı eseddeki iki parlak yıldız, simak.

(آديز): Yüksek, büyük.

(بيك): Hastalık, afet.

Ol (memduh) himmeti simakten yüce tutar

Sehası, mekarimi [de] afetlere dermandır.

AH 47 şimaktin edizrek tutar himmet ol (49)

48 şehāsı mekarîm iki dermanı (50)

O himmeti simâkten daha yüksek tutar;

cömerdliği ve keremi (onun) iki dermânıdır.

رېيت (رعييت)قه موشفيق سلمتين حليم

وليكن بوشارده شرا آرسلانی

49 re° iyyetka müşfik selimtin halîm

50 velîkin buşarda şerâ arslanı

(بوشماك): Kızmak, gazap; aynı manada bu kelime Mir Haydar Meczub'un "Mahzen-i Esrar"ında da kullanılmıştır:

Bend ü bela dünyada erke tüşer
Munça cefa er kişike ne buşar

Fakat Mir Ali Şir Nevai'nin "Mahbubu'l-Kulub"unda: s. 32: Andağ kişike yüz munçağ meşakkat ni buşar?" Yani böyle kişiye bunca yüz meşakkatin ne ziyanı olur? deniyor burada "buşmak": ziyan vermek demek oluyor.

Orhun Abidesi'nde görülen eski şekli: Budunuğ eçüm apam törüsinçe yaratmış, buşgurmuş! Yani halkı ecdadım töresince tanzim etmiş teşci eylemiştir.

*Raiyyete müşfik, selimden halim
Lakin kırgınlıkta esed-i Şera'dır.*

AH 49 re^c iyyetka müşfik selim til halim (51)

50 velîkin buşarda şera arslanı (52)

(O) re'âyâ'ya karşı şefkatli, doğru ve yumuşak dillidir;

fakat hiddetlendiği zaman Şerâ arslanı kesilir.

صلابت ایچنده عمر تیک جوان

سخاوت سماقت توتار عثمانی

51 şalâbet içinde ^cumer teg cüvân

52 seḥâvet semâkat tutar ^cuşmânı

(توتار): Tutmak, tutmaktan müsavi olmak.

Salabette Ömer kadar civan

Sehavet (ve) semahati Osman (derecesini) tutar.

AH 51 şalâbet içinde ^cumer teg erip (53)

52 seḥâvet semâhat tutar ^cuşmanı (54)

(O) metânette Ömer gibidir,

cömerdlikte Osman'a denktir.

تتیک لیک ده کیندوو [1] آیاز تین اوزوق

داد انصاف توتار چین انوشیروانی

[1] kindouv okunuyor.

[28]

53 **tetiklikde kindü ayaztın uzuk**

54 **dād inşāf tutar çın anuşirvānı**

(تتیک): Feraset, faaliyet, Osmanlıca: tetik.

(اوزوق): Fazla ileri varmış: Osmanlıca az gittim uz gittim.

(چین): Sahihan: çın sabah, subh-ı sadık.

Tetiklikte kendisi Ayaz'dan uzdur

Dâdı, insafı tutar sahihan Anuşirvan'ı.

AH 53 tetiklikte kendü ayastın ozup (55)

54 dad inşaf tutar çın anuşirvanı (56)

(O) fetânette Ayâs'ı geçer.

adalet ve hakkaniyette gerçek bir Anuşirvan'dır.

آنینک باخشی شیندین بولوت اوپتا نور [1]

بو سوزنی بوتون چین توتور [2] توشمانی

[1]: Arap hattı ile olan evirmesinde: (اوفتانور) uftanur.

[2]: Arap hattında: (توتار) tutar.

55 **anınġ baĥşışindin bulut uptanur**

56 **bu sözni bütün çın tutur tuşmānı**

(مان)- (توش) = (توشمان): Tüş, dış, dışarı ve “man” adam demek olduğuna göre tuşman, düşman “taşra adamı, yabancı” demek olur.

Onun bahşından bulut utanır

Bu sözü bütün düşmanı sahih tutar.

AH 55 aninġ baĥşışindin bulit uvtanur (57)

56 bu sözni bütün çin tutar düşmanı (58)
Onun ihsânı karşısında bulutlar utanır;
bu sözün doğruluğunu düşmanlar da itirâf eder.

آياشا هيم آره تم لرین سانه غین

سانور مؤ [3] ادیز قوم او شاق تاش سنی [4]

[3]: sanourmouv okunacak.

[4]: doğrusu: (سانی) olacak.

57 aya şahım eretelerin sanığın

58 sanurmu ediz kum uşak taş sanı

(آره تم): Artmaktan: fazl, fazilet.

(ساناغ): Sayı; hesap.

(اوشاق): Ufak.

Ey şahım faziletlerinin sayısı

Yüce kum, ufak taş sayı ile sayılır mı?

AH 57 aya şahım erdemlerin sanığın (59)

58 sanarmu ediz kum uşak taş sanı (60)

Ey şâhimin faziletlerini sayan (kimse),

sahrâdaki kum ve ufak taşlar sayıya gelir mi.

سییاست رییاست کییاست کرم

سیادت عُلا عدل آشیت اوق مونی

59 siyâset riyaset kiyaset kerem

60 siyâdet ° ula ° adl eşit uç munı

[29]

(اوق): Ukmaktan emr-i hazır: anla; idrak et. Osmanlıcada “ukmak” ile “okumak”ı ayırt etmiyoruz. Birincisi anlamak manasındır, kıraatten maksat anlamak ise telaffuzları değiştiremesek bile manasını bilmeliyiz, ikincisi yani okumak i'lâ etmek, ilan eylemek, davet etmek demektir. Bu da Osmanlıcada ezan okumak, okuyucu

gitmek tarzında kullanılır. Eski Türklerde hükümet emirlerini “ok” üzerine işaret ederek gönderir idi.

Siyaset, riyaset, kiyaset, kerem

Siyadet i'lâ, adl işit anla bunu.

AH 59 siyaset riyaset kiyaset kerem (61)

60 ziyadet ula ° adl eşit uş munı (62)

Siyâset, riyâset, kiyâset, kerem (ve bunlara)

adâleti ekle; bunları eşit ve anla.

يانا مجد موروت فوتوت اوغان

عطا قيلدى شهيم غه بوجومه لانى

61 yana mecd mürüvvet fütüvvet uğan

62 ° aṭā kıldı şehimğa bu cümeleni

Yine mecd, mürüvvet, fütüvvet Allah

Atā kıldı şahıma bu cümleyi.

AH 61 yime mecd mürüvvet fütüvvet uğan (63)

62 ° aṭa° kıldı şahımka bu cümeleni (64)

Bir de şeref, insâniyet ve merdlik; bunların hepsini

kadir (Tanrı) şâhıma ihsân etti.

اوکوش ازتیت ایماس بدیزلر تینکیز

بولوت هدییه قیلسا اوשאق قطره نی

63 öküş az tip aymas bedizler tıngiz

64 bulut hediye kılsa uşak kaçtreni

(بدیز): Uygurcada eser-i sanat, binaenaleyh makbul şey, tuhaf, tuhfe.

(ایماس): Aytmak demek, manasına olan “eytmek” mastarındandır.

(تينکيز): Tenk, denk ile (ج) lahikasından mürekkeptir. Tesviyesinin denk, düz olması hasebiyle “deñiz”.

Deniz tuhfeleri çok, az deyip demez

Bulut hediye kılsa ufak katreyi.

AH 63 öküş az tip aymaz pezirler tenğiz (65)

64 bulut hediye kılsa uşak katreni (66)

Bulut ufak bir katre de hediye etse, deniz,

az veya çok demeden, bunu kabûl eder.

تينکيز تين کریم راک شهيم مينک قاتا

قبول قيلسا تانک يوق بو آز هديه نی

65 *tenğiztin kerimrek şehim minğ kıta*

66 *ķabûl kılsa tañg yoķ bu az hedyeni*

(قاتا): Kat, bildiğimiz kere, defa.

(تانک): Acib, tañgsuk tuhfe; yadigar; Kilis Türkçesinde tana kalmak; müteaccib olmak; Çağataycada: tañğlamak taaccüb etmek. [30]

Denizden kerimrek (daha kerim) şahım bin kat ha

Kabul kılsa tang değil (acib değil) bu az hedyeyi.

AH 65 *tenğizdin kerimrek şahım minğ kıta (67)*

66 *ķabul kılsa tañg yoķ bu az hedyeni (68)*

Şâhım denizden bin kat daha kerîmdir;

bu küçük hedyeyi kabûl ederse, hayret etmemek lâzımdır.

موجب تالیف الکتاب ومقتضیه

mucibü telîfi'l-kitâbi ve muķtażihi

“Bu kitabın te’lifinin icâbı ve lüzûmu.”

دادايسبھسالار بک اوچون بو کيتاب
چيقار تيم آچون ده [1] آتی قالسوو تپ

[1] nasih daima (آژون) ajun yazıyor.

67 dād isbehsālār beg üçün bu kitāb

68 çıkartım açunda atı ıalsu tip

(آچون، آجون، آژون): Dünya.

Dād Sipehsalar Bey için bu kitabı

Çıkardım dünyada adı kalsın diye.

AH 67 dad işpehsalar beg üçün bu kitip (69)

68 çıkardım ajunda atı ıalsu tip (70)

Dād İspehsâlâr Bey için bu kitabı yazdım ki,

dünyada (onun) adı kalsın;

کيتاييم نی کورکان آشینکان کیشی

شاهيم غه دوآ بيرلا ياد قيلسوو تپ

69 kitābımın körgen eşitgen kişi

70 şāhımğa duā birle yād kılsu tip

Kitabımı gören işiten kişi

Şahımı dua birle yad kılsın diye

AH 69 kītabımın körgen eşitgen kişi (71)

70 şāhımın duā birle yād kılsu tip (72)

kitabımı gören (yahut) eşiden (her) kes

şāhımı du'â ile yād etsin;

کتينکی کليکلی کيشی لر آرا

آنينک ذیکه ری تانکسوق آدیز قالسو تپ

71 kitinki keligli kişiler ara

72 anıᅇ zikeri taᅇsuk ediz alsu tip

(كتينكى): Giden, eslaf.

(كلىكى): Gelecek, ahlaf.

(تانكسوق): Taaccüb taᅇ, daᅇ cezrinden taᅇsuk, acibe, tuhfe, hediye demektir. Bazı zürafanın zenci bacıların renginden kinaye olarak “tensuh” diye tevcihleri yanlıştır.

(ادىز): Uygurcada: âli, yüksek. Osmanlıcada Fransızcanın géant kelimesinin mukabili olan dizman: ediz-man.

İsraf, ahlaf kişiler arasında

Onun zikri yadigar (tangasuk) [ve] yüce kalsın diye

AH 71 kiᅇinki keligli kişiler ara (73)

72 anıᅇ zikeri taᅇsuk ediz bolsu tip (74)

(bizden) sonra gelen insanlar arasında

onun hâtırası hasretle anılsın ve yüksek olsun.

[31]

أنینك ووددی بیرلا كونكول لر تولوب

أنینك یادی بیرلا آچون تولىسو تپ

73 anıᅇ vuddı birle köᅇüller tolup

74 anıᅇ yādı birle açun tolsu tip

Onun vuddı (muhabbeti) ile gönüller dolup

Onun yadı ile dünya dolsun diye

AH 73 anıᅇ vuddı birle köᅇüller tolup (75)

74 anıᅇ yadı birle ajun tolsu tip (76)

gönüller onun sevgisi ile ve

dünya onun yadı ile dolsun;

بزه ديم كتابى مواظ مثل

باقىغلى اوقوغلى آسىغ السوو تپ

75 bezedim kitābı mevā° iz meşel

76 bağığlı oğığlı asığ alsu tip

(أسیغ): Fayda.

*Bezedim (süsledim) kitabı mevaiz [ve] mesel [ile]**Bakan, okuyan fayda alsın diye*

AH 75 bezedim kıtabnı nevadır sözün (77)

76 bağığlı oğığlı asığ alsu tip (78)

*Gören ve okuyan istifâde etsin diye,**kitabı nâdir sözler ile süsledim,*

بَلْكَ اَتْتِيْم اَنِي شَهِيْم غَه مَنُوك

هو ادا ر ليغيم ني تو كال بيلسو و تپ

77 belek ıttım anı şehimğa menük

78 havādārlığımın tük el bilsü tip

(بَلْكَ): Bilmekten: alamet-i nişan.

(منوك, مانوك): Türkçe bengü, Moğolcada mengü ebedi, payidar demek, Osmanlıcada kuvvetli manasına gelen pek kelimelerine göre bunun manası “yadigar payidar” olmak lazım geliyor, Orhun Mehkukatında bengü taş: Fransızcanın *monoument* abide manasına kullanılmıştır.

(تو كال, توكل): Tamam, mükemmel.

*Nişan ettim onu şahıma yadigar payidar olarak,**Havadarlığımı tamam bilsin diye.*

AH 77 bölek ıddım anı şahımğa men ök (79)

78 havadarlığımın tük el bilsü tip (80)

*Ben onu şâhıma, bağılığımın bir**nişanesi olsun diye, hediye gönderdim.*

النوع الاول في منفعة العلم ومضرة الجهل

en-ev° u'l-evvelü fi menfe° ati'l-° ilmi ve mazarrati'l-cehli

“Birinci nevi, ilmin faydası ve cehlin zararı beyanında.”

بیلیک تین آیور من سوزوم کا اولا

بیلیک لیک کا یادوست اوزونک نی اولا

79 biligtin ayur men sözümke ula

80 biligligke yā dost özünġni ula

(اولا): Nasih “müstemi’-baş” diye bunun Farisi karşılığını yazmış. Çağataycada bu kelimededen meşveret, şura manasına “uylama” ismi ile uylanmak, uylaşmak masterları [32] vardır. Şu halde “Ulama Paşa”nın adı “müşavir” demek oluyor. İkinci mısranın sonundaki “ula” Osmanlıcada bir şeyi bir şeye yaklaştırıp bağlamak manasına kullanılan ulamaktan emr-i hazır, mutaveatı ulaşmak. Bu iki master aynıyla Çağataycada da kullanılıyor. Şu iki kelimenin aslı bir olmak üzere de kabul edilebilir.

(آیور من): aymak yani söylemekten; Eski Osmanlıca ve Azeri lehçesinde eytmek.

Bilgiden (malumattan) söylüyorum, sözümlü dinle (kulak isal et)

Ya dost malumata nefsinı isal et.

AH 79 biligdin urur men sözümke ula (81)

80 biligligke ya dost özünġni ula (82)

Bilgiden sözüme temel atarım;

ey dost, bilgiliye yaklaşmağa çalış;

بیلیک بیرلا بیلینور سعادت یولی

بیلیک بیل سعادت یولینی بولا

81 bilig birle bilinür sa° ādet yolu

82 bilig bil sa° ādet yolını bula

(بولا): Bu kelimeyi, nasih “bulğıl” yani bul diye tayin ediyor. Osmanlıcadaki bulmak masterından fiil-i iltizamı sureti: bulasın.

(بیل): Osmanlıcası (بل) bel. Vücutun en ince ve dar yeri, bir dağın geçit veren alçak yeri, bel, belenk, belen. Kolun ince tarafı bilek, bir şeyi inceltmek bilemek, bunun

aleti bilev (bileki). Bu maddiyattan mecaza geçerek “bilmek”, bir şeyi tetkik ile öğrenmek, tetkik olunmuş, malum “bilgü” bilgi, malumat “bilig” (bilgi), eser-i alamet “bilgürme” (belirme); (bilek) alamet. Şurada bilek münasebetiyle bir mühimme daha arz edelim. Bizim bilezik dediğimiz bilek ziynetinin asıl adı “bilek yüzük” yani bilek yüzüğü. Şu terki-i izafiyi terkip eden iki kelime kaynaşarak adeta şeklini değiştirip bilezik olmuş. Osmanlıcada böyle mürekkep kelimeler çokçadır. Bir iki misal: çedik (aslı iç edik = içe giyilen çizme), uçkur (iç kur = iç kuşağı). Şu haller Osmanlıca lehçesinin gittikçe elsine-i inikasiye zümresine yaklaştığını, tekamülünü gösteriyor.

İlim ile bilinir saadet yolu

İlim bil ta ki saadet yolunu bulasın.

AH 81 bilig birle bulnur sa° adet yolu (83)

82 bilig bil sa° adet yolını bula (84)

sa'âdet yolu bilgi ile bulunur,

bilgi edin ve sa'âdet yolunu bul.

بهالیق دینار اول بیلایک لیک کیشی

بو جاهیل بیلایک سیز بهاسیز بیشی

83 bahālīq dinār ol biliglig kişi

84 bu cāhil biligsiz bahāsız bişi

(بیشی): Nasere, kıymetsiz; kalp, bir nevi yemiş, palamut, ahlat gibi.

Bilgili kişi kıymetli dinardır

Bu cahil, bilgisiz [de] değersiz [dir].

AH 83 bahālīq dinar ol biliglig kişi (85)

84 bu cahil biligsiz bahāsız bişi (86)

Bilgili insan — kıymetli dinardır.

cāhil ve bilgisiz (adam) — değersiz bir akçedir.

بىلىك لىك بىلىكسز قاچان تانك بولور

بىلىك لىك تىشى ار جاهيل ار تىشى

85 biliglig biligsiz kaçan teᅅg bolur

86 biliglig tişi er cāhil er tişi

Bilgili bilgisiz nasıl denk olur?

Malumatlı dişi (kadın) er [dir], cahil er dişi [dir].

AH 85 biliglig biligsiz kaçan teᅅg bolur (87)

86 biliglig tişi er cahil er tişi (88)

Bilgili ile bilgisiz müsâvî olurmu?;

bilgili dişi — erkek ve cāhil erkek — dişidir.

سونكاك كا بىلىك تاك ارن كا بىلىك

ارن كوركى عقل اول سونكاك نىنك بىلىك

87 süngekke yilig teg erenke bilig

88 eren körki ° aql ol süngeknig yilig

(ارن): Lügat-i Divan-ı Kaşgari’de bu kelime (ارن)“eren” diye yazılarak “er”in cemidir deniliyorsa da “ermek” maddesinden eren, erişmiş, “merd-i kamil” demektir.

(سونكاك): Kemik, hâlâ lisanımızda kullanılan “süngü” Türklerin silah makamında kemik kullandıkları bir zamanın yadigarı, pek eski, kable’t-tarihi bir kelimedir. Orhun Kitabesi’nde “sügüş” muhabere, “sügüşmek” muharebe etmek manasına kullanılmıştır. Osmanlıcada bu mana unutulmuş galiz söz makamında kullanılır. “Süngüsü deprensın” duası malum, yani mezarda kemikleri deprensın.

(بىلىك): İlik; birini medih için “ilik gibi” kullandığımız tabirde kablet-tarihi bir zevkin yadigarıdır, çünkü o zamanlarda iliğin en makbul bir taam olduğunu o devire ait keşfiyat gösteriyor.

(كورك): Güzel (gör, göz) maddelerinden hüsn, melahat, güzellik.

(تاك): Teg, dek, gibi.

Kemiğe ilik ne ise erene (insana) de bilgi [odur]

Erin güzelliği akıldır, kemiğinki iliktir.

- AH 87 süngekke yilig teg erenke bilig (89)
 88 eren körki ° aql ol süngekninġ yilig (90)
Kemik için ilik ne ise, insan için bilgi odur;
İnsanın ziyneti akıldır, kemiğinki ise, iliktir;

بیلیك سیز بیلیك سیز سونكاك تاك قالی

بیلیك سیز سونكاك كاسو نولماس الیک

- 89 biligsiz yiligsiz süngekk teg ıalı
 90 yiligsiz süngekke sunulmas elig
Bilgisiz, iliksiz kemik gibi hâlidir
İlksiz kemiğe el sunulmaz.

- AH 89 biligsiz yiligsiz süngekk teg ġali (91)
 90 yiligsiz süngekke sunulmaz elig (92)
bilgisiz (kimse), iliksiz kemik gibi, boştur;
ilksiz kemiğe kimse el uzatmaz.

[34]

بیلیك بیلتی بولتی ارن بلکولوك

بیلیك سیز تیریکلا بییتوك كوركولوك

- 91 bilig bilti boltı eren belgölüg
 92 biligsiz tirigle yitük körgölüg

(بییتوك): Yitmek, kayıp olmaktan: kayıp.

(بلکو): Belli, maruf.

İlim bilen er maruf oldu,

Bilgisiz diride güzellik kayıp (yok) tır.

- AH 91 bilig bildi boldı eren belgölüg (93)
 92 biligsiz tirigle yitük körgölüg (94)

*İnsan bilgisi ile tanınır;
bilgisiz, hayatta iken, kaybolmuş sayılır;*

بىلىك لىك ار اولتى آتى اولماتو
بىلىك سىز اسان ارکان آتى اولوك

93 biliglig er ölti atı ölmetü

94 biligsiz esen erken atı ölüg

(اسان): Osmanlıcada esen; sağ esen, esenlik, sağlık, afiyet.

(ارکان): İmek masterından: iken.

*Bilgili er öldü (fevt oldu) adı ölmedi,
Bilgisiz sağ iken adı ölü (müteveffa) dür.*

AH 93 biliglig er öldi atı ölmedi (95)

94 biligsiz tirig erken atı ölüg (96)

bilgili adam ölür, (fakat) adı kalır,

bilgisiz, sağ iken, adı ölüdür.

بىلىكلىك بىرىنكا بىلىك سىز مىنكىن

تنكاك لى تنكادى بىلىك نىنك تنكىن

95 biliglig birinǵe biligsiz minǵin

96 tenǵegli tenǵedi biligninǵ tenǵin

(تنكاك): Müsavi manasına olan tenǵ yani denk aslındandır. Osmanlıca denk, denemek.

Tenǵegli: deneyen, tecrübegar.

Bir bilgiliye bin bilgisiz

Tecrübegar bilginin dengini denedi (tecrübe etti, mahakka urdu).

AH 95 biliglig birinǵe biligsiz minǵin (97)

96 tenǵegli tenǵedi biligninǵ tenǵin (98)

Bilginin aǵırlıǵını tartan kimseye göre, bir bilgili

bin bilgisize denktir;

باقا كور كيل ايمنى اوقا سينايو
نه ننگ بار بيليك تين آسيغ ليق اونكين

97 **baça körgil imti uça sınayu**

98 **ne neᅅg bar biligtin asıgılıq öᅅgin**

(سينامق): Osmanlıcada sınamak, tecrübe, kıyas etmek.

Bakagör (var bak) imdi akla kıyas ederek

Nen var (neye maliksin) ilimden faydaca ileri?

AH 97 **baça körgil emdi uça sınayu (99)**

98 **ne neᅅg bar bilig teg asıgılıq öᅅgin (100)**

şimdi, anlayarak ve sınavarak, etrafa bakiver,

bilgi kadar faydalı başka ne var?

[35]

بيليك بير لا عالم يوقار يوقلادی

بيليك سيزلك ارنى چوكاردى قودى

99 **bilig birle ° ālim yoᅅar yoᅅladı**

100 **biligsizlig erni çökerdi ᅅodı**

(يوقار يوقلامق): Nasih “yokar”ıyı “belinde bir ayd” diye tefsir ediyor. Yukarı, yukarlamak, yükselmek.

Alim bilgi ile yükseldi

Bilgisizlik insanı çökerde kodu.

AH 99 **bilig birle ° alım yoᅅar yoᅅladı (101)**

100 **biligsizlig erni çökerdi ᅅodı (102)**

Ālim bilgi ile yükseldi,

bilgisizlik insanı aᅅaᅅı düşürdü;

بيليك بيل اوسانما بيل اول حق رسول

بىلىك كىم دە ايرسا سىز آرقانك دە دى

101 bilig bil usanma bil ol haq resul

102 bilig kimde irse siz arkaŋ dedi

(آرقاماق): “arka” cezrinden: arkalamak, iktida etmek.

İlim öğren usanma bil ki o Hak Resûl:

“Bilig kimde ise siz iktida edin.” dedi.

AH 101 bilig yind usanma bil ol haq resul (103)

102 bilig çinde erse siz arkaŋ tidi (104)

bilgiyi ara, usanma; bil ki, o hak resûl: —

«Bilgiyi, Çin'de bile olsa, arayınız» — dedi.

وذلك قوله عليه السلام اطلبوا العلم ولو بالصين

ve zalike qavlühü ° aleyhi's-selāmü uṭlubu'l-° ilme velev bi'ş-şini

“Peygamber aleyhisselam demiştir ki, ilmi Çin'de de olsa, isteyin.”

بىلىك لىك بىلىك نى اد ارکان بولور

بىلىك تا تاغىن اى دوست بىلكلىك بىلور

103 biliglig biligni edergen bolur

104 bilig tatağın ay dost biliglig bilür

(اداركان): Nasih bu kelimeyi “استكان” (istegen) diye kayıt etmiş. Elde bulunan meahizlerde böyle bir kelime bulamadık. Çağatayca “eder” tepe, toprak yığını manasına geliyor, oradan edermek = toplamak, istemek manası çıkabilir. Biz temellük, tedarik manasına: edinmek deriz.

İlmi isteyen (toplayan, edinen) alim olur,

İlim tadını, ey dost, alim bilir.

AH 103 biliglig biligni edergen bolur (105)

104 bilig tatgın ay dost biliglig bilür (106)

Bilgiyi dâimâ bilgili arar,

bilginin tadını, ey dost, bilgili bilir;

بیلیك بیلدورور ارکا بیلیك قادرینی

بیلیك نی بیلیك سیز اودون [1] ناقلور

[1]: Arap harfiyle: “ادین” (adın) yazılıdır, Uygurcası odun (eudune) okunuyor.

105 bilig bildürür erke bilig kâdrini

106 biligni [bilig]* siz odun ne kıılır

[36]

(اودون): Nasih bunu da “us” yani akıl diye kayıt ediyor; yakışık da alıyor. Kıpçak lehçesinde “odun” necabet demektir. Şu halde nasih kelimenin takribi manasını vermiş oluyor.

İlim ere (insana) ilim kadrini bildirir.

İlimsiz necabet ilmi ne yapsın?

*Kelime beyit yazılırken kullanılmamış ancak çevirisi yapılırken kullanılmış.

AH 105 bilig bildürür bil bilig kâdrini (107)

106 biligni biligsiz otun ne kıılır (108)

bil ki, bilginin kadrini yine bilgi bildirir,

bilgisiz odun bilgiyi ne yapar?

بیلیك سیز کا حق سوز تاتیق سیز ایرور

آنکا پند ناصیحت آسیق سیز ایرور

107 biligsizke haq söz tatıksız irür

108 anğa pend nâşihat asıksız irür

(ایرور): İmek mastarının muzarinin müfred-i gaibidir.

Bilgisize hak söz tatsızdır,

Ona pend, nasihat faydasızdır.

AH 107 biligsizke haq söz tatıksız erür (109)

108 aṅgar peṅd naṣiḥat asıǵsız erür (110)
Bilgisize doǵru söz tatsız gelir,
ona öǵüt ve nasihat faydasızdır;

نا تورلوك آرىق سىز آرىر يودىسا
 جاهيل يوپ رى ماس آرىغ سىز ايرور

109 ne türlüg arıǵsız arır yudısa

110 cāhīl yup-rımas arıǵsız irür

(آرىق): Temiz, pak; Osmanlıcada arımak, arınmak, arıtmak; arı (temizliğinden).

(يوماق): Yumak, yıkamak.

Ne türlü na-pak yıkamakla temizlenir?

Cahil yıkanmakla temizlenmez, na-paktır.

AH 109 ne türlüg arıǵsız arır yumaǵın (111)

110 caḥīl yup arımaz arıǵsız erür (112)

nice kirli (şeyler) yıkamakla temizlenir,

(fakat) cāhīl yıkamakla temizlenmeyen bir kirdir.

بىلىك لىك كىشى كوربىلور ايش اوزين

بىلىپ ايتار ايش نى اوكون ماس كندىن

111 biliglig kişi kör bilür iş özin

112 bilip iter işni ökünmes kendin

Alim kişi bak (gör), özünün (kendinin) işini bilir,

İşini bilir, eder (yapar), kendini övmez (övünmez).

AH 111 biliglig kişi kör bilür iş öğin (113)

112 bilip iter işni ökünmez kiçin (114)

Bilgili adam her işin zamanını bilir,

işini bilerek yapar ve sonra pişman olmaz;

نا تورلوك ايش ايرسا بيليك سيز اونكى
اوكونچ اول انكا يوق اونك اندا آدين

113 ne türlü iş irse biligsiz oᅇı

114 ökünç ol aᅇga yoᅇ oᅇ anda adın

(اونكى): İnat, ısrar; teşebbüs-i mukallidâne.

(اوكونچ): Pişmanlık, nedamet; mastarı ökünmek.

[37]

(اونك): Sağ taraf, yemin; yemin, meymenet, hayır.

(آدين): Başka, artık.

Ne türlü iş olsa bilgisiz inat

Nedamettir, ona meymenet yok, ve ondan artık.

AH 113 ıamug türlü işte biligsiz oᅇı (115)

114 ökünç ol aᅇgar yoᅇ oᅇ anda adın (116)

her işte bilgisizin kısmeti pişmanlıktır

ve ona bundan başka bir kısmet yoktur.

بيليك ليك كراك ليك سوزين سوزلايور

كراك سيز سوزيني كوموب كيزلايور

115 biliglig kereklig sözün sözleyür

116 kereksiz sözünü kömüp kızleyür

Malumatlı gerekli (lüzumlu) sözü söyler,

Gereksiz sözü gömüp gizler.

AH 115 biliglig kereklig sözü sözleyür (117)

116 kereksiz sözünü kömüp kızleyür (118)

Bilgili (ancak) lüzumlu sözü söyler;

lüzümsüz sözü gömerek, gizler;

بىلىك سىز نا ايسا آيور اوق ماتين
آينك اوز تىلى اوز [1] باشىنى يه يور

[1]: Arap harfiyle: “uş” (اوش) yazılıdır.

117 biligsiz ne aysa ayur uqmatın

118 anıñ öz tili öz başını yeyür

(وق): Uygurcada “fikir” Kıpçakçada “hatır”; ukmak = düşünmek, mülahaza. İlk devirlerde hükümetin emirleri ok üzerine işaret olunarak ilan olduğundan “ok” anlamak, ilan, davet manalarına da gelmiştir.

Bilgisiz ne söylerse düşünmeden söyler,

Onun kendi dili kendi başını yer.

AH 117 biligsiz ne aysa ayur uqmadın (119)

118 anın öz tili öz başını yiyür (120)

bilgisiz ne söylese, anlamadan söyler,

onun kendi dili kendi başını yer,

بىلىك بىرلا بىله نور توراتكان ايدى

بىلىك سىزلىك ايچرا خايير يوق ده دى

119 bilig birle bilenür töretgen idi

120 biligsizlik içre hāyır yoq dedi

(ايدى): Sahip, Cenab-ı Hak.

Cenab-ı Hak: “İlim ile bilinir kainat,

Bilgisizlikte hayır yok.” dedi.

AH 119 bilig birle bilnür törütgen idi (121)

120 biligsizlik içre xanı hāyır yidi (122)

Yaradan Tanrı bilgi ile bilinir;

bilgisizlikten hayır gören varmı?;

bilig bilmegendin bir ança buğun (123)

öz elgin büt itip iğim bu tidi (124)

bilgisizlikten ne kadar halk kendi eli ile put yapıp:

— « *Rabbim budur!* » — dedi.

[A nüshasında olan bu beyit B nüshasında bulunmamaktadır.]

بیللیک لیک سوزی پند ناصیحات آدب

بیللیک لیک نی اوکدی عجم هم عرب

121 biliglig sözi pend nāṣīḥāt edeb

122 biligligni ögdi ° acem hem ° arab

[38]

Alim sözü pend, nasihat, edep [tir]

İlmi övdü Acem, hem Arap.

AH 121 biliglig sözi pēnd naṣīḥāt eḍēb (125)

122 biligligni ögdi ° açem hem ° arāb (126)

Bilgilerin sözü öğüt, nasihât ve edebdir;

bilgiliyi Acem de Arap da öğdü.

تاوار سیزغا بیلکی توکان ماس تاوار

حیسا بسزغا بیلکی یریلمز حیساپ

123 tavaratsızğa bilgi tükenmes tavar

124 ḥisābsızğa bilgi yirilmes ḥisāp

(تاوار): Tavar; mal.

(بیرماک): Yermek, zemm; Osmanlıcada: gelin yermek.

Malsıza bilgi tükenmez mal [dır]

Hasepsize (nesebi olmayan soysuza) bilgi yerilmez hasep [tir].

AH 123 tavaratsızğa bilgi tükenmez tavar (127)

124 neşēbsızğa bilgi yirilmez neşēb (128)

Bilgi, malı olmayan için, tükenmez bir hazînedir;

bilgi, neseptir için, yerilmez bir neseptir.

النوع الثانی فی حفظ اللسان وسائر آوابها ورسومها

en-nev^c u's-sānī fī hıfzı'l-lisāni sā^o iri āvābihā ve rūsūmihā

“İkinci nevi, dilin hıfzı ile diğer edep ve şartları beyanında.”

ایشیتکیل بیلیک لیک ناکو تیب آیور

ادب لر باشی تیل کوتازماک تورور

125 işitgil biliglig negü tip ayur

126 edebler başı til kütezme turur

(نیکو; ناکو): Nasıl? Aslı ne yan: ne taraf.

(کوتازماک): Gözetmek.

İşit malumatlı nasıl deyip söylüyor,

Edepler başı dil gözetmektir [diyor].

AH 125 eşitgil biliglig negü tip ayur (129)

126 edebler başı til kütezme tiyür (130)

Dinle, bilgili ne diyor:

edeplerin başı, dili gözetmektir;

تیلینک بکتا تو تغیل تیشینک سیماس ون [1]

قالی چیقسا بکتا تیشینک نی سییور

[1]: Nüshada aynen böyledir.

127 tiling bekte tutğıl tişing sımasun

128 kalı çıkısa bekte tişingni sıyur

(بکته): Pekçe.

(سینماک): Kırılmak: Anadolu dili: yumurta sınaşmak, sınık yumurta. Eski Osmanlıca:

Sırp Sındığı.

(قالی): Eğer.

[39]

Dilini pekçe tut dişin kırılmasın

Eğer pekçe çıkarsa dişini kırar.

- AH 127 tiling bekte tutgıl tişing sınmasun (131)
 128 ıalı ııkısa bektin tişingni sıyur (132)
dilini muhâfaza altında tut, dişin kırılmasın;
eğer muhâfaza altından ııkarsa, dişini kırır.

سانىپ سوزلكان اير سوزى سوز ساغى

او كوش يانكشغان تىل اى آلماس ياغى

129 sanıp sözlegen ir sözi söz sağı

130 öküş yanğşağan til ay almas yağı

(يانكشغان): Yanşaklık eden, yave gu.

(سانماك): Hesap etmek, önünü sonunu düşünmek, saymak.

(ياغى): Düşman, “yağı basan” Danişmendîlerden meşhur bir hükümdarın lakabı.

(أى آلماس): Eyemek, muhafaza etmek, sakınmak, korumak.

Hesap edip söyleyen erin sözü, sözün sağı (sağlamı) dır.

Çok yanşaklık eden dil düşmanlığı gözetmez.

AH 129 sanıp sözlegen er sözi söz sağı (133)

130 öküş yanğşağan til unulmaz yağı (134)

Düşünerek konuşan adamın sözü, sözün iyisidir;

çok gevezelik eden dil, karşı konulmaz bir düşmandır.

سوزونك بوشلوق ايسما بيغاتوت تىلينك

يتار باش قه بير كون بو تىل بوشلوقى

131 sözüng boşluğ ısma yığa tut tiling

132 yeter başka bir kün bu til boşluğu

(ايسما): Çağatayca ızma, lafzen, beyhude-gû.

(بيغ): Yazır, müheyya, sonundaki (ı) tekit lahikası: ha.

Boş sözle beyhude söyleme, dilini müheyya tut

Başa yeter (başa gelir) bir gün bu dil boşluğu.

- AH 131 sözüng boşlağ ıdma yığa tut tiling (135)
 132 yeter başka bir kün bu til boşlağı (136)
Sözünü başı-boş bırakma; dilini sıkı tut;
dilin başı-boşluğu bir gün başa belâ olur.

خير دليق موو [1] بولور تیلی بوش کیشی

تیلیم باش نی بییدی بو تیل سوز بوشی

[1] mouv okunuyor.

133 hıredlıqmu bolur tili boş kişi

134 tilim başını yidi bu til söz boşı

(بوش): Gazap, hiddet; buş, ecvef (elfaz-ı müteradifeden olan bu iki kelime ile nazım cinas-ı tam yapıyor.

(تیلیم): Pek çok, nice.

Dili boş kişi hıredmend mi olur?

Dilim [2] başını yedi bu dilin boş sözü (yahut: bu dilin gazaplı [40] sözü dilin başını yedi) veya bu dilin gazapnak sözü nice baş yedi.

[2] buradaki dil Farisidir.

AH 133 hıredlıqmu bolur tili boş kişi (137)

134 telim başını yidi bu söz til boşı (138)

Boş-boğaz adam akıllı olur mu?;

bu boş-boğazlık ve ağız gevşekliği çok başları yedi.

اوجو کتورم ا ایرنی تیلین بیل بو تیل

باشاق تورسا بوتماس بوتار اوق باشی

135 öçüktürme irni tilin bil bu til

136 başaktursa bütmes büter oç başı

(اوجو کتورما): Osmanlıca “intikam” manasına gelen “öç” kelimesinin eski şekli olan “öçük” ile “tür, dür” tadiyahesinden ve “ma” nehiy edatından mürekkeptir. Öçlendirme,

öç almaya davet etme. Aslı “oyuk” yahut “öyük” olabilir. Birincisine göre oyulmuş derin yaralı, ikincisine göre Fransızca *tumulus* ve Türkçe “öyük – höyük” denilen toprak yığınının ibaret tepe, kabartı manasına gelir. Bu kelime “üz” kökünden de olabilir, üzmek, kırmak demektir.

(باشاق تورماك): Çağatay lügatinde başakçı: “ok ucu imal eden” diye tarif ediliyor öyle ise bu kelime “yaralamak” demek olur; Osmanlıcada da çıban başı, baş vermek gibi yaraya ait tabirler vardır.

(بوتماك): Osmanlıcada bitmek, tenemmüv, iltiyam.

*Kimsenin dilini (gönül) öç almaya davet etme (kıрма) bil (ki) bu dil
Yaralanırsa iltiyam olmaz, (halbuki) ok yarası sağalır.*

AH 135 öçüktürme erni tilin bil bu til (139)
136 başıktursa bütmez büter oğ başı (140)
*İnsanı dil ile kızdırma; bil ki, ok yarası kapanır,
fakat dilin açtığı yara kapanmaz.*

جراحات السهام لها التيام ولا يلتام ما جرح اللسان

cerāḥātü’s-sihāmi lehā’l-tiyāmü ve lā yeltāmü mā cereḥa’l-lisānū
“Okların yaraları kapanır, fakat dilin yaraladığı yer iyileşmez.”

سفيه ایر تیلی اوز [1] باشی دوشمانی

تیلیندین توكولدی تیلیم ایر قانی

[1] Uygurcasında (و) ile (ز) arasında (ی) yahut (ر) harflerinden birisine benzer bir işaret vardır. Belki bu kelime (uyuz) okunmalı.

137 sefih er tili öz başı duşmānı

138 tilindin töküldi tilim ir qanı

Sefih kimsenin dili kendi başının düşmanıdır,

(Onun) dilinden çok kimselerin kanı döküldü.

- AH 137 şefih er tili öz başı düşmanı (141)
 138 tilindin töküldi telim er xanı (142)
Sefih adamın dili kendi başının düşmanıdır;
birçok adamların kanı dilleri yüzünden döküldü.

اوکوش سوزلا کان ده اوکونکن تیلیم

تیلین بیکلکان ده اوکونکان قانی

139 öküş sözlegende ökünge tilim

140 tilin beklegende ökünge xanı

[41]

(اوکونکان): Bunu nasih “peşiman-ı şedde” diye tefsir ediyor. Filhakika şark lehçelerinde o manayadır.

Çok söyleyende pişman çoktur,

Dilini pek tutanda pişman olanı hani?

AH 139 öküş sözlegende ökünge telim (143)

140 tilin beklegende ökünmiş xanı (144)

Çok konuşanlar arasında pişman olan çoktur,

dilini muhâfaza altında bulunduranlardan pişman olan kim var?

نیکیم کیلسا ایرکا تیلی تین کیلور

بوتیل تین کیم ایدکو کیم آقیر بولور

141 ne kim kilse irke tilitin kilür

142 bu tiltin kim edgü kim aqır bolur

(ایدکو): Daha eski kitaplarda “ezgü”. Osmanlıcada bu kelimenin ortasından “d, g” düşerek “eyü” kalmış, şimdi “iyi” oluyor.

(أسیز): Çağatay ve Uygurcada: fena, kötü; yazık, hayf-ı efsus. Faydalı manasına olan “asıg, ası”nın menfisi.

(آقیر): Hatt-ı Arabiyede (أسیز) “esiz” yazılı olsa da Uygurcası “aqır” okunuyor. Bu da gerek Osmanlıcada ve gerekse Çağataycada müşterek olan “aqır”ın daha eski şekli olmalı. O halde sıklet, meşakkat gibi bir manaya gelir.

*İnsana ne gelirse dilinden gelir,
Bu dilden kimi iyilik, kimi fenalık bulur.*

AH 141 ne kim kelse erke tilindin kelür (145)
142 tilindin kim eğgü kim isiz bolur (146)
*İnsana ne gelirse, dilinden gelir;
dili yüzünden kimi iyi, kimi kötü olur;*

أشیت بوت بو سوز كا قموغ تنك ده تنك
قوتوب [1] تیل كا یوکه نوب تازاروع قیلور

[1]: Arabi hat ile olan evirmede: “قوبوب” kopup.

143 eşit but bu sözke amuğ taᅇda taᅇ

144 otup tilke yükenüp tázarrü ılır

(بوت): Butmak inanmak manasına olan “butmak” masterından emir.

(قموغ): Kamu, hamu, hep.

(تنك): Mücerrep, kaide, umur.

(قوتماق): Meks, aram, tevakkuf etmek.

(یوکنماک, یوگونماک): Huşu ile diz çökmek. Bir elini yere, diğerini hürmet edilecek kimsenin başına koyduktan sonra dizini öpmek suretiyle tazim.

*İşit inan bu söze, her umurda mücerreptir,
Dil ile huşuya durup tazarru kılar.*

AH 143 eşit büt bu sözke amuğ taᅇda teᅇ (147)

144 turup tilke yüknüp tażarrü ılır (148)

dinle ve bu söze inan ki, vücüt her sabah

kalkıp, eğilerek, dile yalvarır.

[42]

كوتاز كيل تیل نی كيل از قیل سوزونك

كوتاریلسا بو تیل كوتازلور اوزونك

145 kütezigil tilni kil az kı́l sözüñg

146 küterilse bu til kütezlür özüñg

(كوتاز ماك): Harflerin mevkilerinin tebdiliyle, gözetmek, muhafaza etmek.

Dilini gözet, sözünü az kı́l

Bu dil gözetilirse nefsin muhafaza olunur.

AH 145 küdezigil tilingni kel az kı́l sözüñg (149)

146 küdezilse bu til küdezlür özüñg (150)

Dilini sıkı tut, gel, sözünü kısa kes;

dil korunursa, kendin korunmuş olursun;

رسول اپرنی اوت قه یوزین آتقوجی

تیل اول تیدی بیغ تیل یول اوت تین اوزونک

147 resül irni otqa yüzün atıquçı

148 til ol tidi yığ til yul ottın özüñg

(بیغ): Yığlamak, ağlamak.

(یول): Yolmak yani ayırmak, kurtarmak.

Resul (sa): “İnsanı ateşe yüzün (koyu) atıcı

Dildir.” dedi, ağla dil (gönül), ateşten nefsin kurtar.

AH 147 resul erni otqa yüzün atıquçı (151)

148 til ol tidi yığ til yul ottın yüzüñg (152)

resûl: — < İnsanı yüzükoyun âteşe atan dildir »— dedi;

dilini sıkı tut, yüzünü âteşten kurtar.

ایکی ننگ بیریکسا بیر ایرده قالی [1]

بوکاندی اول ایرکا موروت یولی

[1]: Arabi hat ile olan evirmede: (خالی) ḫalı.

149 iki nenḡ birikse bir irde ḫalı

150 bükendi ol irke mürüvvet yolu

(قالی): Anadoluda kullanılan kalan bundandır: artık, eğer.

(بوکانماک): Bunalmak bundandır: bağlanmak, kapanıp kalmak.

Bir kimsede iki şey birikse kalan (artık)

O kimseye mürüvvet yolu bağlandı.

AH 149 iki neḡg birikse bir erde çalı (153)

150 bükendi ol erke mürüvvet yolu (154)

Eğer bir insanda (şu) iki şey birleşirse,

o insana mürüvvet yolu kapanmıştır:

بیر اول ینکشیر ایرسا کراک سیز سوزین

ایکینچ یلغان ایرسا اول ایرنینک تیلی

151 bir ol yaḡşar irse kereksiz sözün

152 ikinç yalğan irse ol irniḡg tili

Onun birisi lüzumsuz (gereksiz) söz ile yaşaklık edendir.

İkincisi o kimsenin sözü yalan ise.

AH 151 bir ol yaḡşar erse kereksiz sözüg (155)

152 ikinç yalğan erse ol erniḡg tili (156)

(bunlardan) biri, lüzûmsuz yere gevezelik etmek,

ikincisi ise, yalan söylemektir.

[43]

تیلی یلغن ایرتین بیر ق تور تیزا

کیچور سانما عمرونک کونی لیک اوزا

153 tili yalğan irtin yıraḡ tur tize

154 kiçür sanma ° umrūḡg könilik öze

(تیزا): Bizim acele manasına olan “tez”in “آ” lahikasıyla müekkidi. Nasih bunu “hemen” diye kayıt ediyor.

(کونی): Açık, ruşen, doğruluk; Osmanlıcada güneş gören yere “güney” aksine “kuz” yahut “kuzey” derler.

Dili yalan kimseden uzak dur çabuk

Geçer sanma ömrün doğruluk üzre geçir.

AH 153 tili yalğan erdin yırağ tur teze (157)

154 keçür sen me ° umrünġ könilik öze (158)

Yalan söyleyen adamdanda uzak dur, kaç;

sen ömrünü doğruluk ile geçir.

آغیز تیل بیذاکی کونی سوز تورور

کونی سوزلا سوزنی دیلینک نی بزا

155 ağız til bezeki köni söz turur

156 köni sözle sözni dilinġni beze

(بزماک): Osmanlıca bezemek, tezyin etmek. Nasih bunu “arayış kerde” diye tercüme ediyor. Bezek gecesi: donanma gecesi.

(سوزلمک): Söylemek “z”, “y” olmuş.

Ağız, ziyneti doğru sözdür

Doğru sözle dilini beze.

AH 155 ağız til bezeki köni söz turur (159)

156 köni sözle sözni tilinġni beze (160)

Ağzın ve dilin ziyneti doğru sözdür;

sözü doğru söyle, dilini süsle.

کونی سوز آسال تاک بویلغان باسال

باسال ییپ آجیتما آغیز یی آسال

157 köni söz asel teg bu yalğan basal

158 basal yip acıtma ağız yi asel

*Doğru söz asel (bal) gibi, bu yalan basal (soğan),
Basal yiyip ağız acıtma, bal ye.*

AH 157 köni söz ° aşel teg bu yalğan başal (161)
158 başal yip açıtma ağız yi ° aşel (162)
*Doğru söz, bal ve yalan söz, soğan gibidir;
soğan yeyip, ağız acılandırma; bal ye.*

يايلغان سوز بيك تاك كوني سوز شيفا
بويير سوز اوزاغى اورلميش ماسال

159 ya yalğan söz yig teg köni söz şifā

160 bu bir söz ozağı urulmuş mesel

(اوزاغى): Nasih “burunğı” diye tefsir ediyor ki eski, kadim demektir. [44]

*Ya yalan söz hastalık gibi, doğru söz şifa
Bu bir eski sözdür, darp olunmuş meseldir.*

AH 159 bu yalğan söz ig teg köni söz şifa° (163)
160 bu bir söz ozağı urulmuş meşel (164)
*Yalan söz, hastalık ve doğru söz, şifa gibidir;
bu söz eskiden söylenmiş bir meseldir.*

كونى بول كوني قيل آتين كوني
كونى تيوو بيلسون خلاق سيني

161 köni bol köni kııl atın köni

162 köni tiyü bilsün halāyık sini

*Doğru ol, adalet kıl, adını pakla
Müstakim diye bilsin halayık seni.*

AH 161 köni bol könilik kııl atan köni (165)
162 köni tiyü bilsün kişiler sini (166)

*Doğru ol, doğruluk yap ve adın doğruya çıksın;
insanlar seni doğru olarak bilsinler;*

كونى لىك تونن كه ى قويوب ايكرى لىك
كتيم تون تولوسى كونى لىك تونى

163 kōnilik tonın key koyup egrilik

164 ketim ton tolusı kōnilik tonı

(كتيم): Giyim, zırh.

(تون): Don, libas.

(تولو): Tam, mükemmel, dolu.

Eğriliği koyup, doğruluk zırhı libasını giy

Giyim libasının en mükemmel istikamet libasıdır.

AH 163 kōnilik tonın keç koğup egrilik (167)

164 keğim ton talusı kōnilik tonı (168)

eğriliği bırakıp, doğruluk libâsını giy,

elbiselerin en iyisi, doğruluk libâsıdır.

قاتیغ کیزلا رازینک کیشی بیلماسون

سوزونک تین اوزونک کا اوکونج کیله مسون

165 ıatığ kizle rāzıng kişı bilmesün

166 sözüngtin özüngke ökünç kilemesün

[Kelemesün yerine kelmesün yazılsa vezinin sakatlığı kalkardı.]

Razını pek gizle kimse bilmesin

Sözünden nefesine pişmanlık gelmesin.

AH 165 ıatığ kizle razıng kişı bilmesün (169)

166 sözüngdin özüngke ökünç kelmesün (170)

Sırrını iyi sakla, kimse bilmesin,

sözünden kendine pişmanlık gelmesin;

قموغ يىشرو ايشينك بولوب آشكرا
بو كوركان اشيتكان سنكا كوله مسون

167 *ķamuğ yaşru işiñg bolup aşkara*

168 *bu körgeñ eşitgeñ sañga külemesün*

[Külemesün yerine külmesün olmalı idi.]

(يشرو, ياشرو): Gizli, yaşmak, gizleyecek perde.

[45]

Bütün gizli işin aşikar olup

Gören, işiten sana gülmesin.

AH 167 *ķamuğ yaşru işiñg bolup aşkara* (171)

168 *bu körgeñ eşitgeñ sañga külmesün* (172)

bütün gizli işlerin âşikâr olup,

gören ve duyan sana gülmesin.

ايشيم تىپ اينانچ لىق ايش ارسا ياقين

نجه ما اينانچ لىق ايش ارسا ياقين

169 *işim tip inanıp sır ayma saķın*

170 *nece me inançlıķ iş erse yaķın*

Eşim diye inanıp sır söyleme saķın

Her ne kadar inanacak eş yaķın olsa da.

AH 169 *işim tip inanıp sır ayma saķın* (173)

170 *neçe me inançlığ iş erse yaķın* (174)

En yaķın ve inanılır arkadaşına bile, saķın,

arkadaşım diye inanıp, sırrını söyleme;

سر يىپ سنده رازينك سينكيپ تورمسا

سررموو ايشينك ده مونى كات ساقين

171 serip sende rāzıng sıngip turmasa

172 serer mü işıngde munı kat saķın

(سر ىپ): Nasih bunu “karar nekoned” diye tercüme ediyor. Bizce gizlenmektir.

(كات): Nasih bunu “nemi” diye tercüme ediyor. Bizce “ķatı” kökünden “kat” olmalı. Manası “pek” olur.

Razın sende sinip (karar edip) durmazsa

Dostunda karar eder mi, bundan pek saķın.

AH 171 serip sinde razıng sıngip turmasa (175)

172 serermü işıngde munı keç saķın (176)

sırrın kendinde sabretmez ve saklanmazsa,

arkadaşında sabreder mi; bunu iyi düşün.

النوع الثالث فى تقلب الدنيا وتغير احوالها

en-nev° u ,’s-sālisü fî teķallübi’d-dünyā ve teġayyüri aĥvālihā

“Üçüncü nevi, dünyanın dönekliġi, aĥvālinin deġişikliġi ve beyanında.”

بوآچون [1] رباط اول توشوپ كوچكولوك

رباط قه توشوكلى توسار كوچكولوك

[1] Hattı Arabide daima (آژون), “ajun” yazılı.

173 bu açun rıbať ol tüşüp köçgölüg

174 rıbaťķa tüşügli tüşer köçgölüg

(توشماك): İnmek, nüzul, düşmek.

(توشماق): Beklemek; sebat ve karar etmek; yolu set etmek; tahammül etmek; tuskavul yol muhafızı, derbend, karakol.

Bu dünya inip göçülecek bir ribattır,

Ribata düşen güçlüġe tahammül eder.

AH 173 bu aġun rıbať ol tüşüp köçgölüg (177)

174 rıbaťķa tüşügli tüşer keçgölüg (178)

*Bu dünya, konup-göçmek için, bir kervan-saraydır;
(insan) kervan-saraya geçmek için iner.*

[46]

اونك آرقیش اوزادی قوپوپ یول طوتوب
اونکی قوپمیش آرقیش نیجه کوچکولوک

175 öñg arķış uzadı ķopup yol tıttup

176 öñgi ķopmıř arķış nice köçgölüg

(آرقیش): Karban, kervan.

(قوپماق): Kopmak, yerinden kalkmak, Osmanlıcada at koparmak, toz koparmak.

Kervanın önü kopup yol tutup uzadı

[böyle] önü kopmuş kervanda nice güçlük [var!].

AH 175 öñg arķış uzadı ķopup yol tıttup

176 öñgi ķopmıř arķış neçe kiçgölüg

Kervanın başı kalkmış ve yolu tutarak uzaklaşmıştır;

başı kalkmış olan kervan (daha) ne kadar gecikebilir.

بو دنیا سونکی [1] ده یوکورماک نیجا

خسیس ننگ تین اوتروو تیپ اوزونک کوجا

[1]: Hattı Arabiyede daima (سویکی) yazılı.

177 bu dünyā sonğında yügürmek nice

178 ĥasıs nenğtin ötrü tip özünğ küçe

(یوکورماک): Yürüme, koşmak.

Bu dünya muhabbetinde nice koşacaksın?

Hasis nesneden ötürü [dolayı] nefesine güçlük veriyorsun.

AH 177 bu dünyā sonğında yügürmek neçe (181)

178 ĥasıs nenğdin ötrü tip özünğ küçe (182)

Bu dünya arkasından koşmak niçin;

hasis maldan ötürü (koşar), sen kendini tut.

نه لوك مال غه مونجا كونكول باغلاماق

بو مال كيلسا آر تا بارور باز كه جه

179 **nelük mālğa munça köngül bağlamak**

180 **bu māl kilse erte barur bāz keçe**

Nedir mala bunca gönül bağlamak!

Bu mal sabahleyin gelse gece yine gider.

AH 179 nelük malğa munça köngül bamaķıng (183)

180 bu mal kelse erte barur baz kiçe (184)

Mala bu kadar gönül bağlamak neden;

bu mal sabah gelirse, akşam yine gider.

كونكول تين چيقار قيل تاوار سوق لوقين

كتيم بير لا تيب توت قارين توقلوقين

181 **köngültin çıkarkıl tavar suķlukın**

182 **ketim birle tip tut qarın toklukın**

(تيب, تب): Aç, tokun zıddı.

(سوق): Çıkmış, boş göz, çukur.

[47]

Gönülden mal hırsını [aç gözlülüğünü] çıkar

Giyim ile karın tokluğunu bir tut.

AH 181 köngüldin çıkargıl tavar suķlukın (185)

182 keğim birle tap tut qarın toklukın (186)

Mal hırsını gönülden çıkar,

giyim ve karın tokluğu ile iktifa et;

بوبای ليق چيغای ليق أزوق يوق لوغی

چيغای ليق تيب ایما أزق يوقلوغين

183 bu baylık ıgaylık azuğ yokluğu

184 ıgaylık tip ayma azığ yokluğın

(ıgı): Fakir.

Bu zenginliği, fakirliği, azığ yokluğunu

Azıcık yokluğu dilencilik deyip durma.

AH 183 ıgaylık yarınlık azuğ yoklıkı (187)

184 ıgaylığ tip ayma tavar yoklıkın (188)

fakirlik, yarının azığının yokluğudur,

mal yokluğuna fakirlik deme.

بو دونیا تکی تین یکو کاتکولوک

اول آرتوق تیلا ماوبال یوتکولوک

185 bu dũnyā teᅇgitiᅇ yigũ ketgũlũk

186 ol artuğ tileme vebāl yũtgũlũk

(یوتکو): Yutmaktan. Osmanlıcada yutmak: kazanmak yahut yũk.

Bu dũnya malından yiyecek [ve] giyecekten

Ondan ziyade dileme vebal kazanmayı [yũklenmeyi].

AH 185 bu dũnya neᅇgindiᅇ yigũ keđgũlũk (189)

186 al artuğ tileme vebal yũđgũlũk (190)

Bu dũnya malından yiyecek ve giyecek (kadarını) al;

fazlasını isteme, (fazlası) yũklenilecek vebaldir.

تاریق لیق تپ آیدی آچون نی رسول

تاریق لیق دا قاتیلان تاری آد کولوک

187 tarıklık tip aydı açunrı resũl

188 tarıklıkda şatılan tarı edgũlũk

(تاریق): Çağatayca tarımak yani sağmak, serpmek, tarık serpilen, saçılan tarla.

(تاری): Yukarıki maddeden: tohum.

Resul: "Dünya mezradır." dedi.

Mezraya katılan iyiliktir (nimettir).

AH 187 tarıglık tip aymış ajunnı reşul (191)

188 tarıglıkta katlan tarı eğgölük (192)

Resul, dünya için, tarladır demiş;

tarlada çalış-çabala ve iyilik ek.

بقاسیز ایرور بو آچون لاز ذاتی

کهچار یل کهچار تک مازا موددتى

189 beķasız irür bu açun lezzeti

190 keçer yil keçer teg meze müddeti

[48]

Bu dünya lezzeti bekasızdır.

Yel geçer gibi geçer onun meze (tatlılık) müddeti.

AH 189 beķasız erür bu ajun lezzeti (193)

190 keçer yil keçer teg meze müddeti (194)

Bu dünya lezzeti bakî değildir;

zevk müddeti, yel geçer gibi, geçer;

بيکیت قوجه بولور يانکی اسکیرور

قاوی آرسا قاملور قاچار قووتى

191 yigit kıoca bolur yaŋı eskirür

192 kıāvī erse kıamlur kıaçar kıuvveti

Yiğit ihtiyar olur, yeni eskir

Kavi ise ham olur [beli bükülür], kıaçar kıuvveti.

AH 191 yigit kıoca bolur yaŋı eskirür (195)

192 kıāvī erse kıamlur kıaçar kıuvveti (196)

*genç ihtiyarlar ve yeni eskir;
kuvvetli çöker, kuvveti gider.*

بوكون بار يارين يوق بو دونيا ناكى
منينك ديمشينك نك آدين لر اونكى

193 bu kün bar yārın yoq bu dūnyā neᅇgi

194 meniᅇg dimiᅇiᅇg neᅇg adınlar oᅇgi

(اونك): Mirat, urre.

*Bugün var yarın yok bu dünya neni
Benim demişsin senden önce benim denilenlere.*

AH 193 bu kün bar yarın yoq bu dūnyā neᅇgi (197)

194 meniᅇg timiᅇiᅇg neᅇg adınlar oᅇgi (198)

*Dünya malı bugün var, yarın yoktur;
benim dediğin mal başkalarının kısmetidir.*

قاموغ تولغان اسلور توکال اکسیلیور

قاموغ آبه دان نينك خراب اول سونكى

195 ҡamuğ tolğan aslur tükel eksilyür

196 ҡamuğ ābadānıᅇg ᅇarāb ol soᅇgi

(آس): Az; aslur: azalır.

(توڪال): Tükel, tam, tamam.

*Bütün dolu azalır, tamam eksiliyor,
Bütün abadanın sonu haraptır.*

AH 195 ҡamuğ tolğan irlür tükel eksiyür (199)

196 ҡamuğ abadannıᅇg ᅇarāb ol soᅇgi (200)

*Her dolan azalır, her tam olan eksilir;
her mââmûrluğun sonu harâp olmaktır.*

نیجا بیر بار اردی سیغیش ماز اری

اری باردی قالدی قوروغ تاک بییری

197 nice yir bar erdi sığışmaz eri

198 eri bardı ځaldı kuruğ tek yiri

Nice yer var idi [ki] eri [halkı] sığışamaz idi.

Ahalisi gitti yeri kurumuş gibi kaldı.

AH 197 neçe yir bar erdi sığışmaz eri (201)

198 eri bardı ځaldı ځuruğ tek yiri (202)

Halkına dar gelen ne kadar yer vardı;

halkı gitti, yalnız (onların) boş yeri kaldı.

[49]

نجا دانا اردی نجا فیلاسوف

قانی بوکون آنلار مینکیندا بییری

199 nece dānā erdi nece feylesuf

200 ځanı bu kün anlar miŋinde biri

Nice dānā vardı, nice feylesof

Hani bugün onlar(ın) binde biri?

AH 199 neçe ° alim erdi neçe feylesuf (203)

200 ځanı bu kün olar miŋinde biri (204)

Ne kadar âlim, nice feylesof vardı;

bugün onlar hani, binde biri (bile yok).

آجون کول جیرار باز آلین قاش چیتار

بیر الکین توتوب شهد بییری زهر قاتار

201 acun kül çırar bāz alın kaç çıtar

202 bir elgin tutup şehd biri zehr katar

(جیرماق): Çağatayca dolanıp seğırtmek manasına ise de burada bizim “yırtmak”tan yırmak yani yarı açmak.

(كول): Tebessüm, gülüş; yahut Farisiden meşhur çiçek.

*Dünya tebessüm eder (yahut gül açar) sonra alın kaç çatar,
Bir eliyle bal tutup biri [de] zehir katar.*

AH 201 ajun külçirer baz alın kaç çatar (205)

202 bir elgin tutup şehd birin zehr katar (206)

*Dünya gülümser, fakat yine alın buruşturur ve kaç çatar;
bir elinde bal tutup, birinde zehir saklar;*

آسل تا تروب ایلکین تا ماغ تا تیرتیب

کدینکی قدح قه سونوب زهر قاتار

203 asel tatrup ilkin tamağ tatırtıp

204 kidinki kadaḥka sunup zehr katar

(کدینکی): Giden, müteakip, sonra.

*Bal (asel) tattırıp ilkin damağı tatlılar
Sonra sunduğu kadehe zehir katar.*

AH 203 °aşel tatrup ilkin tamağ tatıtıp (207)

204 kiḍinrek kadaḥka sunup zehr katar (208)

*önce baldan tattırarak, ağız tatlılandırır;
bir az sonra kadehe zehir katarak, sunar.*

سوجوک تا تتینک ارسا آجیق قا آنون

بیرین کلسا راحت کلور رنج اونون

205 sücüg tattıñg erse acıqqa anun

206 birin kelse rāhat kelür renc onun

(سوجوك): Osmanlıca: sucuk, tatlı. Süçi; eski Türkçede tatlı şarap.

(أجیق): Acı.

(اونونماك): Hazırlanmak.

[50]

Tatlı tattın ise acıya hazırlan.

Bir kere rahat gelirse on meşakkat gelir.

AH 205 sücüg tattıñg erse açığqa anun (209)

206 birin kelse raḥat kelür renc onun (210)

Eğer tatlı tattın ise, acıya hazır ol;

rahat birer-birer gelirse, zahmet onar-onar gelir.

آيا رنج قاتنیغ سیز سرور اومغوچی

بو آجون قاچان اول او مونچ قا اورون

207 aya renc ḳatıǵsız sürür umǵuçı

208 bu acun ḳaçan ol umunçqa orun

(اورون): Mahal, makam.

Ey rençsiz, muhanetsiz sürur uman,

Bu dünya o umuda [ümide] nasıl makam olur?

AH 207 aya ğam ḳatıǵsız sürur umǵuçı (211)

208 bu ajuñ ḳaçan ol umınçqa orun (212)

Ey gam karışmamış sürûr uman,

bu dünya ne zaman ümit yeri olmuştur?

بیلان تاك بو آجون بیلان او غلاغو

یوماق قه یومشاق ایچی بور آغو

209 yılan teg bu acun yılan oğlağı

210 yomaqqa yumşaq içi bür ağı

(بور): Acı; şarap.

(یوقاماق): Yoklamak, değmek üzerine el sürmek, okşamak.

Bu dünya yılan gibi oklagu (ok) yılanı

Yoklamakta yumşak [ama] içi acı zehir.

AH 209 yılan teg bu ajun yılan oğlağı (213)

210 yoqamaqqa yumşaq içi pür ağı (214)

Bu dünya yılan gibidir, yılanı oklamak lâzımdır;

(o) el ile yoklanırsa, yumuşaktır; fakat içi zehir doludur,

بیلان یومشاق ارکان یاووز فعل توتار

بیراق تورغو یومشاق تیپ اینان ماغو

211 yılan yumşaq erken yavuz fi^e l tutar

212 yırağ turğu yumşaq tip inanmağı

(ارکان=ایرکا): İmek mastarından iken.

Yılan yumşak olduğu halde fena iş tutar

Uzak dur, yumşak diye inanma!

AH 211 yılan yumşaq erken yavuz fi^e l iter (215)

212 yırağ turğu yumşaq tip azılmağı (216)

Yılan yumşak olduğu hâlde, kötülük yapar;

(ondan) uzak durmalı ve yumşak diye yanılıp tutmamalı.

بو آجون کور ارکا کوروم لوک تاشی

ولیکین ایچنده هزار (هزار) ناخوشی

213 bu acun kör erke körümlük taşı

214 velikin içinde hezar nā-ħoşı

(كوروم لوك): Gösterişli, hoş manzar, Osmanlıcada: yüz görümlüğü.

(تاش): Dış, taşra, dışarı.

Bu dünya görünüşte, dışarısı güzeldir;

Velikin içinde bin nahoşluk [var].

AH 213 bu ajun ma körmekke körklüg taşı (217)

214 vëlikin içinde tümen na-ħoşı (218)

Bu dünyanın da dıştan görünüşü güzeldir,

fakat içinde binlerce nâhoşluk vardır;

باقیپ تاش بزا کین کوروپ سن مونکا

کونکول باغلامق بیل خطالر باشی

215 bakıp taş bezekin körüp sen muᅡga

216 köᅡgöl bağlamak bil ĥaᅡalar başı

Bakıp dışındaki süsü görüp, sen buna

Gönül bağlamak bil hatalar başı[dır].

AH 215 bakıp taş bezekin körüp sen muᅡga (219)

216 köᅡgöl bamaᅡın bil ĥaᅡa³ lar başı (220)

bakıp, dış süsünü görerek, senin ona

gönül bağlaman, bil ki, hatâların başıdır.

قال النبی صلی الله علیه وسلم

حب الدنيا رأس كل خطیئة

ᅡāle'n-nebiyyü şalla'llāhü ° aleyhi ve sellem ĥubbü'd-dünyā re³ sü külli
ħaᅡi³ etin

“Peygamber aleyhisselam demiştir ki, dünya sevgisi her hatanın başıdır.”

نقاب كوترور آجون بيارار يوز آچار

يازار قول قوجار تاك يينه ترك قاچار

217 niḳāb kötrür acun birer yüz açar

218 yazar ҡol ҡuçar teg yine terk ҡaçar

(يازماق): Açmak, tevsî, yaymak, “z”nin “y”ye galibi çoktur. Yazdan yayla, yaylak gibi.

(ترك): Mutlak, çabucak.

Dünya bir aralık peçesini kaldırır yüz açar

Kucaklar gibi kol açar, yine çabucak kapar.

AH 217 niḳab kötrür ajuḅ birer yüz açar (221)

218 yazar ҡol ҡuçar teg yana terk ҡaçar (222)

Dünya bâzan peçesini kaldırır ve yüzünü açar;

kucaklayacak gibi kollarını açar, fakat hemen kaçır.

يارين غى بولوت تاك يا توش تاك خالى

درنك سيز كچر بخت ياقوش تاك اوچار

219 yarınğı bulut teg yā tüş teg ḥali

220 direñsiz keçer baht yā kuş teg uçar

(يارين): Bahar mevsimi, baharın. “z”nin “y”ye galibi ile yay bizim yaz dediğimizdir.

[52]

(توش): Düş, rüya. Osmanlıcada: düş görmek, düş azmak.

(درنك): Nasih “saat” diye tercüme ediyor; bizce vakit daha münasip.

İlkbahar bulutu gibi, ya rüya gibi boş

Baht vakitsiz geçer, ya kuş gibi uçar.

AH 219 yayınkı bulıt teg ya tüş teg ḥali (223)

220 direñsiz keçer baht ya kuş teg uçar (224)

Baht yaz bulutu gibidir veya rüyâ gibi boştur;

durmadan geçer veya kuş gibi uçar.

النوع الرابع فى بر السخاوة وندمة البخل

en-nev° u'r-rābi° u fī birri's-sehāveti ve nedimeti'l-buḥli
 “Cömertliğin doğruluğu ve cimriliğin zemmi beyanında.”

ايا دوست بيليك ليك بيزين ايزلا كيل

خالى سوز لاسنك سوز بيليب سوزلا كيل

221 aya dost biliglig yizin izlegil

222 ḫalı sözleşeṅ söz bilip sözlegil

(بیز): İz, yol. İzlemek, bir şeyin izinde gitmek.

Ey dost ilim yolunu izle

Eğer söylersen sözü bilip söyle.

AH 221 aya dost biliglig izin izlegil (225)

222 ḫalı sözleşeṅ söz bilip sözlegil (226)

Ey dost, bilginin izini tâkip et;

eğer söz söylersen, sözü bilerek söyle;

آخى ارنى او ككىل او كا رار ساسن

بخيل غا قاتينغ يا اوقون كيزلا كيل

223 aḫı erni öggil öger erse sen

224 baḫılğa ḫatıḡ ya oḫun kizlegil

(اخی, آقى): Sehi, cömert.

(كيز): Osmanlıcası gezine çekilen yayın yerleştirildiği mahal, gezlümek, gezlemek.

Cömert kimseyi öv, eğer översen

Bahıla kuvvetli yay okunu gezle.

AH 223 aḫı erni öggil öger erse sen (227)

224 baḫılğa ḫatıḡ ya oḫun kezlegil (228)

öğersen, cömert adamı öğ,

hasise kuvvetli yay ve ok ile nişan al.

قموغ تیل آخی ایر ثناسین آیور

آخی لیق قموغ عیپ کیرینی یویور

225 *ḳamuğ til aḫı ir ṣenāsın ayur*

226 *aḫılıḳ ḳamuğ ° ayb kirini yuyur*

Her dil sehi adamın senasını eder

Sehavet bütün ayıp kirini yıkar.

AH 225 *ḳamuğ til aḫı er ṣenāsın ayur (229)*

226 *aḫılıḳ ḳamuğ ° ayb kirini yuyur (230)*

Bütün diller cömert adamın medhini söyler;

cömertlik bütün ayıbların kirini temizler;

[53]

آخی بول سنکا سوز سوکونچ کیلماسون

سوکونچ کیلکو یول نی آخی لیق تیور

227 *aḫı bol saṅga söz sökünç kilmesün*

228 *sökünç kılğü yolnı aḫılıḳ tıyur*

(سوکونچ): Sökü, kemik; sökmek, kemik ile urmak. Söküş kemiği çıkarılmış at, sökmek, söküşmek, süngü bu maddededir.

Cömert ol [ki] sana söz düşünâm gelmesin

Sövme gelecek yolu sehavet dayaklıyor [set ediyor].

AH 227 *aḫı bol saṅga söz sökünç kelmesün (231)*

228 *sökünç kılğü yolnı aḫılıḳ tıyur (232)*

cömert ol, sana söz, sövme gelmesin;

sövme gelecek yolu cömertlik kapatır.

ایکیلمس کونکول نی آخی ایر ایکار

تیکیلمس مرادقه آخی ایر تیکار

229 igilmez köngülni ağı ir iger

230 tigilmez murādқа ağı ir tiger

(تيكماك): Değmek, erişmek.

Eğilmez gönlü sehi kimse eğer

Erişilmez murada sehi er erer.

AH 229 egilmez köngülni ağı er eger (233)

230 tegilmez mұradқа ağı er teger (234)

Eğilmez gönlü cömert adam eğer;

erişilmez murâda cömert adam erişir.

بخيل ليق نى قانى اوکار تيل قايو

آخى ليق نى هم خاص توزو حق [1] اوکار

[1]: Arabi hattında: (خلق) halk.

231 bağıllıqnı qanı öger til qayu

232 ağılıqnı hem hâş tözü haq öger

(توزو): Adi, umum, düz.

Bahıllığı över dil neredede?

Sehaveti hem has, [hem] umum halk över.

AH 231 bağıllıqnı qanı öger til qayu (235)

232 ağılıqnı ° am haş tözü haq öger (236)

Hasisliğı ögen dil hani, neredede;

cömertliğı âm, hâs, bütün halk öğer.

آخى اير بيليك نى بيتا بيلدى كور

آنين ساتتى مالين ثنا آلدی كور

233 ağı ir biligni yete bildi kör

234 anın sattı malın şena aldı kör

(بيتامك): Vasıl olmak, yetmek, yetiştirmek, erişmek.

[54]

*Sehi kimse ilme [nasıl] yetebildi, gör
Kendi malını sattı sena aldı gör.*

AH 233 ağı er biligni yete bildi kör (237)
234 anın sattı malın şena⁹ aldı kör (238)
*Cömert adam bilgiyi yedebildi, bak.
malını onunla sattı ve senâ aldı.*

تیریلدی اولام سوز اولامای بولوب
آجون ده آت ادکو قوتوپ باردی کور

235 tirildi ulamsuz ulamay bolup

236 acunda at edgü qotup bardı kör

(تیریلماک): Dirilmek, canlı olmak.

(اولام): Ölümlü, ölüme mahkum.

(اولامای): Ölemez, layemut.

(قوتماق): Kalmak, bırakmak, komak.

*Fani (ölümlü) söz dirildi, ölmez (layemut) oldu.
Dünyada iyi ad bırakıp gitti gör.*

AH 235 tirildi ulamsız ulamı bolup (239)

236 ajunda at edgü qoçup bardı kör (240)

*muhtaçların yardımcısı olarak yaşadı;
bak, dünyada iyi ad bırakıp gitti.*

بخیل بیغدی زر سیم حرام تین اوکوش
وبال کوترو باردی اوزالا سوکوش

237 bağıl yığdı zer sım harāmtın öküş

238 vebāl kötrü bardı özele söküş

(اوزالا): Nema-yı hod, faiz, üstelik.

Bahıl haramdan çok altın gümüş yığdı.

Vebal üstüne nema olarak söğüş [bednamlık] alıp götürdü.

AH 237 bağıl tirdi zər sim haramdın öküş (241)

238 vebal kötrü bardı özele söküş (242)

Hasis, harâm ile çok altın ve gümüş topladı,

vebâl yüklenerek ve üstelik bir de söğüş alarak, gitti;

اولوش بولدی مالی کیشیلر آرا

بخیل آلدی آندین سو کونچ تین اولوش

239 ülüş boldı malı kişiler ara

240 bağıl aldı andın sökünçtin ülüş

(اولوش): Osmanlıca üleş, pay. Üleşmek: paylaşmak, mukaseme.

Malı insanlar arasında taksim olundu.

Bahıl ondan sökünç hissesini aldı.

AH 239 ülüş boldı malı kişiler ara (243)

240 bağıl aldı anda ökünçtin ülüş (244)

malı başkaları arasında pay edildi,

hasis bunda yalnız pişmanlıktan hisse aldı,

[55]

ایا مال ایدیسی اخی ایدکو ایر

بایات بردی ارسا سنکاسن دا [1] بر

[1]: Uygurcası: (سانما) sanma gibi okunuyor. Hattı Arabiyede yalnız “sen” var.

241 aya mal idisi ağı edgü ir

242 bayat birdi erse sanğa sen de bir

(ایدی): Sahip.

Ey mal sahibi sehi, iyi kimse

Kadim (Cenab-ı Hak) sana verdi ise sen de ver.

AH 241 aya mal idisi ağı edgü er (245)

242 bayat birdi erse sanğa sen me bir (246)

Ey mal sahibi iyi ve cömert adam,

Tanrı sana verdi ise, sen de ver.

یریلکان سو کولکان تریپ بر ماکان

ال ال برور ار سنک نیجاتیر ساتیر

243 yirilgen sökülgen tirip birmegen

244 al al birür ersenġ nice tirse tir

(یریلکان): Yirmek, yermek, zem. Gelin yermek.

Yerilen, sövülen derip vermeyen

Nasıl derdin [topladın] ise elden ele ver.

AH 243 yirilgen sökülgen tirip birmegen (247)

244 tirip birür ersenġ neçe tirse tir (248)

Yerilen ve sövülen kimse, toplayıp da vermeyendir,

toplar da verirsen, toplayabildiğin kadar topl.

طبیعت [2] ته یکی ات ایپ سوزی

آخی لیق ایرور بیل بو خول کورک سوزی

[2] Hattı Arabiyede: “ṭabi° atta yigi ° adet ° aybsuzı” yazılı ki tamamen yanlış ve manasızdır.

245 ṭabi° atta yigi at aypsuzı

246 aḥılıḫ irür bil buḥul körksüzi

(یکی, یکی): Çağataycada yigin; Osmanlıcada yeğ, yeğın: temiz, yavuz: “Yeğdir Allah yeğ!” çağırıyor, “Namussuz yaşamaktan namusuyla ölmek yeğdir.”

(آيب): Münasip, layık, şayan.

(كورك): Görülmeye şayan, güzel; körk söz güzel kelam, aksi: çirkin. Hayvanın güzel gösterişli derisi, bundan yapılan makbul libas: görk.

Tabiatta en iyi ad (nam) ın münasip sözü

Sehavettir bilesin; bahıl [da] çirkindir.

AH 245 ıabi^c ıtta yigi^c adet^c aybsuzı (249)

246 ağılık erür bil buııul körsüzi (250)

Tabiatların en iyisi ve âdetlerin ayıplanmayan!

cömertliktir; bil ki, hasislik (bunların en) çirkinidir.

[56]

اليك لردده قوتلوع بريكلي اليك

آيب بر مكان ال اليك قو تسيزي

247 eliglerde ıtuluğ birigli elig

248 alıp birmegen el elig ıtusuzı

(قوتلوع): Osmanlıcada kutlu: kutlu bayram olsun. Bayram mübarek olsun, kut, mübarek, saadet.

(اليك): İliştirilen şey; vücuda iliştirildiği mülk edildiği için el. (Nazım zamanında dest manasına el ve elig kullanılıyor.)

Eller mübarek (kutlu) vergili eldir

Alıp vermeyen el, elin uğursuzu (namübareği) dur.

AH 247 eliglerde ıtuluğ birigli elig (251)

248 alıp birmegen ol elig ıtusuzı (252)

Ellerin en kutlusu veren eldir:

alıp da vermeyen el ellerin kutsuzudur.

باخيل ليق او تالاپ اونكال ماس بيك اول

بريمدين باخيل ايلكى كات بر كليك اول

249 bağıllık otalap oᅇgalmas yig ol

250 birimdin bağıl elgi kat berklig ol

(او ت): Ot, oot, oft = ateş manasına olan “ot” cezrinden eski Osmanlıcada ilaç, göz otu, burun otu (burun ilacı = enfiye.) Uygurcada otacı – tabip, hekim. Otalamak = mualece.

(اونكال ماز): Osmanlıcada onmak, ifakat, felah bulmak. Bunu nasih (ne nemi şod) diye şerh etmiş ki doğrudur; yani onmaz, ilaç kabul etmez.

(بيك): Bunu da nasih “adın” gibi okunan bir kelime ile şerh eyliyor. Eğer doğru okuyabildimse o “adın”ın manası da malumdur ki “başka” demektir. Halbuki yukarıda “yig”i fena, nahoş, hasta diye tercüme etmiş idik.

(بريم): Osmanlıcada verim, i’ta.

(بر كليك): Osmanlıcada kullanılan biriktirmekten biriktirici.

(كات): Pek çok, kuvvetli, şiddetli.

Bahıllık ilaçla onalmaz, o başkadır.

Bahılın eli vermeden (i’tadan ziyade) pek biriktiricidir.

AH 249 bağıllık otalap oᅇgulmaz ig ol (253)

250 birimdin bağıl elgi keç berklig ol (254)

Hasislik ilâç ile iyileşmez bir hastalıktır;

hasisin eli vermekten yana çok sıklıdır,

[57]

يیغیپ کونکلی تویمز کوزی سوق باخیل

قول اول مال غه مالی انکار ارکلیک اول

251 yığıp köᅇgli toymaz közi suğ bağıl

252 ıul ol malğa malı aᅇgar erklig ol

(سوق): Çağatayca: haset, tamahkâr, aç gözlü. Bu kökün asıl manası çukur demektir. Bundan müştak olan “suğur” Kıpçakçada tek göz, bir gözü kör demektir.

(ارك): Hakim, erklik metbu’, efendi, erkek buradan geliyor.

Yığmakla aç gözlü bahılın gönlü doymaz

O mala kuldur, malı ona efendidir.

- AH 251 tirip köngli toğmaz közi suğ bağıl (255)
 252 şul ol malđa malı anđa erklig ol (256)
*Açgözlü hasisin gönlü toplamakla doymaz,
 o malın kuludur ve malı ona hâkimdir,*

بو بودون تولوسی آخی ایر تورور
 اخی لبق شرف جاه جمال آرتو [1] رور

[1]: Hattı Arabiyede: (آوت) turur.

- 253 bu budun tulusı ağı ir turur
 254 ağılığ şeref cāh cemāl arturur

(بودون): Bud, but kökünden ki “vücut” demektir. Farisi sandığımız (but) put bundan olduğu gibi Osmanlıcanın bud, bütün, budak kelimeleri de bundandır. Çağataycada bunun müştekatı daha çoktur. İşte bud [bod] vücut, cüsse, budağ (budak), bütün (bütün), buta (yavru) putu hep ondandır. Budun halk, ahali, millet demektir.

(تولی): Ayine, gözgü; ziynet. Nasih bu kelimeyi de “yahşi” diye kayıt etmiş.

*Bu milletin (halkın) ayinesi (ziyineti) cömert kimsedir.
 Sehavet şeref, cah, cemal artırır.*

- AH 253 bu buğun talusı ağı er turur (257)
 254 ağılığ şeref cah çemal arturur (258)
*Bu halk arasında en iyi adam, cömert adamdır;
 cömertlik şeref, ikbâl ve cemâli artırır;*

سه وولمك تىلاسنگ كيشى لر آرا
 اخی بول اخی لبق سینی سودورور

- 255 sevilmek tileseñg kişiler ara
 256 ağı bol ağılığ sini sevdürür
*İnsanlar arasında sevilmek (mahbup olmak) dilersen
 Sehi ol, sehavet seni sevdürür.*

- AH 255 sevlmek tilesenġ kişiler ara (259)
 256 aķı bol aķılıķ sını sevdürür (260)
insanlar arasında sevlmek istersen,
cömert ol; cömertlik seni sevdire.

[58]

باخیل ناکس اودون تاوار پاسبانى
 بیغار بیماس ایچماس توتار برک انى

- 257 baħıl nākes odun tavar pasbānı
 258 yıġar yimes içmes tutar berk anı

(اودون): Nasih bunu da “bedbaht” diye kayıt ediyor. Aslı “ot, od” dur. Binaenaleyh odun yanacak nesne demektir. Bizim “oħun” gibi.

Baħıl, nakes, odun bedbaht tavar (mal) pasbanıdır.
[o] yıġar, yemez, içmez onu (malı) pek tutar.

- AH 257 baħıl nakę otun tavar pasbanı (261)
 258 yıġar yimez içmez tutar berk anı (262)
Hasis alçak, hâin ve malının bekçisidir;
toplur, (fakat) yemez, içmez ve onu sıkı tutar;

تا تورماس آشینده توز دوستینا
 اولور قالور آخیر یه یور دوşمانى

- 259 taturmas aşında tuz dostına
 260 ölüş ĵalur aħır yeyür duşmānı
Aşında dostuna tuz tattırmaz
Ölüş, kalır, ahir düşmanı yer.

- AH 259 taturmaz eseninde tuz dostıġa (263)
 260 ölüş ĵalur aħır yiyür duşmanı (264)

*sağlığında dostuna tuz (bile) tattırmaz;
Ölür, malı kalır ve sonunda düşmanı yer.*

ینا بیر کرک لیک سوزوم بار سنکا
ایایین من آنی قولاق طوت منکا

261 yana bir kereklig sözüm bar saṅga

262 ayayın men anı kulaḫ tut maṅga

Yine bir gerekli (lüzumlu) sözüm var sana

Söyleyeyim ben, kulak tut bana:

AH 261 yana bir kereklig sözüm bar saṅga (265)

262 ayayın men anı kulaḫ tut maṅga (266)

Sana lüzûmlu bir sözüm daha var,

bana kulak ver, onu (sana) söyleyeyim;

سوز اول دور تکببورنی باش تین سالیپ

تواضع نی برک توت یاپوش کیت آنکا

263 söz oldur tekebbürni baştın salıp

264 tevāzu° nı berk tut yapuş kit aṅga

Söz odur: tekebbürü baştan salıp (atıp),

Tevazuyu pek tut, yapış git ona.

AH 263 ol ol kim tekebbürni yirdin salıp (267)

264 tevāzu° nı berk tut yapuş keḫ aṅga (268)

o (söz) şudur: kibri yere çalıp,

tevazuu sıkı tut ve ona kuvvetle sarıl.

[59]

تكبیر قموغ تیلده بیرلور قیلینغ

قیلیق لرده ادکو قیلق خوی قیلیق

265 tekebbür kamuğ tilde yirlür kılığ

266 kılıklarda edgü kılık huy kılık

Tekebbür bütün dillerde mezmûm kılık (hal) tır.

Kılıklarda iyi kılığı huy edin.

AH 265 tekebbür kamuğ tilde yirlür kılık (269)

266 kılıklarda edgü kılık kôđkılık (270)

Kibir bütün, dillerde yerilen bir huydur;

huyların iyisi, alçak gönüllülüktür;

اول ایر کیم اولوغ سیندی من من ده دی

أنی نه خلابیق سیوه ر نا خالیق

267 ol ir kim uluğsındı men men dedi

268 anı ne hālayık sever ne hālık

O kimse ki azametlendi: ben ben! Dedi.

Onu ne halayık sever ne Halık.

AH 267 ol er kim uluğsındı men men tidi (271)

268 anı ne hālayık sever ne hālık (272)

ululuk taslayan ve benim diyen kimseyi

ne Tanrı ve ne de kul sever.

قاموغ قازغانىقلى آجون مالينى

بيومادى باردى كورونك حالينى

269 **قاموغ قازغانىقلى acun mālını**

270 **yyümedi bardı körünġ ħālını**

Bütün dünya malını kazanan

Yiyemedi, vardı gitti, görün halini.

AH 269 **قاموغ قازغانىقلى acun mālını (273)**

270 **yyümedi bardı körünġ ħālını (274)**

Dünya malını kazananların hepsi

(onu) yiyemeden gitti, hâllerini görün;

تىشى سى قالىپ بين آدين اير بىلا

اول آندا ياتىبان برور سانينى

271 **tişisi kalıp bir adın ir bile**

272 **ol anda yatıban birür sanını**

(آدين): Uygurca: başka.

(سانى): Hesap. Osmanlıcada: sanmak.

Dişisi (haremi) kalıp bir başka er ile

O, orada yatıp hesabını verir.

AH 271 **tişisi kalıp bir adın er bile (275)**

272 **ol anda yatıpan birür sanını (276)**

karısı başka bir erkek ile kalıp,

onun yanında yatarak, vücudunu verir.

[60]

تکبور لیباسین کیپ از سالین
کیرپ خلق ده کوسونک از درلاپ تیلین

273 tekebbür libāsın keyip az salın

274 kirip halkda kögsünġ az derlep tilin

Tekebbür libasını giyip az salın

Halka göğüs gerip dilini âzârda etme (dil âzâr olma).

AH 273 tekebbür libāsın keğip tap salın (277)

274 kerip halkқа kögzünġ tap uslan tilin (278)

Kibir libâsını giydin ise, derhal çıkar;

halka karşı göğüs kabarttın ise, dilini derhal düzelt.

مومین ليق نيشانى تواضع ارور

اكر مومين ارسنك تواضع قيلين

275 müminlik nişanı tevāzu° erür

276 eger mümin erseñġ tevāzu° kılın

Müminlik nişanı tevazudur.

Eğer mümin isen tevazu kıl.

AH 275 mü° minlik nişanı tevāzu° erür (279)

276 eğer mü° min erseñġ tevāzu° kılın (280)

mü'minlik nişâni tevâzûdur;

eğer mü'min isen, mütevâzî ol.

تواضع قيليق نی کو ترور ایدی

تکببور توتارانی کمشور قودی

277 tevāzu° kılıknı kötrür idi

278 tekebbür tutar anı kemşür qodı

(کو ترمک, کوتارماک): Kaldırmak, han kütermek: inhilal eden hanlık makamına kurultay (erbab-ı hall ü akd) tarafından intihap olunan zatın bir keçeye konarak kaldırılması.

(ایدی): Allah “ized” den olmak ihtimali var.

(کمشور): Nasih bunu (mi endazed) diye Farisiye evirmiş. Çağatayca bir “kemişk” sözü vardır ki kuyruğun kemikli yeri, kuyruk sokumu manasına geliyor. Buradan: geri konulmuş, nihayete konulmuş, nihayete atılmış gibi bir mana çıkar. Bir de “kamçı” kelimesinin ait olduğu köke de rabt olunabilir? O halde (cezadide) gibi bir mana alır. Hatta Farisiden “gom şod” da olabilir.

Tevazu kılıcı Cenab-ı Hakk i'lâ eder.

Kibir tutan (işleyen) kimseyi de atar.

AH 277 tevāzū° kılıqlını kötrür iđi (281)

278 tekebbür tutar erni kemşür qodı (282)

Tevâzû göstereni Tanrı yükseltir,

kibirli olanı aşağı atar;

اولوغ [1] سینما زینهار اولوغ بیر بیات

اولوغ لوغ منینگ سیز آلینمانک تیدی

[1]: Hattı arabiyede: (اوقوغ) oquğ

279 uluğsınma zinhār uluğ bir bayat

280 uluğluğ mening siz alınmanğ tidi

[61]

Ululaşma (kibirlenme) zinhar, ulu bir Abdi (Cenab-ı Hakk)

“Ululuk benim; siz alınmayın.” Dedi.

- AH 279 uluğsınma zı̄nhar uluğ bir bayat (283)
 280 uluğluk meniᅇ siz alınmaᅇ tidi (284)
ululuk taslama, sakın, ulu yalnız Tanrıdır,
O «ululuk benimdir, siz üzerinize almayın» dedi.

قال النبي صلى الله عليه وسلم

من تواضع رفعه الله ومن تكبر خذله الله

ᅇāle'n-nebiyyü şalla'llāhü ° aleyhi ve sellem

men tevāza° a refe° ahü'llāhü ve men tekebbere ᅇazelehü'llāhü

“Peygamber aleyhisselam demiştir ki, tevazu eyleyeni Tanrı yükseltir, tekebbür edenleri rezil eder.”

تاوار بيرا ارسا اولوغ سيندوغونك

اولوغ لوع تابارو اليك سوندوغونك

281 tavar birle erse uluğsınduᅇᅇ

282 uluğluk tabaru elig sunduᅇᅇ

(تابارو): Tapa, Osmanlıcada tepe, nihayetindeki “ru” cihet lahikası; yukarı, şan ve şeref.

Ulu sandıᅇin (tekebbürin) mal ile ise

Ululuk şeref (diye) el sunduᅇun (mal ile);

AH 281 tavar birle erse uluğsınduᅇᅇ (285)

282 uluğluk taparu elig sunduᅇᅇ (286)

Ululuk taslaman ve ululuᅇa doᅇru el uzatman

maldan dolayı ise,

تاوار آسيغى نيميش بارور سن يالينك
قالور بونده كيسه ك سبت صاندو غونك

283 tavar asıgı nemiş barur sen yalıñg

284 ƣalur bunda kiseg sepet řanduƣuñg

(يالينك): Çıplak. Osmanlıcada “yalın ayak, yalın kılınç”, yalnız aslı yalıñgız. Bu kelimenin kökü parlak, düz yani mücerret manasına olan “yal”dır. Yalı: suların yalayarak temizledikleri, tecrit ettikleri kenar.

*Mal faydası ne imiş yalın (ıplak, soyunmuş) gidersen
Kalır bunda kisen, sepet, sandıƣın.*

AH 283 tavar asıgı ne ol barur sen yalıñg (287)

284 ƣalur munda kiçin sepeğ řanduƣuñg (288)

*malın faydası nedir ki; kendin çıplak gidersin,
sepet ve sandıƣın burada geride kalır.*

اكر كيبير ايديسى آسيل من ديسا
ايا ين من آنينك جووابن كيسه

285 eger kibr idisi asıl men dise

286 ayayın men anıñg cüvābın kise

[62]

Eğer kibir sahibi “asilim” dese

Söyleyim ben onun kesmece (kısaca) cevabını:

AH 285 eğer kıbr idisi asıl men tise (289)

286 ayayın men anıñg cevabın kese (290)

*Eğer kibir sâhibi: — «ben asilim»— diyorsa,
ben onun kesin cevabını (hemen) vereyim:*

آتا بئر آنا بئر اويالار بوخلق

تفاوت لرى يوق اوتتيسا

287 ata bir ana bir uyalar bu halk

288 tefävütleri yođ öttese

(اويامق): Müsavi olmak. Osmanlıca: uymak, uygun.

(اوتتاماك): Öteye gitmek, ilerilemek, terakki etmek.

Ata bir ana bir bu halk müsavidir.

Öte gittiyse (terakki ettiyse yine) tefävütleri yok.

AH 287 ata bir ana bir uyalar bu halk (291)

288 tefävütleri yođ öte irtese (292)

insanlar, ana baba bir, kardeşirler:

iyice araştırılırsa, aralarında bir fark yoktur.

الناس من جهة التمثال اكفا

ابوهم آدم والام حوا [1]

[1]: İmam-ı Ali (ra)'nindir.

en-nasü min ciheti't-timşali ekfâ ebühüm âdemü ve'l-ümmü havvâ

“İnsanlar, suret (timsal) itibarı ile, bildirirler; babaları Adem ve anneleri

Havva'dır.”

ييما پندم ألغیل اوزاتما امل

امل آسراسنده پوسوقلى اجل

289 yime pendim algıl uzatma emel

290 emel asrasında pusuklı ecel

(آسرا): Aslı “ast-ara”dır. “ast” alt, riz demek. Ra muhallid lahikası Osmanlıcada astar

(libasın altı); esre “harfın altına konulan hareke”. Bunun Çağataycası “asr”.

Çağataycadaki müştekatı: astın “tahtanı” asrağamak “esirgemek”, asır almak “korumak”, taht muhafazaya almak.

Yine pendimi al, tul-ı emelde bulunma;

Emel altında ecel pusudadır.

AH 289 yime pəndim al kel uzatma ɛmɛl (293)

290 ɛmɛl asrasında busuğlı ɛçɛl (294)

Gel, yine öğüdümü dinle, fazla emel besleme;

emelin altında ecel saklıdır;

[63]

امل تیمیشیم دوست اوزون سانماق اول

اوزون سانما ساقیش اوکوش قیل عمل

291 emel timişim dost uzun sanmağ ol

292 uzun sanma saqış öküş kııl ° amel

(ساقیش): Kusur.

Emel, demişim, dost (o) uzun saymaktır.

Kusurunu uzatma, amelini artır.

AH 291 ɛmɛl timişim dost uzun sanmağ ol (295)

292 uzun sanma saqınç öküş kııl ° amel (296)

ey dost, emel dediğim, uzun düşünmektir;

düşünceyi uzun etme, (daha) çok amel kıl.

آیور سن کدیم طون شراب آش کراک

تیلیم مال او کوش قول قراواش کراک

293 ayur sen kedim ɥon řerāb aş kerek

294 tilim māl öküş kııl ɥara-vaş kerek

(طون): Libas, hayvanın donu.

(قراواش): Karabaş, carıye, kırnak.

*Diyorsan giyecek elbise, içecek, yiyecek gerek,
Çok mal, çok kul, cariye gerek.*

AH 293 ayur sen keğim ton şerab aş kerek (297)
294 telim mal öküş kul kara-baş kerek (298)
*Dersin ki, giyecek, yiyecek ve içecek lâzımdır,
çok mal, çok kul ve câriye lâzımdır;*

اكر بيغدينك ارسا عمرلق تاوار

بورون باش قه بورك نى كيار باش كراك

295 eger yığdıñg erse ° umürlük tavar
296 burun başka börkni keyer baş kerek

(بورون): Evvel, önce.

(بورك): Başa giyilen bir nevi serpuş. Börkyark (börk yaruk), parlak börklü, tacdar.

(عمر): İmlasına nazaran o zaman “umur” telaffuz edildiği anlaşılıyor.

Eğer bir ömürlük mal yığdınsa

İlk önce bele giyecek börk gerek. (Yani ibtida başı kurtarmak lazım.)

AH 295 eğer yığdıñg erse ° umürlük tavar (299)
296 burun başka börkni keçer baş kerek (300)
*eğer ömürlük mal yığdın ise,
(unutma ki,) önce börkü giyecek baş lâzımdır.*

حريص ليق ما ارکا ياووز خصلت اول

حريص ليق سونكى غم اوكونچ حسرت اول

297 harişlik ma erke yavuz haşlet ol
298 harişlik songı gam ökünç hasret ol
*Harislik adama fena haslettir.
Hırsın sonu gam, nedamet, hasrettir.*

[64]

- AH 297 Һаришлиқ ма ерке явүз һаҗләт ол (301)
 298 Һаришлиқ сонғи ғәм өкүнч һаҗрәт ол (302)
Harislik de insan için kötü bir huydur,
harisliğin sonu gam, pişmanlık ve hasrettir;

بو باي ليق جيناھ لئ ايدي قيسمتي

حريص ليق تاك ايركا قوروغ زحمت اول

- 299 bu baylıq çınahlıq idi kismeti
 300 Һаришлиқ тек ирке қуруғ заһмет ол

(جيغای): Fakir.

Bu zenginlik, fakirlik Allah taksimidir.

Hırs yalnız insana kuru zahmettir.

- AH 299 bu baylıq җиғайlıқ иди қисмети (303)
 300 Һаришлиқ тек ерке қуруғ заһмет ол (304)
zenginlik ve fakirlik Tanrının kismetidir;
harislik, insan için, sâdece boş bir zahmettir.

قال عليه السلام الحريص محروم

қәлә ʿleyhi’s-selāmü el һariu маһрумун

“Peygamber aleyhisselam demiştir ki, haris mahrumdur.”

حريص تويمس آجون نئكى نى تيريپ

حريص ليق قارى ماس ايديسى قاريپ

- 301 Һариш тоymas acun neŋini tirip

- 302 Һаришлиқ қаримас идиси қарип

(نئك): Nesne.

(قارى): Aslı arı, arığ manası: ihtiyar demek. (Kadınlara karı denildiği zaman kızmalarına hak vermeli.)

Haris dünya malını dermekle doymaz

Hırs ihtiyarlamaz, sahibi ihtiyarlar.

AH 301 arış tođmaz ajun neňgini tirip (305)

302 arışlı arımaz idisi arıp (306)

Haris dünya malını toplamakla doymaz,

s hibi ihtiyarladığı h lde, harislik ihtiyarlamaz;

حريص ليق نى قويور حريص اير قاچان

اولوب بيتسا توپراق ايچيكا كيриپ

303 arışlını oyur arış ir açan

304  l p yitse toprak iike kirip

Haris kimse harisliğini ne zaman kor (bırakır)

 l p toprak iine girip yittiği (kayıp olduğu zaman).

AH 303 arışlını oğur arış er açan (307)

304  l p yatsa toprak iinęe kirip (308)

haris adam harisliği ancak ölüp,

toprak altına girdikten sonra bırakır.

[65]

حريص تيريپ ايرمس اوسانمس بولور

حريص ليق ايكي نينك ايمن كيم بيلور

305 arış tirip irmes usanmas bolur

306 arışlı ıginiň imin kim bilür

(ايرمس): Nasih bunu “mande nemişevad” diye tefsir ediyor. Bizce bu kelime ermekten yani nail ve mazhar olmak demektir.

(ايك): Hastalık.

(ايم): İla. Osmanlı darb-ı meseli: “Eme seme yaramaz.”

Haris dermekle mazhar olmaz, usanmaz olur.

Hırs derdinin ilacını kim bilir?

AH 305 ھاړیښ تړیپ اړماز اوسانماز بولور (309)

306 ھاړیښلیک یغینیڼغ یمین کیم بیلور (310)

Haris mal toplamaktan yorulmak ve usanmak bilmez;

harislik hastalığının ilâcını bilen var mı?

خبر بار بیرلسا اکر آدمی

ایکی قول دنیا رنی اول اون قول قیلور

307 ھاېبر بار بیرلسه ېغېر اءېمې

308 ېکې ځول دېنارنې اول اون ځول ځولور

Haberde var: eğer adem cinsinden

İki köle bir dinara verilse o (haris bir dinara) on kul almak ister.

AH 307 ھاېبر بار بیرلسه ېغېر اءېمې (311)

308 ېکې ځول دېنار ما اول اون ځول ځولور (312)

Bir söz vardır: eğer bir kimseye iki vâdi dolusu dinar verilirse,

o (muhakkak) üç vâdi ister.

وذلك قوله عليه السلام لو كان لابن آدم واديان من ذهبٍ لتمني ثالثاً

ve zālike ځavlühü °aleyhi's-selāmü lev kâne li'bni ādeme vādiyāni min zehebin le-temennā şālīšen

“Peygamber aleyhisselamin sözü de bu manayadır: adem oğlunun altın dolu iki vadisi olsa idi, muhakkak ki, üçüncüsünü de isterdi.”

آیا حرص ایدیسې حرېصلیق ناراک

آیوو [1] برمنکا بونکوکا کراک

[1]: aïouv.

309 aya hırş idisi h̄arişlık nerek

310 ayu bir maṅga bu negüke kerek

(راك): Hile, firip, renk, dek.

Ey hırs sahibi bu harislik ne kadar aldatıcıdır

Bana söyle, bu nene gerek (sana ne lüzumu var)?

AH 309 aya hırş idisi h̄arişlık nerek (313)

310 ayu bir maṅga bu negüke kerek (314)

Ey hırs sâhibi, harisliğin ne lüzûmu var,

bana söyleyiver, bu neye yarar?

[66]

تار ارسا كينك ارسا بيتيلدى روزنك

حريص ليق قيلوو [1] موو [2] مونى ادكوراك

[1]: kilouv.

[2]: mouv.

311 tar erse kiṅg erse bitildi ruzunḡ

312 h̄arişlık kılu mu munı edgürek

Dar olsa, geniş olsa kısmetin yazıldı

Harislik etmek bunu daha iyice kılar mı?

AH 311 tar erse kiṅg erse bitildi ruzunḡ (315)

312 h̄arişlık kılmurmu munı edgürek (316)

ister dar, ister geniş olsun, rızkın yazılmıştır;

harislik bunu daha iyi yapar mı?

كما قال الله تعالى نحن قسمنا بينهم معيشتهم فى الحياة الدنيا

kemā kāle'llāhü ta'ālā nahñü ḡasemnā beynehüm ma'îşetehüm fi'l-ḡayāti'd-dünyā

“Yüce Tanrı'nın buyurduğu gibi: biz onların ma'îşetlerini şu yakın hayatta taksim ettik.”

كوكى كوركلوك اير نينك خويى كوركلوك اول

بو كوركلوك قىلىق قا كونكول اركلوك اول

313 köki körklüg irning huyı körklüg ol

314 bu körklüg kılıkça köngül erklig ol

(اركلوك): Çağatayca dost; Kıpçakçada ihtiyaç.

Kökü (aslı) güzel kimsenin huyu güzeldir.

Bu güzel kılığa (tabiata) gönül dosttur.

AH 313 köki körklüg erning huyı körklüg ol (317)

314 bu körklüg kılıkça köngül örklüg ol (318)

Aslı güzel olan adamın huyu güzel olur;

güzel huylu adama gönül bağlanır.

بیر ارتین بیر ارکا تفاوت تیلیم

ولیکین کور ارکا توزی بورلوك [3] اول

[3]: Hattı Arabiyede: (بورل لوك)

315 bir ertın bir erke tefävüt tilim

316 velikin kör erke tözi bürlük ol

(توز, توس): Nejat, fitrat. Tosluk: ala-yı nejat, hepsi.

(بور): [bur] Örtü; Osmanlıcada bürünmek (burgu), Mısır hanımlarının yüzlerinin gözden aşığısını setr için kullandıkları bürümcük.

Bir kimseden bir kimseye tefavüt çoktur;

Velikin görünüşte hilkatleri mesturdur.

AH 315 bir erdin bir erke tefävüt telim (319)

316 vëlikin körerke tözü börklüg ol (320)

Adamdan adama fark çoktur,

fakat görünüşte hepsinin börkü vardır.

[67]

النوع الاخرى فى مكارم الاخلاق والتحرىص على التخلق بها

en-nev° a'l-aḥrā fī mekārīmi'l-aḥlākī ve'taḥrīṣī ° alā't-taḥallūḳī bihā

“Altıncı nevi, iyi ahlak ile iyi ahlak sahibi olmaya teşvik beyanında.”

بوتون قيلغى فيعلين اوتا اير تكييل

كرم كيمده بولسا انى اير تكييل

317 bütün kılgı fi° lin öte irtegil

318 kerem kimde bolsa anı ir tigil

Bütün kaldığın fiili öteye isal et (terakki ettir)

Kerem kimde ise onu er (insan) deyiver.

AH 317 bütün kılkı fi° lin öte irtegil (321)

318 kerem kimde erse anı er tigil (322)

(İnsanların) bütün tavır ve hareketlerini iyice incele,

kerem kimde ise, ona insan de;

بيميش سيز ييغاج تاك كرم سيز كيشى

بيميش سيز ييغاج نى كسيپ اورتاكيل

319 yimişsiz yıgaç teg keremsiz kişi

320 yimişsiz yıgaçnı kesip örtegil

(بيغاج): Ağaç, yukarı doğru ağdığından.

(اورت): Ateş, sair; örtemek: yakmak, kavurmak; ortuk, yanık, mahruk, muhterik.

Yemişsiz ağaç gibidir keremsiz kişi

Yemişsiz ağacı kesip yak.

AH 319 yimişsiz yıgaç teg keremsiz kişi (323)

320 yimişsiz yıgaçnı kesip örtegil (324)

keremsiz insan meyvesiz ağaç gibidir,

meyvesiz ağacı kesip ateşte yak.

موسولمان غه موشفيق بولوب مهروبان
سنكا ساندوغونك نى موسو لمانغه سان

321 musulmānga müşfik bolup mihribān

322 saṅga sanduḡuṅni musulmānga san

Müslümana mihriban, müşfik olup

Sana sandıḡını (nefsin için hesap edip münasip gördüğünü) müslümana [da]

san.

AH 321 müşulmanğa müşfik bolup mihriiban (325)

322 saṅga sanduḡuṅ teg müşulmanğa san (326)

Müslümana karşı şefkatli ve merhametli ol,

kendin için düşündüklerini müslüman için de düşün;

قال عليه السلام التعظيم لامر [الله] والشفقة على خلق الله

ḳāle ° leyhi's-selāmü et-ta° zimü li-emri'llāhi ve's-şefeḳatü ° alā ḥalḳı'llāhi

“Peygamber aleyhisselam demiştir ki, Tanrı'nın emrine tâzim edilmeli ve halkettiklerine de şefkat gösterilmelidir.”

جفا قیلدا جینک غه یانوت قیل وفا

آرى ماس نیجه [1] یووسا قان بیرلا قان

[1]: Uygurcada (ناجا) diye yazılı.

323 cefā ḳılđacıṅḡa yanut ḳıl vefā

324 arımas nice yuvsa ḳan birle ḳan

[68]

(یانوت): Karşılık, mukabil.

(آرى): Temiz, pak. Müştekatı arık, arımak, arınmak, arıtmak.

Sana cefā ḳılana mukabil vefa göster

Ne kadar yünse (yıkansa) kan ile kan temizlenmez.

- AH 323 cefa kıldaçınḡka yanut kıl vefa (327)
 324 arımaz neçe yusa ƣan birle ƣan (328)
sana cefa edene vefa ile mukabele et;
ne kadar yıkanırsa yıkansın, kan kan ile temizlenmez.

ياراغ ليق آشینک نی کیشی کا بیدور
 ياراغ بو لسانک اوفراغ يالینک نی بوتور

- 325 yarağlıƣ aşıñḡnı kişike yidür
 326 yarağ bulsañḡ ofrağ yalıñḡnı bütür

(يالینک): Fayda bütür bütürmekten, bitirmek tenemmüv ettirmek.

İşe yarar [iyi] yemeği kişiye yedir
Yarar [fayda] lı isen ufak faydanı tenemmüv ettir [büyüt].

- AH 325 yarağlıƣ aşıñḡnı kişike yitür (329)
 326 yarağ bulsañḡ oprak yalıñḡnı bütür (330)
yemeğe yarar yemek (varsa), aç insana yedir,
giymeğe yarar elbise bulursan, çıplağa giydir;

کوچ ایمکاک تکور ما کیشی کاقالی
 اکر نیکسا ایمکاک کیشی تین کوتور

- 327 küç imgek tegürme kişike ƣalı
 328 eger tigse imgek kişitin kötür

(ایمکاک): Emek, zahmet, mihnet.

Zor, mihnet kimseye değdirme artık
Eğer mihnet değerse [o] kişiden [onu] götür [kaldır].

- AH 327 küç emgek tegürme kişike ƣalı (331)
 328 sañḡa tegse emgek kişidin kötür (332)
başkasına zorluk ve zahmet çektirme,
eğer sana başkası eziyet ederse, tahammül et,

آسىز قىلغان اركا سن ادكو قىل آ

كرم نىنك باشى بو ايرور كات بىل آ

329 esiz ılğan erke sen edgü ıla

330 keremning başı bu irür kat bile

Fenalık kılan kimseye sen iyilik kıl a [ha!]

Keremin başı budur [bunu] kuvvetli bil a!

AH 329 isiz ılğan erke sen edgü ıla (333)

330 keremning başı bu erür keç bile (334)

Kötülük yapan adama sen iyilik yap;

keremin başı budur, bunu iyi bil;

اكر كىلسا ايرتتىن سنكا ادكولوك

او كوش قىل اول اير نىنك تناسىن تىلا

331 eger kilse irtin saŋga edgülük

332 öküş ıl ol irning şenasın tile

Eğer bir kimseden sana iyilik gelirse

O kimse senasını dilde çok kıl.

[69]

AH 331 eğer kelse erdin saŋga edgülük (335)

332 öküş ıl ol erning şenasın tile (336)

eğer bir kimseden sana iyilik gelirse,

o adamı çok medhet ve (onun medhini) iste.

يازوغ لوق كىشى نىنك يازوغىن كچور

عداوت كو كىنى قازىپ كس كوچور

333 yazuğluk işiniŋ yazuğın keçür

334 ° adāvet kökünü azıp kes köçür

(يازوغ): Yazık, kabahat.

(قازىپ): Nasih (قزىپ) “kazıp” suretinde yazıp “kavide” diye şerh ediyor.

Kabahatli kişinin kusurunu geçir (affet)

Adavet kökünü kazıp kes göçür (götür).

AH 333 yazıkluğ kişiniñ yazıqın keçür (337)

334 ° adavet kökünü kazıp sen köçür (338)

Kusurlu adamın kusurunu affet,

düşmanlık kökünü kazıp, ortadan kaldır;

الينكلنسا [1] توتتوپ غضب عناد [2] اوتى

حليم ليق سويين ساچ اول اوت نى اوچور

[1]: Hattı Arabiyede (يلنك لنسا) yazılıdır ki doğrudur, (يالمانسا), alev olsa demektir.

[2]: Hattı Arabiyede: (هنه)

335 alınlansa tutnup gāzab ° inad otı

336 ḥalimlik suvın saç ol otnı öçür

(اوچورماك): Söndürmek.

Gazap, inat ateşi tutup yal verirse

Hilm suyunu saç, o ateşi söndür.

AH 335 yalınlansa tutnup gāzab ḥıkd otı (339)

336 ḥalimlik suvın saç ol otnı öçür (340)

hiddet ve düşmanlık ateşi tutuşarak, alevlenirse,

yumuşaklık suyunu serp ve o ateşi söndür.

كما قال الله تعالى والكاظمين الغيظ والعافين عن الناس والله يحب المحسنين
 وكقوله صلى الله عليه وسلم من كظم غيظاً وهو يقدر على انفاذه ملأ الله
 قلبه ايماناً وامناً صدق رسول الله وبلغ حبيب الله

kemā kāle'llāhü ta° ālā ve'l-kazzimine 'l-ğayza ve'l-° afin ° ani'n-nāsi ve'llāhü
 yuħibbü'l-muħsinin ve keķavlihi şallā'llāhü ° aleyhi ve sellem men keżame ğayzan
 ve hüve yaķdirü ° alā infāzihi melā°a'llāhü ķalbehü imānen ve emnen şadaķa
 resülü'llāhi ve belleĝa ħabību'llāhi

“Yüce Tanrı'nın buyurduğu gibi: hiddetlerini yenen, halkın cürümlerini
 affedenleri, Tanrı iyilik edenleri sever. Peygamber aleyhisselamın dediği gibi:
 hiddetini icraya muktedir olduğu hâlde, yenen kimsenin kalbini Tanrı iman ve emn
 ile doldurur. Peygamber doğru söylemiş ve ve habibullah tebliğ eylemiştir.”

كارم بير بينا تاك انكار حيلم بونيد اول

يا ميدان تاك اول كول كرم آل كول اول

337 kerem bir bina teg aᅇgar ħilm bünyad ol

338 ya meydan teg ol gül kerem al gül ol

[70]

Kerem bina gibi, hilm ona temeldir.

Ya meydan gibi [o] güldür, kerem al gül ol.

AH 337 keᅇem bir bina teg aᅇgar ħilm ul ol (341)

338 ya bustan teg ol ħilm keᅇem al gül ol (342)

Kerem bir binadır ve hilm onun temelidir.

yahut hilm bir bahçeye benzer ve kerem kırmızı güldür.

بيقيق ليق قه ييريپ كاسولوك كا اول

بو ايندين ليك اركا آزاد اوز قول

339 yıķıkıkķa yirip kesülügke ula

340 bu indinlik erke āzād öz ķula

(بيقيق): Yıkık, idhar.

(كاسولوك): Küsmekten. Osmanlıcada küsü.

(اولا): Olmaktan. Sonundaki (آ) tekit alameti.

(ايندين): Nasih bunu “add” diye tercüme ediyor.

İdharı yer (nefret et, ona) küskün ol

Bu (haslet) köleliktir er olana, azatlıktır bizzat kul olana.

AH 339 yıkıklığka tirep kesüklüg ula (343)

340 bu itiglig erke azad öz kul ol (344)

Eğilene destek ver ve kesileni ekle;

böyle bir adama hür insan kul olur.

كوتاز كيل ايا دوست اولوغ لر آقین

آسیق سیز جدل هم میزاح تین صاقین

341 kütezgil ayā dost uluğlar aqın

342 asıqsız cedel hem mizāhtın şaqın

(كوتازر): Bizim gözetmekten emir. Ters dönmüş bir şekil.

Ey dost, büyükler hakkını gözet;

Faydasız cedelden, hem mizahtan sakın.

AH 341 küdezgil aya dost uluğlar haqın (345)

342 asıgsız mizaḥ hem çeḍeldin saqın (346)

Ey dost, büyüklerin hakkını gözet,

lüzumsuz alay ve mücadeleden sakın;

اولوغ لر نی بو شروپ سنکا بو میزاح

کچیک لر نی کوستاخ قیلور بیل یاقین

343 uluğlarnı buşrup saḡa bu mizāḥ

344 kiçiglemleri küstāḥ kıtur bil yaqın

*Bu mizah büyükleri iğzâb edip
Küçükleri küstah kılar, bunu yakın bil.*

AH 343 uluğlarını buşrup saṅga bu mizaḥ (347)
344 kiçiglerini küstaḥ kılar bil yaḫin (348)
*bu alay büyükleri sana karşı hiddetlendirir,
küçükleri ise küstah yapar; bunu hakikat bil,*

بلا کیلسا صبر ایت فرح فاکوتوب
کوتوپ تور فرح قا بلا رنج یوتوپ

345 belâ kilse şabr it feraḥka kütüp

346 kütüp tur feraḥka bela renc yutup

[71]

(کوتمک): Muntazır olmak. Osmanlıca oç gütmek, intikam beklemek.

Bela gelse sabret, feraha muntazır ol

Muntazır oladur feraha bela renc yutarak.

AH 345 beḷa kelse şabr it ferāḥka küdüp (349)

346 küdüp tur ferāḥka beḷa renc yoḍup (350)

Belâ gelirse, ferâhı bekleyerek, sabret;

belâ ve zahmeti yok etmeğe çalışarak, ferâhı bekle;

کما قال الله تعالى والله يحب الصابرين فان مع العسر يسرا ان

مع العسر يسرا او كقوله عليه السلام انتظار الفرح بالصبر عبادة

kemâ ḳâle'llāhü ta° ālā ve'llāhü yuḫibbu'ş-şabirîn fe-inne ma° a'l° usri yüsran
inne ma° a'l° usri yüsra ve keḳavlihi ° aleyhi's-selām intizārü'l-fereḫi bi'ş-şabri
° ibādetün

“Yüce Tanrı'nın buyurduğu gibi: Tanrı sabredenleri sever; zira güçlkle beraber kolaylık var, evet güçlkle beraber kolaylık var. Peygamber aleyhisselamın şu sözü de bu manayadır: sabrederek, kurtuluşu beklemek ibadettir.”

اوچار ميحننت اوتى كچار نوبتى
قالور صبر ايديسى ثوابين [1] توتوپ

[1]: Uygurcası (ساواتين) gibi okunuyor.

347 öçer miḥnet otı keçer nevbeti

348 ƣalur şabr idisi şevābın tutup

Uçar mihnet ateşi, geçer nevbeti

Sabır sahibi sevabını tutup kalır.

AH 347 öçer miḥnet otı keçer nevbeti (351)

348 ƣalur şabr idisi şevabın yüdüp (352)

mihnet âteşi söner, nevbeti geçer;

sabır sâhibi sevâb kazanmakla kalır.

اولوغ لوغ قاتيكسانك يانكيما اوزونك

قالى كيسانك اتلاس اونوت مابوزونك

349 uluġluġƣa tigsenġ yaŋılma özüŋġ

350 ƣalı keysenġ atlās unutma bözüŋġ

Ululuġa (büyüklüġe) deġsen (erişsen) nefsinı unutma

Yani; kibarlaşırsan halinde bir teceddüd gösterme.

Atlas da giysen bezini unutma.

AH 349 uluġluġƣa tigsenġ yaŋılma özüŋġ (353)

350 ƣalı keysenġ atlās unıtma bözüŋġ (354)

Büyüklüġe erişersen, kendini şaşırma;

atlas giyersen, bözünü unutma;

اولوغ بولدغونك جا توزون راک بولوب

اولوغ قا كيجيك كاسيلىق توت سوزونك

351 uluğ bolduğunğca tüzünrek bolup

352 uluğka kiçigke sılığ tut sözüñg

(توزون, توسون): Negü nejat, mahcup dilber.

(سيليق, سيليك): Silinmiş, pak, temiz.

[72]

Büyük olduğunca ali nejat olup

Büyüğe, küçüğe temiz söz söyle.

AH 351 uluğ bolduğunğca tüzünrek bolup (355)

352 uluğka kiçigke sılığ kıl sözüñg (356)

yükseldikçe daha çok yumuşak huylu ol,

büyüğe ve küçüğe tatlı dil kullan.

النوع الخرى فى آبيات متفرقة يشتمل على معان مختلفة

en-nev° u'uhṛā fī ābyātin müteferriḳatin yestemilü ° alā ma° ānin muhtelifetin

“Yedinci nevi, muhtelif manaları müşt Emil bulunan, müteferrik beyitler beyanında.”

اوقوب سوزلا سوزنى ايوا سوزلاما

سوزونك كيزلا كاتين باشينك كيزلاما

353 uḳup sözle sözni ive sözleme

354 sözüñg kizle katın başınğ kizleme

(اوقمق): Düşünmek. Aslı “uk”, akıl.

(ايوا): Eve, evrek, ta'cil.

(كاتين): Şiddetle, pek.

Söz düşünüp söyle acele söyleme.

Sözünü pek gizle, başını gizleme.

AH 353 uḳup sözle sözni ivip sözleme (357)

354 sözüñg kizle kiçin başınğ kizleme (358)

Sözü düşünerek söyle, acele etme;

sözünü sakla ki, sonra başını saklamayasın.

مىنىڭ اير دوستونك ارسا او كوش كورما كيل

بىر اير دوشمن ارسا آنى آزلاما

355 miñg ir dostuñg erse öküş körmegil

356 bir ir duşman erse anı azlama

Bin er dostun olsa çok görme

Bir er düşman olsa onu az görme.

AH 355 miñg er dostuñg erse öküş körmegil (359)

356 bir er duşman erse anı azlama (360)

Bin kişi dostun olsa, çok görme;

bir kişi düşman olsa, azımsama.

وذلك قوله عليه السلام الف صديق وعدو واحد كثير

ve zalike kavluhü ° aleyhi's-selāmü elfü şadīqın ve ° aduvün vāhidün keşīrün

“Bu peygamber aleyhisselamın sözüdür: bin dost az ve bir düşman çoktur.”

نا جاتاتيك ايرتين بيرار سهو كيلور

نجه پور هونارده بيرار عيب بولور

357 nece tetik irtin birer sehv kelür

358 nece pür hünerde birer ° ayb bolur

Nice tetik [uyanık] kimseden birer sehv gelir.

Nice pür-hünerde birer ayıp bulunur.

AH 357 neçe tetik erdin birer şehv kelür (361)

358 neçe pür hünerliğda bir ° ayb bolur (362)

İnsan ne kadar akıllı olsa, (yine) bir yanlışlık yapabilir;

ne kadar hüner sâhibi olsa, bir kusuru bulunur;

بو بىر عيىدن اوتورو باشىن كسكوچى

آجون ده تىرلىكو كىشى سىز قالور

359 bu bir ° aybdın ötürü başın kesgüçi

360 acunda tirilgü kişisiz alur

(تىرلىكو): Diri, zihayat.

Bu bir ayıptan ötürü baş kesilecek olursa,

Dünya dahi diri kişisiz kalır.

Dünyada canlı kimse kalmaz.

AH 359 bu bir ° aybdın ötrü başın kesgüçi (363)

360 ajunda tirilgü kişisiz alur (364)

bu bir kusurdan dolayı (adamların) başını kesen,

yaşamak için, dünyada adam bulamaz.

تىرلىك ايدكو فيعلين كونكول لر آلىپ

آسىز لىك تىن اوزنى سارانكو سالىپ

361 tiril edgü fı° lin köngüллер alıp

362 esizliğin özni saraŋgu salıp

(تىرلىك): Dirilmek, yaşamak.

(سارانكو): Sarı, taraf, sarangu bir tarafa çekilmek, içtinap.

İyi fiiller ile gönüller alıp yaşa

Fenalıktan nefsi bir tarafa salıp.

AH 361 tiril edgü fı° lin köngüллер alıp (365)

362 isizliğin özni saraŋgu salıp (366)

iyi hareket et, gönüller alarak yaşa;

kötülükten kendini bir yana çek;

ايتار بو لسانك ايش نى سانىپ ساغنىپ ايت

كرك مو كرك سىز موكر توو بىلىپ

363 iter bolsaŋ işni sanıp saġnıp it

364 kerekmü kereksizmü kirtü bilip

(ساغىنمق): Yad etmek, tasavvur ve tadad eylemek.

(كىرتو): Gerçek.

Bir iş yapar olsan sayıp, düşünerek yap.

Gerek mi; lüzumsuz mu gerçek bilip.

AH 363 iter bolsaŋ işni sanıp saġnıp it (367)

364 kerekmü kereksizmü kirtü bilip (368)

bir iş yapacaksan, düşünüp-taşınarak

ve (onun) lüzumlu veya lüzumsuz olduğunu gerçekten bilerek yap.

نا ايش اوترو كىلسا سنكا كات ياقين

اول ايش نينك اونكىنى سونكىنى صاقين

365 ne iş utru kilse saŋga kat yaġın

366 ol işniŋ öŋgini soŋgını saġın

[74]

Hangi iş ki sana pek yakın gelse

O işin önünü, sonunu düşün.

AH 365 ne iş utru kelse aŋga keç baġın (369)

366 ol işniŋ öŋgini soŋgını saġın (370)

Hangi işle karşılaşırsan, onu iyice gözden geçir;

o işin başını ve sonunu düşün;

سو ونچ ارساكتين كونكول توت آنكا

اوكونچ ارسا آندين اوزاراق ساقين

367 sevünç erse ketin köŋül tut aŋga

368 ökünç erse andın ozaraġ saġın

Sevinç gelir ise ona gönlünü pek tut

Nedamet ise ondan ozarak sakın.

AH 367 sevinç erse kiðin köngül tut anğa (371)

368 ökünç erse andın ozarağ saşın (372)

sevinç çıkacaksa, öyle ona gönül bağla;

pişmanlık olacaksa, daha önce sakın.

اره ن خیری شری کوزاف کیچماس اول

آسیز اتکو ایش کا یا نوت بولماس اول

369 eren hayrı şerri güzaf kiçmes ol

370 esiz etgü işke yanut bolmas ol

(یا نوت): Yanmak, yani dönmekten: dönen.

Er olan hayrı şerri güzaf (boş) tutmaz,

Faydasız, iyi ise [derhal] dünyacı olmaz.

AH 369 eren hayrı şerri küsep keçmez ol (373)

370 isiz edgü işke yanut kiçmez ol (374)

İnsanların iyilik ve kötülükleri arzu etmekle geçmez,

iyi işin de kötü işin de karşılığı gecikmez;

آیا ادکو او مغان آسیز لیک قیلیپ

تیکان ایلا کان ار اوزوم بیچاس اول

371 aya edgü umğan esizlik kılıp

372 tiken eylegen er üzüm biçmes ol

Ey iyilik uman, fenalık edip

Diken hasıl eden adam üzüm biçmez.

- AH 371 aya eğgü umġan isizlik kılıp (375)
 372 tiken eğlegen er üzüm biçmez ol (376)
*ey kötülük yapıp, iyilik uman (kimse),
 diken eken üzüm biçmez.*

إذا افترت امراً فاحذر عداوته من يزرع الشوك لا يحصد

به عنباً اذا وترت امراً

izā'ferte emren fāḫzir ° adāvetühü men yezra°u'ş-şevke lā yaḫşudu bihi
 ° ineyen izā veterit emren

“Bir kimseden intikam aldığın zaman, düşmanlığından sakın; (zira) diken eken, buna mukabil, üzüm toplayamaz.”

ایشی ادکو بولسا ار ادکو بولور

ار ایش ادکو سیندین اوکوش خیر کیلور

373 işi edgü bolsa er edgü bolur

374 er iş edgüsündin öküş ḫayr kilür

[75]

Bir kimsenin işi iyi olursa [kendisi de] iyi olur.

Temiz iyi işlenmesinden çok hayır gelir.

AH 373 işi edgü bolsa er edgü bolur (377)

374 er iş edgüsündin öküş ḫayr bulur (378)

İnsanın arkadaşı iyi olursa, kendisi de iyi olur;

insan arkadaşının iyi olmasından çok hayır görür;

آسزکا یاووما [1] آسز صوحبتی

سنی ترکین آسز قیلغ لبق قیلور

[1]: Yavouma.

375 esizke yavuma esiz şuḫbeti

376 sini terkin esiz kılıġlık kılır

(تركين): Çağataycada terkemek: ihtiraz, içtinap, teneffür. Yine bu lehçede terk: kelek, ham kavun manasınadır. Terkin şu halde menfur, ham manalarından birine gelebilir. Terkin bir de uğursuz bir peri, cadı manasına kullanılıyor.

(ياووماق): Uygurcada yağuç: civar-ı yakın. Osmanlıcada yavuklu: sevgili, mahbube. Binaenaleyh yağumağ, yavumak, yaklaşmak demektir.

*Fenaya yaklaşma [zira] bed kişi sohbeti
Seni menfur [ve] fena kılıklı yapar.*

AH 375 isizke yavuma isiz şühbeti (379)
376 sini terkin isiz kılıklığ kılur (380)
*kötüye yaklaşma, kötü sohbeti
seni hemen kötü huylu yapar.*

كما قال عليه السلام من مشى مع ظالم فقد اجرم

kemā k̄ālē °aleysi's-selāmü men meşā ma° a zālimin fekad eḥreme

“Peygamber aleyhisselamın dediği gibi: bir zalim ile birlikte yürüyen onun cürmüne iştirak etmiş olur.”

مجاز بولدى دوست لوق حقيقت قانى

مينك اردوس تده بيرى بولونماس كوني

377 mecāz boldı dostluğ ḥaḳıḳat ḳanı
378 miṅer dostda biri bulunmas köni
*Dostluk mecaz oldu, hakikat nerede?
Bin dost kişide bir doğru bulunmaz.*

AH 377 mecaz boldı dostluğ ḥaḳıḳat ḳanı (381)
378 miṅer dostta biri bulunmaz köni (382)
*Dostluk mecâz oldu, hakikat hani;
binlerce dosttan bir gerçeği bulunmaz;*

اوکوش راک کیشی نینک ایچی غدر ایرور

کونی دوستونک ارسا تاشی بیل مونی

379 öküşrek kişiniḡ içi ğadr irür

380 köni dostuḡ erse taşı bil munı

(طاش): Taş, taşra, tışarı, dışarı, taşmak, “taşnu” (ayak kapları çıkarılacak mahal), taşınmak, taşımak, dış hep bu kökten. Yalnız taş baka, Osmanlıca tos bağa olmuştur.

[75]

Çokça kişinin içi [mahz] gaddardır.

Doğru dostun varsa, dışarı [zahiri] bil bunu.

AH 379 öküşrek kişiniḡ içi ğadr erür (383)

380 köni dostuḡ erse taşı bil munı (384)

birçok insan dıştan hakikî dost gibi görünüyorsa da,

İçten vefasızdır; bunu bil,

بوکون بو آجون ده کیشی لیک عزیز

قانی قانچا باردی کیشی لیک ایسیز

381 bu kün bu acunda kişilik ° aziz

382 xanı xança bardı kişilik isiz

(ایس): Sahip, isiz sahipsiz.

Bugün bu dünyada kişilik (asalet) azizdir,

Hani? Nereye gitti? Kişilik [kişizadelik], sahipsizdir.

AH 381 bu kün bu ajunda kişilik isiz (385)

382 xanı xança bardı kişilik isiz (386)

Bugün bu dünyada insanlık kötüdür;

yazık, hani insanlık; nereye gitti?

وفا کولی سوغلوب قوروپ یول لاری

جفا تولدی تاشتی تینکیز تین آدیز

383 vefā köli suǧlup ǧurup yulları

384 cefā toldı taştı tıngiztin ediz

(سوغ): Asıl şekli-i kadimi “şup – soup”tur. İkinci derece suǧ “souk”, suı – souı nihayet bildiğimiz “su” olmuştur. İşte bu sebeple izafet halinde sunun demiyor suyun diyoruz. Şimdi “sup” cezrinden olan müştekata bakalım: Osmanlıcada “soy sop” tabirinde en eski şekli ile nihayetten bir evvelki görülüyor. Burada kök ya “menba” veyahut “meni” manasına geliyor. Çağataycada suvat “souvat” Osmanlıcada savak manasınadır. Her ikisi de cemdir. Çağataycası Moğol cem edatını almış, Osmanlıcası ise kendisine mahsus olan (k) ile cemlenmiştir. Binaenaleyh her ikisi de “sular” demektir. “suǧ” şeklinden Osmanlıca “soǧuk”u almış, Çağatayca bizim telaffuzumuza kadar ilerileyerek “soyuk” demiş.

(سووارماق): “صوارمق” suvarmak ikisi bir. Fakat Çağataycada bu manada suǧarmak ve bundan “koǧa” manasına “suǧur” da vardır. Yine bu maddeden Uygurcada suǧulmak akmak, sızmak, suǧırtmak da çekmek dışarı çıkarmak demektir. Tatarcada suǧlamak suvarmak demektir.

Vefa gölü sızdı [çekildi] yolları kurudu

Cefa doldu taştı denizden yüksek (artık).

AH 383 vefa köli suǧlup ǧurup yulları (387)

384 cefa toldı taştı teǧizdin ediz (388)

Vefâ gölünün suyu çekildi, kaynakları kurudu;

cefâ doldu-taştı, denizden daha engin.

[77]

قانى عهد امانت قانى ادكولوك

كونى كىلتو كىنجه [1] خايير كىتكولوك

[1]: Hattı Arabiyede: (كونجه) künce.

385 ǧamı ° ahd emānet ǧamı edkülüg

386 köni kiltügince ǧayır kitgülüg

(كونى): Haset, fenalık.

Hani ahd, emanet, hani iyilik?

Fenalık gelince hayır gider.

AH 385 ڤانى ° ahd emanet ڤانى eğkülüg (389)

386 kiçin künde ھayr iş me kötrülgülüg (390)

Hani ahd, emânet; hani iyilik;

son gün hayırlı işler de ortadan kalkacaktır;

باشى باردى خيبر نينك سونكى بار غوسى

اونكى كيلتى خير نينك سونكى كيلكولوك

387 başı bardı ھayrınıġ sonġı bargusı

388 öngi kilti ھayrınıġ sonġı kilgülüg

(كيلماك): Gelmek, bunun müteadisi şark Türkçesinde: keltürmektir. Osmanlıca (ل) iskatıyla getir, götürmek olmuştur. Gelin de bu maddededir.

(بارماق): Varmak. Osmanlıcada “ev bark” tabirinde eski şeklini muhafaza etmiştir. Bark, barılan, varılan yerdir. Barınmak da bundan. Anadolu Türkçesinde varmak, gitmek, kocaya, ere varmak.

[Madem ki] Hayrın başı vardı, sonu da varacak (gidecek)

Hayrın önü geldi, sonu [da] gelecektir.

AH 387 başı bardı ھayrınıġ sonġı bargusı (391)

388 öngi keldi şerriniġ sonġı kelgülüg (392)

iyiliğin başı gitti, sonu da gidecektir;

kötülüğün başı geldi, sonu da gelecektir,

آجون تولدى عودوان جفا جور بيلا

قانى بير وفاليق بار ايرسا تيبلا

389 acun toldı ° udvān cefā cevr bile

390 ڤانى bir vefalık bar irse tile

Dünya udvan, ceĢa, cevr ile doldu
Hani bir vefalı? Varsa dile (talep et).

AH 389 ajun toldı ° udvan ceĢa cevr bile (393)
 390 şanı bir vefalıĢ bar erse tile (394)
Dünya düşmanlık, ceĢa ve eziyetle doldu;
hani bir vefalı; varsa, ara bakayım.

سن آرتاق سن آجنین [2] آجون آرتادی

نالوك بو آجون غا قیلورسن کیلا

[2]: Hattı Arabiyede: (آنین) anın.

391 sen artaş sen acnın acun artadı

392 nelük bu acunĢa kıılır sen Ģile

[78]

(آرتاماق, آرتانماق): Aşmak, tecavüz etmek. Osmanlıcada azmak.

(آرقاق): Yükletmek.

(آرتاماك): Kalmak, Osmanlıcada: arta kalmak.

(آرتاماك): Dönek olmak, kararsız olmak.

(آجنین): Bu kelimeyi elimdeki lügatlerde bulamadım şu kadar var ki “ac” kökü hararet, veca, ıztırap, mecazen merhamet manalarına geliyor. Binaenaleyh acıklı, ıztıraplı demek olacak. Nihayetindeki (nın) lahikası yazın, güzün gibi kelimelerdeki zaman gibi mekan lahikası olacak. Bir de řaĢataycada acı, aça yaşlı kadın manasına geliyor. O halde ihtiyar, aciz demek de olur.

(کیلا): Gelmek, gelmekten emir olabildiĢi gibi temenni sigası üzere şikayet manasına da geliyor.

Sen artaksan (arta kalmış, sona kalmış, asi, dönek kararsızsan)

Acı yahut aciz dünya artardı (döneklik etti).

Neden bu dünyaya şikayet ediyorsan? (Yahut dünyada ne yaparsan o gelir.)

AH 391 sen artaş sen anın ajun artadı (395)

392 nelük bu ajunĢa kıılır sen Ģile (396)

*Sen (kendin) bozüksun, onun için dünya bozuldu;
niçin bu dünyadan şikâyet ediyorsun.*

غریپ ایردی اسلام غریب بولدی باز
عیبادت ریا بولدی عابید ماجاز

393 ğarīb irdi islām ğarīb boldı bāz

394 ° ibādet riyā boldı ° ābīd mecāz

Garip idi islam yine garip oldu

İbadet riya oldu, abit (ler de) mukallit.

AH 393 ğarib erdi islam ğarib boldı baz (397)

394 ° ibadet riya boldı ° abid mecaz (398)

İslām garîp idi, tekrar garîp oldu;

ibâdet — riyâ ve âbid — mecâz oldu;

خرابات اورامی بولوپ آبه دان

خراب بولدی مسجد بودون بی نماز

395 ħarābāt oramı bolup abadan

396 ħarāb boldı mescid budun bî-nemāz

(اورام): Mahal, mevki, cadde.

Harabat dükkanı (meyhane) abadan olup

Mescit harap ve millet binamaz oldu.

AH 395 ħarabat oramı bolup abadan (399)

396 ħarab boldı meşcid buğun bi-nemaz (400)

harâbât muhiti mâmûr oldu;

mescid ise, harâp ve halk bî-namaz oldu.

وذلك قوله عليه السلام بدأ الاسلام غريباً وسيعود غريباً

ve zalike kavlühü °aleyhi's-selâmü bede°e'l-islâmü ğarīben ve seye°undü ğarīben

“Bu peygamber aleyhisselamın sözüdür ve doğru söylemiştir: İslamiyet garip başladı ve garip dönecektir.” [79]

عمل قويدى عالم زاهد زوهد وراع

عاريف رقص چيقاردى آيور خوش سماع

397 °amel koydı °ālim zāhid zūhd verā°

398 °ārīf raqs çıkardı ayur hoş semā°

Alim ilmi koydu (vazgeçti), zahit [de] zūhd vera

Arif raks çıkardı, türlü söyleyip hoş sema ediyor.

(Sema Türklerin milli raksıdır.)

AH 397 °ameḷ koḡdı °alim ve zahid verā° (401)

398 °arif raqs çıkarıp iter hoş sema° (402)

Âlim ameli ve zâhid takvayı bıraktı;

ârif raks çıkarıp, hoş semâ eder;

بيداع تين بيغيقلى كيشى قالمدى

آنينك كونده آرتا تورور بو بيداع

399 bidā° tın yığıklı kişi kalmadı

400 anıḡ künde arta turur bu bidā°

(بيغيق لی): Müctenib, muhteriz, korkak.

Bidatlardan korkan kimse kalmadı

Onun için bidatlar artar durur.

AH 399 bida° tın yığıklı kişi kalmadı (403)

400 anın künde arta turur bu bida° (404)

*bid'atten men'eden insan kalmadı,
onun için bu bid'at her gün artmaktadır.*

قانى امرى ماروف قانى ادكوار

قانى كندو ادكو كيشى تورغو يير

401 *kanı emr-ü mārūf kanı edgü er*

402 *kanı kendü edgü kişi turğu yir*

(تورغو): Doğru. Böyle ters dönmeler Uygurcada kütezmek = küzetmek de olduğu gibi, Osmanlıcada da vardır: toprak, torpak; köprü, körpü; torba, tobra gibi.

Hani emr-i maruf, hani iyi kimse?

Hani o iyi adam ki doğru (helal) yer?

AH 401 *kanı emr-ü ma' ruf kıılur edgü er (405)*

402 *kanı kendü edgü kişi turğu yir (406)*

Hani emr-i mâruf, hani iyi adam;

iyi insanın duracağı yerin kendisi nerede,

يرارسن زمانينك نى خلقين قوتوپ

زمانينك نى يرما كيشيسيني يير

403 *yirer sen zamānıḡnı ḡalkın ḡotup*

404 *zamānıḡnı yirme kişisini yir*

(قوتوق): Koymak, bırakmak. D, U, T'lerin Y'ye tehavvülü çoktur. Katgu = kaygu, adak = ayak, edgü = iyi. İlh gibi. [80]

Zamaneni yerersen (zem edersen), halkını koyarsan

Zamaneni yerme, halkını yer (takbih et).

AH 403 *yirer sen zamanıḡnı ḡalkın ḡoḡup (407)*

404 *zamanıḡnı yirme kişisini yir (408)*

Halkını bırakıp, zamanını yerersin;

zamanını yerme, insanlarını yer.

كىم اول بورچى ارسا كىشى بىك اول

كراك ارسا بىكلىك يورى بورچى بول

405 kim ol borçi erse kişi yig ol

406 kerek erse yiglik yorı borçi ol

Kim şarapçı ise o iyi kişidir.

İyilik lazımsa yürü şarapçı ol.

AH 405 kim ol yüzçi erse kişi yigi ol (409)

406 kerek erse yiglik yorı yüzçi bol (410)

Kim ikiyüzlü ise, o itibâr sahibidir;

itibarda olmak istersen, git, ikiyüzlü ol.

كىم اول يول لوغ ارسا آنىك يولى يوق

كىم اول يولسوز ارسا آنكا كىنكرو يول

407 kim ol yolluğ erse anıñ yolu yoq

408 kim ol yolsuz erse aña kiñrü yol

Yolunda olana (yani doğru gidene) yol yok

Yolsuz olana yol geniştir.

AH 407 kim ol yolluğ erse anıñ yolu yoq (411)

408 kim ol yolsuz erse añar kiñrü yol (412)

Yol kimin hakkı ise, onun yolu yok;

yol hakkı olmayana geniş yol vardır.

آيا آرتاغ ايشلىك سوينجين سالىن

سنىنك روز كارىنك بو كونكول جاقىلين

409 ayā artağ işlig sevinçin salın

410 seniñ ruzgārıñ bu köñülce kılm

*Ey artık (baştan dışarı) işli sevinçle salın
Senin devrindir bu, gönlünce işle (istediğin gibi eğlen).*

AH 409 aya artağ işlig sevinçin salın (413)
410 seniñ ruzgarıñ bu köñgölçe kıılın (414)
*Ey ahlâksız, sevinçle dolaş;
bu senin zamanındır, istediğini yap;*

تیلاک جا تیریل اینج فارغ قاتغوسیز
یوروکیل تیلا کیل اوزونک خوش لوغین

411 tilekçe tiril inç fâriğ katğusız
412 yörügil tilegil özüñ hoşluğın
*Ferağ-ı bal ile, kaygısız, dilediğin gibi yaşa imdi
Haydi, nefsinin yüzü hoşluğu dile.*

AH 411 tilekçe tiril inç fariğ kaçğusuz (415)
412 ne yirke yığar baz sini ne tilin (416)
*istediğin gibi, müsterih ve kaygısız yaşa;
sana hangi yerde ve hangi dille kim mâni olur.*

[81]

اوبوت کیتتی اینداپ بولونماس بییتی
آلال بیکیلی قانی کورونماس بودی

413 ubut kitti indep bulunmas yıtı
414 alâl yigli qanı körünmes bodı

(اوبوت): Hicap, ar.

(اینداماک): Çağırmaq, davet.

(بییتک): Yitmek, kayıp olmak.

(بیید): Koku. Yıd, ecel cadısı filan gibi bir manaya geliyor. Yıd ayın bulsun.

(بود): Cisim, vücut; Farisi but, Türkçe put hep bundan.

Hicap gitti, çağırma ile bulunmaz, kayıp oldu.

Helal yiyen hani, vücudu görünmez.

AH 413 uvut yitti yindip bulunmaz yıdı (417)

414 hālal yigli xanı körünmez boğı (418)

Utanma kayboldu; araştırmakla kokusu dahi bulunmaz;

helâl yiyen hani, vücûdu (bile) görünmez;

آلال کندو قایدا بوکون قانی کیم

آرام نی ییورده حلال تیب بییدی

415 alāl kendü xayda bu kün xanı kim

416 arāmmı yiyürde hālāl tip yidi

Helalin kendisi nerede bugün, hani, kim [dir]?

Haramı yiyor da, helal diye yiyor.

AH 415 hālal kendü xayda bu kün xanı kim (419)

416 hāramnı yiyürde hāram tip yidi (420)

bugün helâlin kendisi nerede, hani,

kim harâmı yerken, harâm diye yiyor.

بودون مال ليق ایلکا اوروپ یوزلارین

توزو قول قیلورلر آزاد اوزلرین

417 budun mällik ilke urup yüzlerin

418 tözü kul kılurlar āzād özlerin

(اورماق): Vurmak, müracaat etmek, teveccüh eylemek. Osmanlıcada baş vurmak.

Halk mallı ile (kimseye) yüzlerini vurup teveccüh ediyor.

Tamamı (hepsi) kul ederler azat nefislerini.

- AH 417 buğun mallıg erke urup yüzlerin (421)
 418 tözü kıl kılurlar azad özlerin (422)
*Halk mallı olan kimseye teveccüh edip,
 hepsi hür olan nefislerini (ona) kul yaparlar;*

کیم اول مال سیز ارسا اول ارنی کوروپ
 یوز اوروپ کچارلر یوموپ کوزلرین

419 kim ol mālsız erse ol erni körüp

420 yüz evrüp keçerler yumup közlerin

[82]

(أوروماك): Osmanlıcası evirmek, evirip çevirmek. Döndürmek; tercüme evrenpulu = miğa. Evren kuşak (ebem kuşağı = eleğim sağma, kavs-ı kuzah.)

Kim ki malsız ise o kimseyi görüp

Yüz çevirip geçerler, gözlerini yumarlar.

AH 419 kim ol malsız erse ol erni körüp (423)

420 yüz evrüp keçerler yumup közlerin (424)

*malı olmayanı görünce, başlarını çevirip,
 gözlerini yumarak, geçerler.*

ایا مال غه سوق ایر یاقین بیل بو مال

بوکون فاتغو ساقینچ یارین یوک و ابال

421 aya mālğa suğ ir yaqın bil bu māl

422 bu kün qatğu saqınç yarın yük vebāl

Ey mala açgözlü, yakın bil bu mal:

Bugün kaygı, endişe (sakınılacak şey) yarın yük, vebal [dir].

AH 421 aya malğa suğ er yaqın bil bu mal (425)

422 bu kün qadğu saqınç yarın yük vebāl (426)

*Ey mala karşı haris adam, gerçek bil ki, bu mal
bugün kaygı ve düşünce; yarın ise, yük ve vebâldir;*

آرام ارسا مالینک عذاب اول سونکی
ایساب اول اکر بولسا مالینک حلال

423 arām erse mālīng ° azāb ol soṅgı

424 isāb ol eger bolsa mālīng ḥalāl

Malın haram ise sonu azaptır.

[sonu] hesaptır, eğer malın helal ise.

AH 423 ḥaram erse mālīng ° azāb ol soṅgı (427)

424 ḥisab ol eğer bolsa mālīng ḥalāl (428)

malın harām ise, sonu azâptır;

eğer malın halâl ise, (onun da) hesabı sorulur.

قال النبي عليه السلام حلالها حساب وحرامها عذاب

ḳāle'n-nebiyyü ° aleysi's-selāmü ḥalālühā ḥisābün ve ḥarāmühā ° azābün

“Peygamber aleyhisselam demiştir ki, helali-hesap ve haramı-azaptır.”

نالوك مال غه مونچا سوق اول بو اوزونك

كونكول ده غمينك اول تيلينك ده سوزونك

425 nelük mālğa munça suḳ ol bu özünḡ

426 köṅülde ḡamīng ol tilingde sözüṅ

Senin nefsin mala neden bunca açtır?

[o] gönülde gamın, dilinde sözüdür.

AH 425 nelük malğa munça suḳ ol bu özünḡ (429)

426 köṅülde ḡamīng ol tilingde sözüṅ (430)

Nefsin mala karşı neden bu kadar haristir?

gönülde gamın ve dilinde sözü (hep) odur;

بارور سن بو مالينك يا غينك غه قالور

اوپا تيپ يرورلر سارينغو بوزونك

427 barur sen mālīng yağıngğa qalur

428 uyatıp birürler sarıngu bözüng

[83]

Sen gidersen bu malın düşmanına kalır.

Orada yatarsan [sana] sarınacak bez verirler.

AH 427 barur sen bu malıng yağıngğa qalur (431)

428 uyağıp birürler sarıngu bözüng (432)

(kendin) gidersin, bu malın düşmanına kalır;

sarınacak bezini de utandıkları için verirler.

سنينك مالينك اول مال اشين تور دو غونك

سنكا حسرت اول بك [1] توتوپ تور دو غونك

[1]: Arap harfleriyle (بيك).

429 seniᅡg mālīng ol māl aşındurduᅡg

430 saᅡga ᅡasret ol pek tutup turduᅡg

Senin malın aşındırduᅡın [eskittiᅡin] dır.

O pek tutup durduᅡun [da] sana hasrettir.

AH 429 seniᅡg malıng ol mal aşındurduᅡuᅡg (433)

430 saᅡga ᅡasret ol tek tutup turduᅡuᅡg (434)

Senin malın, öbür tarafa geçirdiᅡin maldır;

elinde tuttuᅡun (mal ise), senin için ancak hasrettir;

كما قال الله تعالى ما عندكم ينفد وما عند الله باق

kemā qāle'llāhü ta° ālā mā ° indeküm yenfedü ve mā ° inde'llāhi bāqin

“Yüce Tanrı'nın buyurduᅡu gibi: sizdeki biter, Tanrı'daki bakidir.”

بوكون كيندوو سوچوك بو تيرماك سنككا

آجيق بولغا يارين قودوپ باردوغونك

431 bu kün kendü süçüg bu tirmek saŋga

432 acık bolğa yarın ƣodup barduƣuŋg

(كيندوو): Şimdi.

(سوچوك): Tatlı. Osmanlıca: sucuk.

Bugün şimdi bu dermek (toplamak) sana tatlıdır.

Yarın koyup gittiğın (zamanda) acı olacaktır.

AH 431 bu kün kendü süçüg bu tirmek saŋga (435)

432 açığı bolğa yarın ƣodup barduƣuŋg (436)

bugün toplamak senin için tatlıdır;

(fakat) yarın bırakıp gitmek acı olur.

بو آجون مزاسی قاتیغ ليق مزا

آزاسی اوکوش راک مزاسی آزا

433 bu acun mezesi ƣatıƣlık meze

434 ezāsı öküşrek mezesi aza

Bu dünya tadı (mezesi) katı (sert, çetin) mezedir.

Ezası (zahmeti) çokça, tadı az ha!

AH 433 bu ajun mezesi ƣatıƣlıƣ meze (437)

434 izası öküşrek mezesi aza (438)

Bu dünyanın tadı karışiktır,

eziyeti daha çok ve tadı azdır;

[84]

عسل قيدا بوتسا بيلا آرى سى

آرى زهرى تاتار آسل تين اوزا

435 ° asel kayda bütse bile arısı

436 arı zehri tatar aseltin oza

(اوزا): Özge, başka.

Bal nerede ise arısı da bile “beraber”dir.

Arı baldan başka zehir [de] tattırır.

AH 435 ° aşel kayda erse bile arısı (439)

436 arı zehri tatğu ° aşeldin oza (440)

bal nerede ise, arısı berâberdir;

baldan önce arının zehiri tadılır.

اونارلىق قا آجون وفاسيزراق اول

هونار سيزغه موندا جفا آزرارق اول

437 unarlıqqa acun vefasızraq ol

438 hünersizğa munda cefâ azraq ol

Hünerliye dünya vefasızcadır.

Hünersize bunda cefa azcadır.

AH 437 hünەرلیğқа аjun vеfаsızraq ol (441)

438 hünersizğa mundın cеfа azraq ol (442)

Dünya hüner sâhibi için daha çok vefasızdır,

hünersize burada cefa daha azdır;

اونار بيرلا دولت بيريكيل ماكى

بولونماس قاموغ قيزدا اول قيزراق اول

439 unar birle devlet birigilmeki

440 bulunmas kamuğ kızda ol kızraq ol

(قىز): Nadir, az bulunan, pahalı, kıt. Bizim kıtlığı Arabiyeye tahvil ile kahtlık yaymak cehlettendir.

Hünerle devlet birleşmiyor

Bulunmaz [o içtima etmez] bütün nadirlerin enderidir.

AH 439 hüner birle devlet birikmekliki (443)

440 bulunmaz kamuğ kızda ol kızraq ol (444)

hüner ile tâlihın bir araya gelmesi (ise),

bulunmaz nevâdirden daha nâdirdir.

نى يازدى آجون غه بو صاحب اونار

ناكوكا بو آنى اولاشو قينار

441 ne yazdı acunğa şahib unar

442 negüke bu anı ulaşu kınar

(يازماق): Yaz, caz, cay, yay köklerinden Osmanlıcada müştekatı yazı [geniş evre], yazı [hat], yayla, yaylak, yazma yemeni, yaymak (sermek), yaymak (otlatmak). Şark Türkçesinde yazmak – yaymak, düzlemek, kitabet etmek manalarına geldiği gibi diğer bir kökten yani (yazuk) cezrinden olmak üzere hata etmek, hayf [85] eylemek demek de olur. Düzeltmek manasına olan yasmak, yasa bundandır. Şark Türkçelerinde cay, yay bahar ile birlikte yaz mevsimine itlak edildiğinden bahar yerine “cay” veyahut “yay” demek münasıptir zannolunur.

(اولاشماق): Yetişmek, itsal.

Bu hüner sahibi dünyaya ne yaptı, (ne kötülük, hayf etti)?

Ne cihetle bu [yani dünya] onu [yani hünerliyi] muttasıl kınar (ayıplar)?

- AH 441 ne yazdı ajunğa bu şahib hüner (445)
 442 negüke bu anı ulaşı kınar (446)
*Hüner sâhibi dünyaya karşı ne (gibi bir) kusur işlemiştir;
 niçin bu (dünya) ona durmadan eziyet çektirir;*

خاسيس لرنى كوتروب نفيس نى چالپ

عدو قوتسوز آجون قاريپ مومونار [1]

[1]: Hattı Arabiyede: karıp munar.

- 443 **ḥasîslerni kötrüp nefisni çalıp**
 444 ° adu **ḳutsuz acun ḳarıpmu munar**
Hasisleri i'lâ edip, nefisini çalıp “düşürüp”
Düşman [ve] uğursuz dünya ihtiyarlayıp bunadı mı?

- AH 443 ḥasîslerni kötrüp nefisni çalıp (447)
 444 azu ḳutsuz ajun ḳarıpmu munar (448)
*hasisleri yükselterek, kıymetlileri yere vuruyor;
 yoksa bu kutsuz dünya ihtiyarlayıp bunadı mı?*

آيا حوكمين آجون تبا اوککوجی

بيريپ مونى بيرار يانا اوککوجی

- 445 aya **ḥukmin acun taba üggüçi**
 446 yirip munı birer yana öggüçi

(اوککوجی): Birinci mısradaki ügmek (yükmek) mastarından tesir ettirmek, yüklenmek, üst olmak; ikinci mısradaki ögmek medih demektir.

Ey hükmünü dünya üzerine tesir ettirici

Bunu [dünyayı] bir aralık zem edip yine övücü.

- AH 445 aya ḥukmin ajun tapa üggüçi (449)
 446 yirip munı birer yana öggüçi (450)

*Ey hükmünü dünya üzerinde yürüten,
onu bazen yeren, bazen tekrâr öven,*

اوغان [2] اوكمى بيرلا كلور كلكان ايش
آنينك امرى بيرلا تكار تككوجى

[2]: Hattı Arabiyede: oğlan.

447 uğan ükmi birle kelür kelgen iş

448 anıñg emri birle teget teggüçi

Allah'ın hükmü ile gelir gelecek iş

Onun emri ile değer, isabet edecek eder.

AH 447 uğan hıkmı birle kelür kelgen iş (451)

448 anıñg emri birle teget teggüçi (452)

her gelen iş kadir (Tanrı) hükmü ile gelir,

insanın her karşılaştığı şey onun emri ile olur.

[86]

آجون غه بو سوکوش ملامت نالوك

قضالر يوروتكان ياراتقان ماليك

449 acunğa bu söküş melamet nelük

450 kaçalar yürütgen yaratқан melik

Dünyaya bu sövme, melamet niçin?

Kazaları yürütüp yaratan melik (zü'l-celaldir).

AH 449 ajunğa bu söküş melamet nelik (453)

450 kaçalar yoritğan yaratğan melik (454)

Dünyaya bu sövme ve çıkışma niçin;

kaza ve kaderi yürüten ve (yeniden) tanzim eden Tanrıdır;

قضا بېرلا سانچيلور آداق قه تيكن

قضا بېرلا ايلنور توزاق قه أليڪ [1]

[2]: Hattı Arabiyede: (ايليك)

451 **ḳazā birle sançılur adaḳḳa tiken**

452 **ḳazā birle ilnür tuzaqḳa elik**

(سانچماق): Saçlamak müştekatından Çağataycada sancak (sancak) sançığı (saçlanmaya mahsus demir çengel, asesler kullanır.) Sançış (birbirini sançmak), sançığ (küçük harabe, sancı). Osmanlıcada: sancak, sancı.

(ايلنماك): Osmanlıcada bunun müştekatından ilmik, ilişmek, ilik kullanılıyor. Dest manasına olan el (elig) de bundan vücuda ilindiği için.

(أليڪ): Geyik.

Kaza ile ayağa diken batar

Kaza ile el tuzağa ilişir. (Eğer hattı Arabi ile olan doğru ise o halde ikinci mısra: Kaza ile geyik tuzağa ilmeklenir.) diye tercüme edilir ki manası da budur.

AH 451 **ḳaza birle sançlur adaḳḳa tiken (455)**

452 **ḳaza birle ilnür tuzaqḳa elik (456)**

ayağa diken kader ile batar,

geyiği tuzağa düşüren kaderdir.

قاموغ تنكداچی ننگ قضادين ايرور

اوقوش سيز اير انى سبب تين كورور

453 **ḳamuğ teṅdeçi neṅ ḳazādın erür**

454 **uḳuşsız ir anı sebeptin körür**

(تنكداچی): Teṅemek, denemek, tecrübe *Epreuve*; mesaib yahu teṅdeçi: müteneffis canlı.

Bütün mesaib kazadandır.

Akılsız insan onu sebepten görür.

- AH 453 kamuğ tegdeçi neñg қазадın erür (457)
 454 uқuşsuzlar anı seбeбdin körür (458)
*Başa gelen her şey kaderden gelir,
 anlayışsızlar onu sebepten bilirlir;*

[87]

قضا بېرلا اوچقان خاليق قوش لرى

قارى قه قونار ام قفس قه كيرور

455 **қаза birle uçқан һәлиқ қушлары**

456 **қарықа қонар ем қафесқа кирүр**

(قارى, قرى): Kıpçak lehçesinde said, bilek vüzera yani arşın manalarına geliyor.

Bundan dal manasına geldiği istidlal olunur. Yahut kuru demek de olur.

Halkın uçan kuşları kaza ile

Hem dala konar (yahudi karaya veya kuruya), hem kafese girer.

AH 455 қаза birle uçған қалық қушлары (459)

456 қарықа қонар һем қафесқа кирүр (460)

havada uçan kuşlar, kader ile,

hem kola konar hem kafese girerler.

قضا كيلسا يوكروك يوكورماس اوروپ

قضا قايتار يلماس قاتىغ ياقوروپ

457 **қаза kilse yügrük yügürmes urup**

458 **қаза қайтарылмас қатигъ яә қуруп**

(يوكروك): Yürüyen.

(قايتارماق): Geri döndürmek.

(قاتىغ): Katı, zorlu.

(يا): Sonundaki (ى) düşmüş, yay.

Kaza gelse yürüyen yürümez, urur.

Kaza, zorlu yay kurmakla geri çevrilmez.

- AH 457 aa kelse yuruk yuurmez urup (461)
 458 aa aytarılmaz atı ya urup (462)
Koanın (komaması) mukadderse, vursan da komaz;
kuvvetli yay kurmakla kader geri evrilmez;

سنکا رنج آنکا کنج بریکلی اوغان

جزع قیلما یا رنج ایدیسی توروپ

- 459 saga renc aga genc birigli uan

- 460 ceza ılma ya renc idisi turup

Sana ren, ona hazine veren Allah 'tır.

Ey ren sahibi, durup ceza etme.

- AH 459 saga renc aga genc birigli uan (463)

- 460 cea ılma ya renc idisi tarup (464)

sana ıstırap ve ona hazine veren Tanrıdır;

ey mustarip kimse, ıstıraptan ikyet etme.

فی العذر تمام الکلام

fı'l- uzri bitemmi'l-kelmi

“Sz bitirmenin mazur grlmesi beyanında.”

بیتیتیم کیتابنی ماووا ایز ماسال

اوقوسا تاتیر تیل ییمی تاک اسل

- 461 bititim kitbnı mavviz mesel

- 462 ousa tatır til yimi teg  asel

[88]

Kitabı mevaiz [ve] mesel [ile] yazdım.

Okunursa dil bal yemi gibi tatlılanır.

- AH 461 bitidim kitabnı meva iz meel (465)

- 462 oısa tatır til yimi teg  ael (466)

*Kitabı mevızalar şeklinde yazdım;
dil okursa, bal yemiş gibi, tatlı olur;*

کیم ارسا بو سوزکا آدین لار سوزین
تنکا ساتنکادی دو روست قه بدل

463 kim erse bu sözke adınlar sözün

464 tēngese tēngedi dūrüstka bedel

(آدین لاماق): Süslemek, tezyin etmek. “aydın” kelimesinden terhim suretiyle vücuda geldiği kabul olunursa aydınlatmak demek olur.

Kim bu söze ererse (vasıl olursa) sözünü tezyin eder.

Denirse de ne dediği dūrüste bedel olur.

AH 463 kim erse bu sözke adınlar sözün (467)

464 tēng ese tēngedi dūrüstka bedel (468)

*kim bu sözü başkalarının sözü ile mukayese ederse,
hakikîyi sahte ile mukayese etmiş olur.*

ادیب احمد آ تیم ادب پندسوزوم

سوزوم موندا قالور بارور بو اوزوم

465 edib aḥmed atım edeb pend sözüm

466 sözüm munda çalur barur bu özüm

Adım, Edip Ahmet, sözüm edep, pend

Sözüm bunda kalır, vücudum gider.

AH 465 edib aḥmed atım edeb pend sözüm (469)

466 sözüm munda çalur barur bu özüm (470)

Adım Edip Ahmed, sözüm edep ve nasîhattir;

vücûdum gider, sözüm burada kalır;

كلور كوز كيچار ياز بارور بو عمور

توكاتتى اومورنى بو يازيم كوزوم

467 kelür küz keçer yaz barur bu ° umür

468 tüketti ömürni bu yazım küzüm

(ياز): Bahar.

Güz gelir, bahar geçer, bu ömür gider

Bu yazım ömrü tüketti, güzüm!

AH 467 kelür küz keçer yaz barur bu ° umür (471)

468 tüketür ° umürni bu yazım küzüm (472)

bahar geçer, güz gelir; ömür gider,

bu bahar ve güzüm ömrü tüketir.

آنين اوش چيقار تيم بو تورکجا کيتاب

کراک قيل طيب [1] ای دوست کراک قيل عيتاب

[1]: Hattı Arabide: (تیب), Uygurcası (تب).

469 anın uş çıkartım bu türkçe kitāb

470 kerek kıl tıp ay dost kerek kıl ° itāb

Onun için işte bu Türkçe kitabı çıkardım.

İster tayyip (iyi) kıl, ey dost, ister itap et.

[89]

AH 469 anın uş çıkardım bu türki kıtib (473)

470 kerek kıl tap ay dost kerek kıl itib (474)

Onun için işte bu Türkçe kitabı çıkardım,

ister bunu kâfi bul, ey dost, ister ilâve et.

بیتیتیم بوتانکسوق توراف سوزلارین

خالى بارسا اوزوم آتیم قالسوتب

471 bititim bu taᅇsuᅇ turaf sözlerin

472 ᅇalı barsa özüm atım ᅇalsu tip

Bu tuhfe ve turfa sözleri yazdım.

Eğer özüm giderse adım kalsın diye.

AH 471 bitidim bu taᅇsuᅇ turaf sözlerin (475)

472 ᅇalı barsa özüm sözüm ᅇalsu tip (476)

Eğer kendim gidersem, sözüm kalsın diye,

bu (kitabı) nâdide ve zarif sözler ile yazdım.

آنین اوز ایرور بو کیتاب بیر سوزوک

تولولوب کتوردوم کیمشتیم یوزوک

473 anın uz irür bu kitāb bir süzük

474 tolulup ketürdüm kimiştım yüzük

(تولوماق): Yüzmek, tulum çıkarmak, tuluk (tulum).

(کیمشماک): Feragat.

(یوز): Satıl.

Onun için bu kitap süzölmüş (musaffa) bir ruhtur.

Soyup getirdim, sathiyattan fariğ oldum.

AH 473 anın uz erür bu kıtab bir süzük (477)

474 talulap ketürdüm kemiştım çözük (478)

Onun için bu güzel ve süzölmüş bir kitaptır;

(sözleri) seçerek getirdim ve çözülmüşleri attım;

نوادير سوزوك آز بولور ازل اوكوش
جوز اطلاس بولور قيز اوجوزى بوزوك

475 nevādir sözüg az bolur ezl öküş

476 çuz aţlās bolur kıız uçuzı bözüük

(بوزوك): Bez.

Nevadirden olan söz az olur, hezl çok

Atlas parçası [nadir] pahalıdır, bez ucuzdur.

AH 475 nevadır süzük az bolur hezl öküş (479)

476 çuz aţlaş bolur kıız uçuzı böz ök (480)

hezl çok, fakat nâdir ve süzülmüş (söz) az olur;

sırmalı atlas nâdir olur, değersiz (olan şey) bezdir.

ایامندا کدین کللیکی مونی

اوقوسنک دعاده اونوتما مینی

477 aya minde kidin keligli muni

478 oқusañg du° āda unutma mini

(کیدین): Sonra.

[90]

Ey benden sonra gelen, bunu

Okursan duada unutma beni.

AH 477 aya minde kiçin keligli muni (481)

478 oқısañg du° ada unıtma mini (482)

Ey benden sonra gelen,

bunu okursan, beni duâda unutma;

سنککا ادیه قیلدیم بوتانکسوق کیتاب

منکا ادیه قیلسوو دعا تب سینی

479 saṅga edye ƣıldım bu taṅsuƣ kitāb

480 maṅga edye ƣılsu du° ā tip sini

(تانکسوق): Tanımak, hatıra, nişan, hediye, tuhfe. “tansuh” diye Farisiye mal etmek münasebetsizdir.

Bu tuhfe kitabı sana hediye kıldım.

Bana dua hediye etsin diyerek.

AH 479 saṅga hedye ƣıldım bu taṅsuƣ sözüm (483)

480 maṅga hedye ƣılsu du° a tip sini (484)

sen de bana duâ hediye edersin diye,

bu nâdide sözlerimi sana hediye ettim.

[91]

لا ادرى قائله ايضا فى [1] تعريفه عليه الرحمة

lā edri ƣā° ilehü eyzān fī ta° rīfihi ° aleyhi’r-raḥmetü

“Edib Ahmed (rahmet üzerine olsun)’in tarifi beyanında söylenmiştir ki, kailini bilmiyorum.”

[1]: Aslı böyledir. Bundan evvelki takriz zayi olmuş demek olur.

توغا کورمس اردی ادیب نینک کوزی

توزاتتی [2] بو اون تورت باب ایچرا سوزی

[2]: Hattı Arabiyede: (توزاتیم) tüzetim.

481 toġa körmes erdi edibniṅ közi

482 tüzetti bu on tört bāb içre sözi

Edibin gözü anadan doğma görmez idi.

Bu on dört bab içinde sözü tertip etti.

- AH 481 toğa körmez erdi ʔdibniŋ közi (485)
 482 tükedi bu on tört bab içre sözi (486)
Edibin, anadan doğma, gözü görmezdi;
sözü bu on dört bâb içinde tamamlandı;

ياغان بولسا يوكلوك اوزا سيندا قار

آنك توشى بولغاي بو سوز نينك آزی

483 yağan bolsa yüklüg özesinde qar

484 anıŋ tuşı bolğay bu söznıŋ azı

(ياغان): Yaklaşmak, temessük eden.

(فار): Eğer.

Eğer üzerine yüklenip temessük eden bulunursa

Bu sözün azı (yahut faydası) onun hissesi olur.

AH 483 yağan bolsa yüklüg özesinde zer (487)

484 anıŋ tuşı bolğay bu söznüŋ azı (488)

üzerinde altın yüklü bir fil olsa,

bu söz, en az, ona benzetilebilir.

ومن كلام غيره لاجل تعريفه امير سيف الدين عليه الرحمة

ve min kelāmi ğayrihi li-ecli ta° rīfihi emīr seyfe'd-dīn ° aleyhi'r-raḥmeti

“Başkasının, Emir Seyfeddin’in, onun (rahmet üzerine olsun) tarifı için söylediği sözlerden.”

اديب لر ادیبی فاضل لر باشی

كوار تین سوز آیمیش اتین سوز بیشى

485 edibler edibi fāzıllar başı

486 gevertin söz aymış atın söz bışı

(اتين): Müzeyyen, adın.

(بيشي): Pişkin, düşünölmüş, kemale ermiş.

Edipler edibi fazıllar başı

Gevherden söz söylemiş, sözün mükemmel ve müzeyyeni.

AH 485 edibler edibi fazıllar başı (489)

486 güherdin söz aymış ögün söz bışı (490)

Edipler edibi, fâzıllar başı

akıl ile gevherden söz söylemiş, bu sözlerin başıdır;

[92]

اوغان رحمت ايتسون بوسات آنکا
ياريين قوپسه بولسون ياران لر باشی

487 uğan raḥmet itsün bu sâât aṅga

488 yarın ḳopsa bolsun yaranlar başı

Allah rahmet etsin bu saat ona

Yarın ruz-ı kıyatmette yaranlar başı olsun.

AH 487 uğan raḥmet itsün bu sa° at aṅga (491)

488 yarın ḳopsa bolsun yaranlar işi (492)

Tanrı bu saatte ona rahmet etsin,

yarın kalktığı zaman yârânlar eşi olsun.

من مقالات امير كبير صاحب الرأي والتدبير أرسلان خواجه
ترخان عليه الرحمة والرضوان في تعريف خواجه ارنب تغمد
وطاب ثراه

min maḳālāt emīr-i kebīr şāḫibi'r-re°y ve't-tedbīr ārslān ḥāce tarḫān
°aleyhi'r-raḥmetü ve'r-rızvān fī ta° rīfī ḥāce edib teḡammede ve ṭābe şerāhü

“Hoca Edib (rahmete gark olsun ve toprağı bol olsun; merkadi nurlu olsun)’in
tarifinde büyük emir, rey ve tedbir sahibi Arslan Hoca Tarhan (rahmet ve rıza
üzerinde olsun)’ın söylediğı sözlerden.”

اديب نينك یری آتی یوکنک ارور
صفالیق آجب یر کونکول لر یرور

489 edibning yiri atı yüknek erür

490 şafalık aceb yir köngüller yarur

(یروماک): Osmanlıcada aş ermek, arzu, heves, istek.

Edibin yerinin adı Yüknek'tir.

Safalı, acep [bir] yer [dir ki orayı] gönüller arzu eder.

AH 489 edibning yiri atı yüknek erür (493)

490 şafalığ ° aceb yir köngüller yarur (494)

Edibin yerinin adı Yüknek'tir.

gönülleri açan, safalı bir hoş yerdir.

آتاسی آتی محمودی یوکنکی

اديب احمد اوغلی یوق اول هیچ شکی

491 atası atı maḥmūd-ı yüknekî

492 edib aḥmed oğlu yoḡ ol hiç ŧeki

Babasının adı Mahmut Yükneki'dir.

Edip Ahmet oğlu [dur, bunda] hiç ŧüphe yoktur.

AH 491 atası atı maḥmud-ı yükneki (495)

492 edib maḥmud oğlu yoḡ ol hiç ŧeki (496)

Babasının adı Mahmud Yükneki'dir,

Edip Mahmud'un oğludur ve (bunda) hiç ŧüphe yoktur.

کیتابی نینک آتی ایرور ایبة اول

آقایق عبارت آراب تین اوشول

493 kitābınıᅇ atı irür ibet ol

494 aᅇāyık ° ibāret arabdın uşol

[93]

(اوشول): Uş ol, uş yakın gösteren işarettir. Osmanlıcada işbu terkibine benzer.

Özbekçe: “uşal” olmuştur. “ol” malum “dır” manasına.

Kitabının adı “Hibetü'l –“

“Hakayık” tır (ki bu da) Arabiden ibarettir.

AH 493 kītabnıᅇ atı erür ° atᅇtū° l- (497)

494 ᅇāyık ° ibareᅇ ° arabdın uşul (498)

Kitabının adı Atebetü'l-hakayık 'tır

ve bu ibāre Arap usûlüne göredir.

تمامی ارور کاشغاری تیل بیلا

آیتمیش ادیب ریقاتی تیل بیلا

495 tamāmi erür kaşgāri til bile

496 ayıtmış edib riᅇkāti til bile

Tamamı Kaşgar dili iledir

Edip rikkat-i dil ile söylemiştir.

AH 495 tamāmi erür kaşgāri til bile (499)

496 ayıtmış edib riᅇkat-i dil bile (500)

(Eserin) bütünü Kāşgar dili iledir,

edip (bunu) gönül rikkati ile söylemiştir.

اکر بیلسا کاشغار تیلین ار کیشی

بیلور اول ادیب نینک نه کیم آیمیشی

497 eger bilse kaşgār tilin er kişi

498 bilür ol edibnıᅇ ne kim ayımışı

Her kim Kaşgar dili bilecek olursa

O bilir Edip'in ne dediğini.

- AH 497 eğer bilse kaşgar tilin her kişi (501)
 498 bilür ol edibning ne kim aymış (502)
*Kâşgar dilini bilen her kes
 edibin ne söylediğini anlar.*

کیشی تیل نی بیلسا بیلور معنيسين

بیلورمن دیسا آیب اوزی بیلماسين

499 kişi tilni bilse bilür ma° nisin

500 bilür men dise ayb özi bilmesin

Dilini bilen kişi manasını bilir.

Kendi bilmediğini bilirim derse ayıptır.

AH 499 kişi tilni bilse bilür ma° nisin (503)

500 bilür men tise ° ayb özi bilmesin (504)

İnsan dili bilirse, mânasını da bilir;

kendi bilmediğine, bilirim, demesi ayıptır.

کوپ ایل نی کورار من ادیب سوزینی

بیلا بیلماسيندین اولور اوزینی

501 köp ilni körer men edib sözünü

502 bile bilmesindin ulavur özünü

(کوپ): Çok. Daha eski şekli “köp” bundan şark ve garp Türkçesinde olan müştekat: köpük, köpek, (hacmen, adeden çoğaldıklarından) köprük = köprü (su üzerinde kabardığından) Osmanlıcada: hep. [94]

Çok kimseyi görüyorum Edip sözünü

Bilemediğinden nefsinin ululuyor (taazzum ediyor)

Yani Türkçe anlamadığı ile iftihar ediyor! Fakat Türklük ve Türkçe yine böyle Arslan Hoca Tarhan gibi müdafaalar buluyor.

- AH 501 köp ilni körür biz edib sözini (505)
 502 bile bilmegendin ular özini (506)
*Birçok kimseleri görüyoruz ki, edibin sözünü
 anlayamadıkları için, kendilerini üzerler.*

عيب قه قويوب تور خلاييق آرا

غلط مانيسين آيتميش ينا

503 ° ayıbka koyuqtur ħalāyık ara

504 ġalaṭ mānisin ayıtmış yine

[bunlar] halk arasında ayıp koyup [gösterip]

[kitabın] manasını yine galat söylemiş.

AH 503 ° ayıbka koyuqtur ħalāyık ara (507)

504 ġalaṭ maṣ nilerni ayıtmış yana (508)

(Birçokları da), yanlış mâna vermek suretiyle,

halk arasında utanılacak vaziyete düşerler.

سبب اردی بو ایش بیتیم کیتاب

کیراک قیل ایجابت کیراک قیل ایتاب

505 sebeb erdi bu iş bittim kitāb

506 kerek kıl icābet kerek kıl itāb

İşte bu iş sebep oldu, kitap yazdım

İster icabet et, ister itap eyle.

AH 505 şebēb erdi bu iş bitidük kıtab (509)

506 kerek kıl icābet kerek kıl ° itab (510)

Bundan dolayı kitabı yazdık,

ister kabul et, ister hoş görme.

bilip tutsa her kim ʔdibniŋ sözün (511)

ħalayıķ ara ol ğüzünler özin (512)

Edibin sözünü kim bilip tutarsa,

halk arasında kendi itibârını yükseltir.

[A nüshasında olan bu beyit B nüshasında bulunmamaktadır.]

تم بالخير والسعادة

temme bi'l-ħayri ve's-sa'āde

“Hayır ve saadetle sona erdi.”

[95]

ZEYL

Şimdiye kadar şerh ve tercüme eylediğimiz “Hibetü’l-Hakayık” metnini bir de sarf ve iştikak fenlerince tetkik edeceğiz. Bu usule bundan sonra da neşredeceğimiz ve muhtelif lehçelere ait eserlerde de riayet edeceğiz. Bunlar ileride meydana getirilmesini özlediğimiz “Türkçenin mukayeseli ve tarifi sarf ü nahvi”ne birer esas teşkil edeceklerdir. Bizim burada göstereceğimiz “sarf” ancak “Hibetü’l-Hakayık”ta gördüğümüz kelimelerin şekline aittir. Bu eserin mevzusu pek dar olduğundan Uygurcanın altıncı asırdaki haline dair bize tam bir fikir veremez; o eksikleri ileride neşrine çalışacağımız diğer eserler ve bilhassa beşinci asra ait “Kutadgu Bilig” tamamlayacaktır.

SARFLAR

Bu, bin, ben, ben (hal), bunamak ilhteki (b)ler (m) oluyor: mu, ming, men, meñg, munamak. Dış, dişi, denk, dört, dek, donanmak, dizi, dün, diri, dil, durmak, gidermek, ilh-deki (d)ler de (t)dir: til, tuş, kitermek gibi. Bizim İstanbul şivesindeki bu kabiller incelmeden yalnız tad, tadmak, tatsız, kelimeleri eski şeklini muhafaza etmiş, bundan müştak olan dadanmak mastarı incelmıştır. Anadolu’da ise tad, “dad” olmuştur.

Bizim vermek, varmak kelimelerindeki (v)ler orada (b)dir; yalnız “bu” zamiri bazen “mu” bazen de bizimki gibi “bu” olmuş ve fakat “bunca”ımız munça kalmıştır.

[96] Bizim (g, ğ) gibi (k) lerimiz orada tam (k)’dir. (ñ) ise önüne bir de nun alarak gunnesini muhafaza etmektedir.

(utanmak) uftanmak, (toprak) tofrak halindedir. (koymak)⁸, ayak, kaygı, sözlemek kelimelerinin altıncı asırdaki şekli kotmak, adak, kadgu, sözlemektir. Beşinci asırda bunlar: kozmak, azak, kazgu idi. “c”nin “y” olduğuna cıramak = yırmak misaldir.

Bu eserde en ziyade göze çarpan hadise-i lisaniye mesela: iğmek, ivmek, teğmek, kirmek, kerek, deniz (tiñgiz), kötürü barmak, ülüş, kilmek, kiltürmek, diyümek, yığaç, sözleri bizde; değmek, girmek, gerek, deniz, götüre varmak, üleş, gelmek, getirmek, yimek (yemek), ağaç olmuştur. İşte bu hadise Osmanlı lehçesinin

⁸ Koymak aslen dökmek manasınadır. Koyucu, dökmece demektir.

fethaya olan şiddetli meylanını gösteriyor. Acaba bu meylan esasen Türkçede bulunmayan “h” saitesini vücuda getirmeye bir sebep telakki edilemez mi? Türkçede her harfin bulunmadığını merhum Ş. Sami Bey ile Emrullah Akdi arasında “hangi - kanğı - hangi” kelimesinin imlası hakkında çıkan bahse hakem tayin edildiğim zaman ispat etmiş idim. Sırası gelmişken Osmanlıcada yakınlarda hadis olan şu h’li kelimeleri şurada tetkik edelim:

Ha, aha, hapaz, haşarı, haylamak, halıh, haykırmak (haykırmak); haylaz (haylaz), harun, hevenk, hatman. Bunların sırasıyla asılları şudur:

Ha, aha = a.

Haşarı = aşırı, aşırı.

Hapaz = aparmak, alıp götürmekten.

Halıç = Farsî “alu” ve “aluça”dan ericik (erikçik).

Haykırmak = aymak, (söylemekten).

Haylaz = aylak (boş gezenden).

Harun = bazılarının zannı gibi “harun”dan değil = armak = argından. [97]

Hevenk = Farsî avenkten.

Hatman = ataman.

Böyle (Ĥ)dan (ه)ya tebdilde adeta (ح)ya kadar varıldığı haylaz, harun, haşarı, haykırmak kelimeleri delalet ediyor. Bu hadiseden Çağatayca denilen şark Türkçesi de kendisini kurtaramıyor; hargin (argın, yorgun), hermek (yorulmak), hayıklamak (ayıklamak), hurun (harun) gibi kelimeler hasıl olmuştur. Yine Osmanlıcada alu (holu) olduğu gibi.

Öyük = höyük, öreke = horeke, örgüç = hörgüç.

Ögürdemek = hüngürdemek, hüngür hüngür ağlamak.

Ücra, uçra = hücre.

Öl = höl (rutubet demektir, Çağataycada da böyledir).

İnçkırık, inçkırık = hinçkırık, hinçkırık.

Baştaki e, i, o, u, e, u, a saitelere böyle “h” ve hatta “h”ye tebdil ettiği gibi efsuncu demek olan “arpakçı” da “harpakçı” [kırbacı⁹] olmuştur. “h”, “k” samitelerinin de “h”ye tebdili vaki ise de bizde yalnız kanıdan hani, hangi ve kóp (köp) tan “hep”

⁹ Hâlâ İstanbul’da bazı üfürükçüler, hastaları tedavi eden bir çok kırbacılar vardır.

hasıl olmuştur. Azerbaycan lehçesinde *kanı*, *kaçaru* “hara” şekline girmiştir. Bu hadisenin en tuhafı Farisi *peyda* kelimesini “peydah” okumamız ve bundan “peydahlamak” mastarı teşkil etmemizdir.

Osmanlı lehçesinde böyle “h”nin teşekkülüne sebep nedir? Buna ilm-i lisan cevap vermez, yalnız hadiseyi kayıt ile iktifa eder. Biz yukarıda lehçemizin fethaya temayülünü sebep olarak göstermiş idik. İkinci bir sebep de Arabi ve Farisi kelimelere [98] benzetme bir *analogie*dir diyebiliriz. Hele “peyda”nın “peydah” oluşunda “günah, külah” gibi kelimelerin dahli pek barizdir. Lehçemizin fethaya meyli münasebetiyle açtığımız “h” bahsini burada kapayalım da yine mevzumıza gelelim:

İsimler ve zamirlerde ahval-i erba şöyle oluyor:

kitāb	kitābnı	kitābğa	kitābnıñg
hedye	hedyeni	hedyege	hedyeniñg
men	meni	mañga	meniñg
sen	seni	sañga	seniñg
o	onı	añga (añgar, oñgar)	anıñg, onıñg
mu	munı	muñga	munıñg
bu	bunı	bunğa (bazen)	bunıñg

Mefulün bih (موو) mouv ile oluyor: (ثاموو) “senamouv” gibi.

Cem: -ler, -lar edatları ile oluyor.

İsim teşkili: 1) Emr-i hazırların sonuna üg, eg, oğ lahikalarının ilavesiyle oluyor:

Ölüg: ölü.

Kesük: kesik.

Bitüg: bitik, biti (mektup).

Bezek: bezeme, ziyet.

Tenğek: deneme.

Oğug: okuma gibi.

2) Madde-i asliyeye gü, qu, gu ilavesiyle oluyor:

Kilgü: geliş.

Köçgü: göçüş; bargü = varış; bilgü = bilgi. (Bu “gü, ğü” edatı istikbale de delalet ediyor.)

3) Madde-i asliyeye: “m” ilavesiyle oluyor:

Erdem: artmaktan (fazilet).

Körüm: görmek.

Tilim: tilmekten.

4) Madde-i asliyeye “t” ilavesiyle oluyor:

Artut: “artmaktan” hediye, fazla.

Bulut: bulanmaktan.

5) Madde-i asliyeye “ç” ilavesiyle oluyor:

Sökünç: sövmekten.

Ökünç: övünmek,

Sakınç: sakınmak,

İnanç: inanmaktan.

6) Madde-i asliyeye “ş” ilavesiyle oluyor:

Uğuş: ukmak.

Söküş: sövmekten.

7) Madde-i asliyeye “suğ” ilavesiyle oluyor:

Tanğsuğ: tanımaktan.

Sıfattan isim yapmak için sona: “lık, lük” getirilir.

Köç: köçgölüg.

Tar: tarlık.

İsimden sıfat yapmak için “luğ, lük, lik” lahikaları konuyor:

Belgü: belgölük.

[100]

Bilig: biliglik.

Bunlardan başka fiillerin bir çok sigaları isim ve sıfat olarak kullanılıyor:

Kiyer: “giymekten” giyecek,

Kidim: “giymekten” giyim,

Türetmiş: türetmekten,

Yügürgen: yürüyen,

Uçğan: uçan,

Arğağan: arkamak “zahir olmak”tan.

İsimlerden mastar teşkili için ismin sonuna “-amaq, -emek” ilavesiyle oluyor:

Aş: aşamaq,

Yaş: yaşamaq.

Sayı isimleri Osmanlı lehçesindeki gibidir. A’dad-ı rubebiye şöyle oluyor:

Birinç, ikinç, üçünç, törtilünç, beşinç.

Sayılara defa ve kere muhümü ilavesi için kelimenin sonuna “-in, -un” konuyor:

“Birin kelse raḥat kelür renc onun.” mısrasında olduğu gibi.

Birer: bir aralık.

İtgüçi: tiggüçi gibi sıfatlar da yapılıyor.

Madde-i asliyenin sonuna “a” ilavesiyle de bir nevi “hal sigası” yapılıyor.

Toḡa körmes erdi adibniḡ közi

mısrasındaki “toḡa” gibi ki bizim “anadan doğma” makamındadır.

Fiiller

Kitabın mevzusu gayet basit olduğu için fiillerin her zamanı ve her sigası kullanılmamış, bu sebeple Uygurcanın fiil tasrifi hakkındaki malumatımız az [101] olacaktır. Kitapta en çok kullanılan aymak, bilmek, kılmak, mastarlarını esas ittihaz ettik. Bunların kitapta geçen bazı zamanlarını bulduğumuz başka mastarları ile doldurduk.

Hâl

Mütekellim	Muhatap	Gaib
		bile
		bula
		uyalar

Muzarî

ayurmen	ayursin	ayur
bilürmen		bilür
	qılursin	qılur
		iter
körermen		

Mazi-i şuhudî

ayttım		ayıttı
		aydı
		bildi
bitidim	yıgđıng	buldı

Mazi-i naklî

		aymış
		ayıtmış

Hikayet-i Mazi-i naklî

keçürgen idim		
---------------	--	--

Temenni

		ayuğay
--	--	--------

[102]

İltizamı

ayayın		
kılayın		

Şart

ersem	erseñg	
	sözleseñg	aysa

Emr-i hazır

Basit teşekkülü: ayu (aïou), kı1

Müekkid teşekkülü: sözlegil, algıl; örtegil.

Nehy-i hazır

Basit teşekkülü: ayma

Müekked teşekkülü: inanmağı uluğ sanmağı.

Emr-i gaib

Bilsün

Tegsü (tiksov)

Kılsu (kilsouv)

Neh-i gaib

Bilmesün

Atfiyye

Bilip, kılp, kömüp, kiterip

Siga-yı hâliyye

Uğmadın, ive, yatıban

[103]

Siga-yı tevkitiyye

Buşarda: “velikin buşarda şera (*) arslanı”

(*) Şera Arapçada “çöl” demektir: “esed-i şera” meşhurdur.

Fir’-i fiil

Yirilgen, sökölgen, birimgen, teŋgeçi, cefa kıldaçı.

Fiillerde nefi edatı “ma”dır.

“Hüner birle devlet birigilmeki” mısrasında olduğu gibi.

İstifham alameti de mu (mouv) dur.

Bizim lehçemizde göstermek (göstermek), körpü, köprü şeklindeki ters dönme hali bu lehçede de kütezmek=küzetmek mastarında görülüyor.

İşte bu altıncı asırdaki Kaşgar dilinin elimizdeki örneğine göre olan belli başlı hali bundan ibarettir.

Lügatçe

[104]

آ

- (آ): “a” Tembih, tekit almeti, bizim lehçede “ha” olmuştur. s. 18 [*]
 (آت): “at” Ad, nam, isim.
 (آجون. آژون): “acun, ajun” Dünya. s. 30
 (آجنين): “acnın” Acıklı, ıstıraplı, ihtiyar (?) s. 78
 (آچيق): “açık” Acı. s. 49
 (آقى. آخى): “aķı, aķı” Sehi, cömert. s. 52
 (آدز): “ediz” Yüksek, yüce, büyük. s. 27, 30
 (آدين): “adın” Başka, artık. s. 30, 37, 59
 (آدينلاماق): “adınlamak” Süslemek, bezemek, tezyin. s. 87
 (آرتاماق, آرتاتماق): “artamak, artatmak” Aşmak, tecavüz etmek, azıtmak. s. 78
 (آرتاماك): “artamak” Kalmak, arta kalmak. 78
 (آرتاماك): “ertemek” Dönek olmak, kararsız, sebatsız olmak. s. 78
 (آرتوت): “artut” Hediye, peşkeş, tuhfe, armağan. s. 26
 (آرقاماق): “arķamak” Yüklenmek. s. 35
 (آرقيش): “arķış” Kervan, karban. s. 36
 (آرى, آرىق): “arı, arıķ” Temiz, pak. s. 68
 (آرىماق): “arımak” Temizlenmek. s. 24
 (آس): “as” Az. s. 18, 42
 (آسان, اسن): “esen” Sağ, salim. s. 34

- (آسرا): “asra” [astradan] altında, aşağıda, zir. s. 62
 (آسيز): “esiz” [asıgsız]dan faydasız. s. 41
 (آسىغ): “asıg” Fayda. s. 41
 (آقىر): “aķır” Ağır, sekil. s. 40
 (آنك): “aņg” İdrak, fehim. s. 21
 (آنونماك): “anunmak” Hazırlanmak. s. 49
 (آى آماس): “ay almas” Ayamaktan muhafaza etmek, sıyanet etmek, sakınmak, korumak. 39

[*] Bu işaretlerle lügatlerin hangi sahifelerde olduğu gösterilmiştir. Osmanlıca ile müşterek olan kelimeler bu lügatçeye idhal edilmiştir.

[105]

- (آيتماك): “eytmek” Aytmak, söylemek, demek. s. 29
 (آيماق): “aymak” Etmek, eylemek, işlemek. s. 18
 (آيبب): “ayıp” Münasip, layık, şayan. s. 55
 ا
 (اتين): “atın” Müzeyyen, süslü, bezeli. 91
 (اداركان): “edergen” İsteyen, derip toplayan. s. 30
 (ادكو): “edgü” İyü, iyi. s. 68

- (ارتم): “ertem” Fazilet. s. 28
- (اوڭ): “oñ” Hakim; erklik: metbu, efendi. s. 56
- (اركان): “erken” [imek]ten iken. s. 34, 50
- (اركلېك): “erklig” Dost; ihtiyaç. s. 66
- (ارن): “eren” Merd-i kamil; ermiş. s. 33
- (اكير): “egir” Hükümfermalık etmek. s. 24
- (اليك): “elig” El, dest. s. 56
- (الينكلنسا): “alınğlansa” [yalınğlansa]’ya bakıla.
- (اوبوت): “ubut” Hicap, ar. s. 81
- (اوت): “ot” Ateş. s. 20, 56
- (اوتتاماك): “öttemek” Öteye gitmek, terakki etmek. s. 62
- (اوتماك, اوتوب): “ötmek, ötüp” Geçmek, ileri gitmek. s. 21
- (اوتماك): “ötmek” Teganni, terennüm, ötmek.
- (اوتونماك): “ötünmek” Bilvasıta affolunmak, kabl-ü safh etmek. s. 20
- (اوجوكتورماك): “öcükürtmek” Öç almaya, ahzsara davet etmek. s. 40
- (اوچورماك): “öçürmek” Söndürmek, itfa etmek. s. 69
- (اودون): “odun” Bedbaht; ateşte yanmaya müstahak. s. 59
- (اودون): “odun” Us, akıl; necabet. s. 36
- (اورام): “oram” Mahal, mevki, cadde. s. 78
- (اورت): “ot?” Ateş, sair.
- (اورماق): “urmaq” Vurmak; müracaat etmek, teveccüh eylemek. s. 81
- (اوروماك): “evrümek” Evirip çevirmek, döndürmek. s. 82
- (اورون): “orun” Mahal, makam. s. 50
- (اورونك): “örüng” Parlak, lema; seçme. s. 22
- (اوز): “öz” Nefis; zat. s. 40
- (اوزا): “öze” Özge, başka. s. 84
- (اوزاغى): “ozagi” Eski, kadim. s. 43
- [106]**
- (اوزالا): “özele” Nema-yı hod, faiz, üstelik. s. 54
- (اوزوق): “ozuq Fazla, ileri varan. s. 28
- (اوسانماق): “usanmaq” Uzanmak, uzaklaşmak, mübaadet. s. 24
- (اوشاق): “uşaq” Ufak. s. 28
- (اوغان): “uğan” Allah, Tanrı. s. 24
- (اوق): “uq” Fikir, hatır. s. 37
- (اوقماق): “uqmaq” Anlamak, düşünmek. s. 72
- (اوقوش): “uquş” Akıl, anlayış. s. 12
- (اوکوش): “öküş” Çok. s. 18
- (اوکوجى): “üggüçi” Tesir ettirici, müessir; madih. s. 85
- (اوکونج): “ökünç” Nedamet, pişmanlık. s. 26
- (اوکونكان): “öküngen” Pişman, nadim. s. 41
- (اول): “ol” Ol, o. s. 22
- (اول): “ol” -dır [est]. s. 22

(اولا): “ula” Dinle, meşveret et. s. 21
 (اولاشماق): “ulaşmaq” Ulaşmak, yetişmek. s. 95
 (اولام): “ulam” Ölümlü, ölüme mahkum, ölümcül. s. 54
 (اولامای): “ulamay” Ölemez, layemut. s. 54
 (اولوش): “ülüş” Üleş, pay, hisse. s. 54
 (اولوغ): “uluğ” Büyük, kebir. s. 21
 (اومماق): “ummaq” Ummak, ümit etmek. s. 18
 (اوناماك): “unamak” Tercih etmek; itaat eylemek. 19
 (اونك): “öng” Ön taraf, sağ yan; kudüm, meymenet, muadelet, zafer. s. 18
 (اونك): “onğ” Mesadet, zafer. s. 48
 (اونكماق): “onğmaq” Onmak, felah bulmak, ifakat kazanmak. s. 66
 (اونكى): “onğı” İnat, ısrar; teşebbüs-i mukallidane. s. 36
 (اويماق): “uyamaq” Müsavi olmak, uygun gelmek. s. 62
 (ايدكو): “edgü” İyi. s. 41
 (ايدى): “idi” Sahip, Allah. s. 21, 37, 55, 60
 (ايرمس): “irmes” “Mande nemi şod”, ermez, nail olmaz. s. 65
 (ايسما): “ısma” Lafzen, beyhude-gu, geveze. s. 39
 (ايك): “ig” Hastalık, sayrılık. s. 65

(اينماك): “ilinmek” İlişmek, bitişmek, ilmeklenmek. s. 76

(ايليك): “ilig” El, dest. s. 24

[107]

(ايليك): “ilik” Geyik. s. 86

(ايم): “im” İlaç. s. 65

(ايمان): “imgen” Emek, zahmet. s. 68

(اينداماك): “indemek” Çağırarak, davet etmek. s. 81

(ايندين): “indin” Abd, kul, köle. s. 70

(اينك): “ing” Çene. s. 23

(ايوا): “ive” Eve, everek, çabucak. s. 71

ب

(بارماق): “barmaq” Varmak. s. 77

(باشقتورماك): “başakturmak” Yaralamak (?) s. 40

(بايات): “bayat” Eski, kadim. s. 12

(بيديز): “bediz” Eser-i sanat, tuhaf, tuhfe. s. 29

(بريكلک): “biriglik” Biriktirici. s. 56

(بريم): “birim” Verim, veriş, ita. s. 59

(بزاماك): “bezemek” Bezemek, tezyin etmek, süslemek. s. 43

(بكتنه): “bekte” Pekçe, sıkıca. s. 38

(بلاك ’ بلك): “belek” Alamet, nişan. s. 31

(بلگو): “belgü” Belli, maruf. s. 34

(بوتماك): “bütme” İnanmak. s. 41

(بوتماك): “bütme” Bitmek, tenemmüv, iltiyam. s. 40

(بود): “bud” Vücut. s. 81

(بور): “bür” Acı; şarap. s. 50
 (بور): “bür” Örtü; bürgü. s. 66
 (بورك): “börk” Kûlah, taç. s. 63
 (بودون): “budun” Vücut. s. 57
 (بورون): “burun” Evvel, önce. s. 63
 (بوزوك): “bözük” Bez, kumaş. s. 89
 (بوş): “buş” Gazap, hiddet; hali, boş. s. 39
 (بوşماك, بوşماق): “büşmek, buşmak” Kızmak, hiddet etmek; şecaatlendirmek. s. 27
 (بوكانماك): “bükenmek” Bağlanmak, kapanıp kalmak. s. 42
 (بولماق): “bolmak” Bir halden diğer hale geçmek “*devenir*”. s. 25
 (بيشى): “bışı” Pişkin, kemale ermek; düşünlemiş. s. 91
 (بيشى): “bişi” Nasere; kıymetsiz şey; bir nevi yemiş. s. 33
 (بيل): “bil” Bel, meyan. s. 32

[108]

(تابارو): “tabaru” taba + ru: yukarı, şan ve şeref. s. 61
 (تاتىماق): “tatımaq” Tatlılanmak, tat bulmak. s. 23
 (تارى): “tarı” Tohum.
 (تارىق): “tarıq” Saçılan, serpilgen; buğday; darı. s. 47
 (تاش): “taş” Dış, taşra, dışarı. s. 51
 (تاك): “teg” Tek, dek, gibi. s. 33
 (تانك): “taṅg” Acip, tuhfe, yadigar. s. 29

(تانكسوق): “taṅsulıq” “Taṅg” dan acip, tuhaf, tuhfe. s. 30
 (تانوغ, تانوق): “tanuğ, tanuq” Şehadet. s. 19
 (تاوار): “tavar” Davar, mal. s. 38
 (تب): “tip” Aç, tokun zıttı. s. 46
 (تتيك): “tetik” Feraset, faaliyet. s. 28
 (ترك): “terk” Mutlak, çabucak. s. 51
 (تركين): “terkin” İhtiraz, teneffür; ham. s. 75
 (تنك): “teṅg” Mücerrep, kaide, umur. s. 20, 21, 41
 (تنكداچی): “teṅgdeçi” Deneyici, mücerrip. s. 86
 (تنكك): “tenegen” Deneyen, tecrübegar. s. 36
 (تنكداچی): “teṅgdeçi” Müteneffis, canlı. s. 86
 (توتتاچی): “tuttaçı” Tutucu.
 (توتماق): “tutmaq” Mesai gelmek. s. 27
 (توراتمش): “türetmiş” Mahluk. s. 33
 (توراتماك): “türetmek” Halk etmek.
 (تورغو): “turğu” Doğru, müstakim. s. 79
 (توز, توس): “töz, tös” Nejat, fitrat. s. 66
 (توزو): “tözü” Adı, umum, düz. s. 53
 (توزوك, توسون): “tözüg, tösün” Negü nejat, mahbup, dilber.
 (توش): “tüş” Düş, rüya. s. 52
 (توش): “tuş” Eş, muadil. s. 23
 (توشماق): “tuşmaq” Beklemek; sebat ve karar etmek, tahammül etmek. s. 45

(توشماك): “tüşmek” İnme, nüzul,
düşmek. s. 45

(توشمان): “tüşman” Düşman, düşmen.
s. 28

(توكال, توكل): “tükel” Tam, tamam.

(تولو): “tolu” Tam, mükemmel, dolu. s.
44

[109]

(تولى): “tulı” Gözğü, ayine. s. 57

(تولوماق): “tulumaq” Yüzmek, tulum
çıkarmak. s. 87

(تون): “tün” Gece. s. 21

(تون): “ton” Ton, don, libas. s. 44

(تونگا): “tonğa” Mecmua-yı nas, avam.
s. 24

(تير كوزماك): “tirgüzme” Diriltmek,
ihya. s. 22

(تيريلماك): “tirilmek” Dirilmek, canlı
olmak. s. 54

(تيريلكو): “tirilgü” Diri, zihayat. s. 73

(تيز): “tiz” Tez, acele. s. 43

(تيكماك): “tigemek” Değmek, erişmek. s.
53

(تيل): “til” Parça, kısım, dil, lisan. s. 25

(تيليم): “tilim” Pek çok, nice. s. 39

ج, چ

(جيرماق): “cıрмаq” Dolatıp seğirmek;
yırtmak. s. 49

(چيغاي): “çığay” Fakir. s. 47, 64

(چين): “çin” Doğru, sadık. s. 28

(درنگ): “direng” Saat, vakit. s. 52

(راك): “rek” Hile, firip, renk, dek. s. 75

س

(سارانكو): “saraᅇgu” Sarı, taraf. s. 73

(ساغينماق): “sağınmaq” Yad etmek,
tasavvur etmek, ta’adad etmek. s. 73

(ساقيش): “saqış” Kusur. s. 63

(ساناغ): “sanağ” Sayı, hesap. s. 28

(سانچماق): “sançmaq” Saplamak. s. 86

(سانماق): “sanmaq” Saymak, hesap
etmek. s. 39

(سانى): “sanı” Sayı, hesap. s. 59

(سريپ): “serip” “Sermek”ten yapıp
kalemle gizlenmek. s. 45

(سوجوك): “sücüg” Tatlı, şarap. s. 49, 82

(سوزلاماك): “sözlemek” Söylemek. s.
43

(سوغ): “suğ” Su. s. 76

(سوق): “suq” Sokulmuş, çıkmış, boş,
çukur, aç gözlü. s. 46, 57

(سوكونچ): “sökünç” Sövme, düşnam. s.
53

(سونكاك): “süngek” Kemik. s. 33

[110]

(سووارماق): “suvarmaq” Suvarmak,
ıska. s. 67

(سيليق, سيليك): “sılıq, silik” Silinmiş,
pak, temiz. s. 71

(سيماك, سيمك): “simak” Esed

burcundaki iki yıldız, simak. s. 27

(سيناماق): “sınamaq” Sınamak, tecrübe.
s. 34

(سينماك): “sinmek” Kırılmak, sınımak.
s. 38

ق

(قاتا): “qata” Kat, ger, defa, (sonundaki
“a” tekittir: ha gibi). s. 29

(قاتغو): “qatgu” Kaygı. s. 82

(قاتيغ): “qatig” Katı, zorlu.

(قار): “qar” Eğer. s. 91

(قاری): “qarı” İhtiyar, acuz. s. 64

(قاری): “qarı” Bilek, zürra; dal, kuru. s.
87

(قاریب): “qarıp” Kavide kazılmış, hak
olunmuş. s. 69

(قالی): “qalı” Eğer, artık. s. 38, 42

(قایتارماق): “qaytarmaq” Geri
döndürmek. s. 87

(قراواش): “qaravaş” Karabaş, cariyeye,
kırmak. s. 63

(قموغ): “qamuğ” Kamu, hemu, hep. s.
41

(قوپماق): “qopmaq” Yerinden ayrılmak.
s. 46

(قوت): “qut” Saadet, bereket. s. 22

(قوتولماق): “qutulmaq” Kurtulmak, reha
bulmak. s. 25

(قوتلوغ): “qutluğ” Kutlu, mübarek. s.
56

(قوتماق): “qotmaq” Müks, aram,
tevakkuf. s. 41

(قوتماق): “qotmaq” Kalmak, bırakmak,
komak, koymak. s. 54, 79

(قیز): “qız” Nadir, pahalı, kıt. s. 84

ک

(كات): “kat” Kuvvetli, şiddetli, pek çok.
s. 21, 45, 59

(كاتين): “katın” Şiddetle, pek. s. 72

(كاسولوك): “kasulug” Küsülü, dargın. s.
70

(كتيم): “ketim” Giyim, zırh, libas. s. 44

(كتينكى): “kidinki” Giden, eslaf. s. 30

(كليغلي): “keligli” Gelecek, ehlaf. s. 40

(كمشور): “kemşür” Atar [?] s. 60

(كه چوركان): “keçürmek” Geçirmek,
geçirgen, müsahelekar. s. 25

(كوپ): “köp” Çok. s. 93

[111]

(كوتارماك, كوترمك): “kütermek”

Kaldırmak, iclas etmek. s. 60

(كوتازماك): “kütezmek” Gözetmek. s.
48, 62

(كوتماك): “kütmek” Muntazır olmak,
beklemek. s. 71

(كورك): “körk” Güzel (göze görünen,
hayvanın postu) hasen, melahat. s. 33,
55

(كوروم): “körüm” Gösterişli. s. 51

(كول): “kül” Tebessüm, gülüş, çiçek. s. 49
 (كونى): “köni” Açık, ruşen, doğruluk. s. 43
 (كونى): “köni” Haset, fenalık. s. 77
 (كيدىن): “kidin” Sonra. s. 89
 (كىرتو): “kirtü” Gerçek. s. 73
 (كيز): “kiz” Yayın gezi. s. 51
 (كىلماك): “kilmek” Gelmek. s. 77
 (كىمىشماك): “kimişmek” Feragat. s. 89
 (كىندوو): “kindü” Şimdi. s. 83

ن

(ناكو, نىكو): “negü, nigü” Nasıl, ne taraf. s. 38
 (ننك): “neng” Ne, nesne, şey. s. 19, 64

م

(ما): “ma, me” Yine, işte. s. 20
 (مانوك): “menüg” Ebedi, abide. s. 41
 (من, مين): “men, min” Ben. s. 18, 30
 (منكىز): “meñgiz” Beniz.
 (منىك): “menig” Ben, hal. s. 23
 (مىنك): “miñg” Bin.

ى

(يا): “ya” Sonundaki “y” düşmüş. Yay.
 (يارىن): “yarın” Baharın, ilkbahar mevsiminde. s. 51
 (ياز): “yaz” İlkbahar. s. 88

(يازماق): “yazmaq” Yaymak, düzlemek, kitabet etmek; hata etmek. s. 86
 (يازماق): “yazmaq” Açmak, tevsî etmek, yaymak. s. 51
 (يازوغ): “yazuğ” Yazık, kabahat. s. 69
 (ياغان): “yağan” Yaklaşan, temessük eden. s. 91
 (ياغى): “yağı” Düşman, adu. s. 39
 (يالىنك): “yalıñg” Çıplak. s. 61

[112]

(يالىنك): “yalıñg” Fayda. s. 68
 (يانكشاغان): “yañgşağan” Yanşaklık eden, yavegu. s. 39
 (يانوت): “yanut” Karşılık, mukabil. s. 68
 (يانوت): “yanut” Yanmaktan yani dönmekten dönen. s. 74
 (يروماك): “yerümek” Arzu göstermek, heves etmek, istemek. s. 92
 (يرىلكان): “yirilgen” Yerilen, zem olunan. s.
 (يشرو): “yaşru” Gizli, mestur. s. 44
 (يىكى): “yigi” Zebun, bed, fena, hasta, aciz. s. 23
 (يىكى): “yigi” Yeğîn, iyilik; yeğ, temiz, yavuz. s. 55
 (يىلك نىسا): “yalıñglansa” “Yalınlanmak”tan; yal verse tutuşup alevlense.
 (يوتكو): “yütgü” Yutmaktan kazanç, yük. s. 48

(يوقار يوقلامق): “yoqar yoqlamak”
Yükselmek. s. 35

(يوقاماق): “yoqamak” Yoklamak,
okşamak, mesih. s. 50

(يوكونماك): “yükünmek” Huşu ile diz
çökmek. s. 41

(يوكوركان): “yügürgen” Yürüyen, maşi.
s. 19

(يوكورماك): “yügürmek” Yürümek,
meşi. s. 46

(يول): “yul” Yolmaktan, zorla
ayrılmak; koparmak. s. 29

(يوماق): “yumaq” Yumak, yıkamak. s.
36

(ييتماك): “yitmek” Kaybolmak.

(ييتماك): “yitmek” Vasıl olmak. s. 53

(ييتوك): “yitük” Yitik, kayıp. s. 35

(ييتيك): “yitik” Kayıp, zayı. s. 81

(ييتيماك): “yitimek” İtmek, zorlamak. s.
22

(ييرماك): “yirmek” Yermek, zem
etmek, gıybet eylemek. s. 38

(ييز): “yiz” İz, eser. s. 52

(ييغ): “yığ” Hazır, mahya. s. 39

(ييغاج): “yığaç” Ağaç. s. 67

(ييغلاماق): “yığlamak” Ağlamak. s. 52

(ييغيق لي): “yığıklı” Muhteriz,
müctenip, korkak.

(ييغيق): “yıkık” Yığın, müdehhar. s. 70

(ييك): “yig” Hastalık, afet. s. 27

(ييلكلي): “yiligli” Yel, rüzgar gibi yelen
koşan. s. 20

(ييليك): “yilig” İlik. s. 24

2. İKİ METİN ARASINDAKİ FARKLILIKLAR

Çalışmamızın bu bölümünde Hibetü'l-Hakayık'ın A ve B nüshalarında görülen harflendirme, kelime ve kelime grupları farklılıkları tespit edilip sınıflandırılarak gösterildi. Çalışmamızın ana malzemesini oluşturan Necip Asım'ın B nüshasını esas alarak neşrettiği Hibetü'l-Hakayık'a ait kelimeler koyu puntuyla ilk sıraya yazıldı. Bu kelimelerin karşısına Reşit Rahmeti Arat'ın A nüshasını baz alarak oluşturduğu Atebetü'l-Hakayık'ta bulunan kelimeler eklendi. Kelimelerin sonlarında parantez içerisinde hangi mısradaki geçtiğini gösteren numaralar yazıldı. Bu numaraları yazarken Hibetü'l-Hakayık'ı latin alfabesine aktarıırken tarafımızdan verilmiş olan mısra numaraları kullanıldı. Kelimeler metin içerisindeki sırasına göre küçükten büyüğe doğru verildi.

2.1. İçerik Farklılıkları

Eserin ismi A nüshasının 497 ve 498. mısralarında Atebetü'l-Hakayık olarak kaydedilmiştir.

kiṭabnıṅ atı erür ° atbetü° l- (497)

ḥakayık ° ibaret ° arabdın uşul (498)

Kitabının adı Atebetü'l-hakayık 'tır

ve bu ibâre Arap usûlüne göredir.

Ancak B nüshasının 493 ve 494. mısralarında Hibetü'l-Hakayık olarak belirtilmiştir.

493 kiṭabnıṅ atı erür ibet ol

494 aḳâyık ° ibâret arabdın uşol

Kitabının adı "Hibetü'l –"

"Hakayık" tır (ki bu da) Arabiden ibarettir.

Atebetü'l-Hakayık'ta yer alan 35, 36, 123, 124, 511 ve 512 numaralı mısralar Hibetü'l-Hakayık'ta bulunmamaktadır. Diğer bir deyişle Hibetü'l-Hakayık nüshası 506 mısradan oluşurken Atebetü'l-Hakayık nüshası 512 mısradan müteşekkildir. Hibetü'l-Hakayık nüshasında bulunmayan mısralar şunlardır:

kim erse bu tört işke beğ i° tıķad (35)

tutar erse miñg la° n ığur men añga (36)

*Kim (onun) bu dört arkadaşı hakkında kötü itikad beslerse,
ona bin (kere) lanet ederim.*

bilig bilmegendin bir ança buğun (123)

öz elgin büt itip iğim bu tidi (124)

*bilgisizlikten ne kadar halk kendi eli ile put yapıp:
— « Rabbim budur! » — dedi.*

bilip tutsa her kim edibniñg sözün (511)

hıalayıķ ara ol güzinler özin (512)

*Edibin sözünü kim bilip tutarsa,
halk arasında kendi itibârını yükseltir.*

Necip Asım ve Reşit Rahmeti Arat'ın neşirleri arasındaki farklılıklar ise şunlardır:

Reşit Rahmeti Arat eseri neşrederken mısraları numaralandırmıştır. Ayrıca eserin beyit ve dörtlük yapısına uygun şekilde neşretmiştir. Buna göre 80. mısraya kadar beyitler halinde, devamında dörtlükler halinde okumasını ve çevirisini gerçekleştirmiştir. Necip Asım neşrinde ise mısralara numara verilmemiştir ve eserin tamamı beyitler halinde okunup çevirisi yapılmıştır.

2.2. Harflendirme Farklılıkları

Bu bölümde iki nüshada müşterek görülen ancak harflendirme farklılıkları bulunan kelimeler tespit edilmiş ve saptanan harflendirme farklılıkları, kelimedeki bulunduğu mevkiye göre üç ayrı kategoriye ayrılarak gösterilmiştir.

2.2.1. Kelime başında görülen harflendirme farklılıkları

2.2.1.1. e-~i-

eşin^{ge} ~ işin^{ge} (31)

esiz~isiz (329), (370), (375), (376)

esizlik^{tin}~isizlik^{tin} (362)

esizlik~isizlik (371)

esizke ~isizke (375)

ezāsı~i^zası (434)

2.2.1.2. i-~e-

imti~emdi (97)

işitgil~eşitgil (125)

2.2.1.3. h-~k-

h^{al}ı~k^{al}ı (222), (472)

2.2.1.4. d-~t-

dedi~tidi (102), (267)

dilin^{gni}~tilin^{gni} (156)

dimişin^g~timişin^g (194)

dise~tise (285), (500)

2.2.1.5. t-~d-

til~d^{il} (496)

tuşmānı~duşmanı (56)

2.2.1.6. p-~b-

pusuklı ~busuğlı

2.2.2. Kelime içinde görülen harflendirme farklılıkları

2.2.2.1. -t-~-d-

- rahmetin^gtin~rahmetin^gdin (2)
ölüm^ttin~ölüm^ddin (12)
ölüg^ttin~ölüg^ddin (17)
fazlı^ttin~fazlı^ddin (21)
mintin~mindin (29)
olartın~olardın (32)
tin^giztin~ten^gizdin (65), (384)
çıkartın~çıkdardın (68), (469)
ittim~ıddım (77)
biligtin ~ biligdin (79)
biliti~bildi (91)
boltı~ boldı (91)
ölti~ öldi (93)
ölmetü ~ölmedi (93)
imti~emdi (97)
u^kmatın~u^kmadın (117)
tilitin~tilindin (141)
tiltin~tilindin (142)
ertın~erdin (153), (331), (357)
sözün^gtin~sözün^gdin (166)
nen^gtin~nen^gdin (178)
kön^gültin~kön^güldin (181)
nen^gitin~nen^gindin (185)
h^arām^ttin~h^arām^ddin (237)
ertın~erdin (315)
kişitın~kişidin (328)
esizlik^ttin~isizlik^ttin (362)
kilti~keldi (388)
aşındurdu^gtin~aşındurdu^gtin (429)

aseltin~^c aşeldin (436)
 sebebtin~sebebdin (454)
 bititim~bitidim (461), (471)

2.2.2.2. -ğ--k-

barlı^ğı^ğga~barlıkı^ğka (5)
 tutta^çım^ğa~tuttaçım^çka (30)
 şāhım^ğa~şahım^çka (40)
 şehim^ğa~şahım^çka (62), (77)
 havādārlı^ğım^{nı}~havadarlıkım^{nı} (78)
 tavarsız^ğa~tavarsız^çka (123)
 oza^ğı~ozakı (160)
 māl^ğa~mal^çka (179), (252), (421), (425)
 yo^ğlu^ğı~yo^ğlu^ğlu^ğka (183)
 yo^ğlu^ğın~yo^ğlu^ğlu^ğlu^ğka (184)
 o^ğla^ğı~o^ğla^ğı (209)
 yarım^ğı~yayın^çka (219)
 ba^ğıl^ğa~ba^ğıl^çka (224)
 ulu^ğsındı^ğu^ğı^ğca~ulu^ğsındı^ğu^ğlu^ğca (281)
 sundı^ğu^ğı^ğca~sundı^ğu^ğlu^ğca (282)
 şandı^ğu^ğı^ğca~şandı^ğu^ğlu^ğca (284), (322)
 kıl^ğı~kıl^çka (317)
 musulmān^ğa~mı^çşulman^çka (321), (322)
 kılda^çı^ğı^ğca~kılda^çı^ğlu^ğca (323)
 yazı^ğlu^ğlu^ğca~yazı^ğlu^ğlu^ğca (333)
 yazı^ğın~yazı^ğlu^ğca (333)
 ulu^ğlu^ğlu^ğca~ulu^ğlu^ğlu^ğca (349)
 boldı^ğu^ğı^ğca~boldı^ğu^ğlu^ğca (351)
 sa^ğnıp~sa^ğnıp (363)
 kıl^ğlık~kıl^çka (376)
 acun^ğa~ajun^çka (392), (441), (449)

artağ~artağ (409)
yağıngğa~yağıngğa (427)
aşındurduğng~aşındurduğng (429)
turduğng~turduğng (430)
barduğng~barduğng (432)
hünersizğa~hünersizğa (438)

2.2.2.3. -k--ğ-

uçkan~uçğan (6), (455)
tatıksız~tatıgsız (107)
asıksız ~ asıgsız (108)
arıksız~arıgsız (109)
hiredlikmu~hiredliğmu (133)
atkuçı~atguçı (147)
çıkarkıl~çıkarğıl (181)
tarıklık~arığlık (187), (188)
acığğa~açıgğa (205)
kazğanıklı~kazğanıgılı (269)
pusuklı~busuğlı (290)
asıksız~asıgsız (342)
yıgıklı~yığıgılı (399)
unarlıkğa~hünerliğğa (437)
yaratқан~yaratğan (450)

2.2.2.4. -e--ü-

körer~körür (18), (501)
töretgen~törütgen (119)

2.2.2.5. -t--d-

itur ~ ıdur (31)

itim~iğim (35)
kitinki~kiğinki (71)
ittım~ığdıım (77)
kütezmeğ~küğezmeğ (126)
küteğgil~küğezgil (145), (341)
küteğlür~küğezlür (146)
ketim~keğim (164), (182)
ketgölük~keğgölük (185)
yütgölük~yüğgölük (186)
kütüp~küğüp (345), (346)
etgü~eğgü (370)
đotup~đođup (403)
đatgusız~đadıgusuz (411)
yıtı~yıdı (413)
bodı~boğı (414)
đatgu~đadıgu (422)
uyatıp~uyadııp (428)

2.2.2.6. -u~-ı-

oğığlı~oğığlı (42), (76)
bulut~bulıt (55), (64), (219)
yokluğı~yoklıkı (183)
yokluğın~yoklıkın (184)
umunçđa~uminçđa (208)
unutma~unitma (350), (478)
ođısađđ~ođısađđ (478)

2.2.2.7. -ü~-ı-

sevünsün~sevinsün (42)
mıhrübān~mıhrıban (321)

sevünç~ sevinç (367)

nelük~nelik (449)

2.2.2.8. -i--ü-

sözning~söznüḡ (484)

2.2.2.9. -v--v-

sevünsün~sevinsün (42)

tavarsızğa~tavarsızka (123)

tavar~tavar (123), (181), (257), (281), (283), (295)

yavuz~yaṽuz (211), (297)

sevilmek~sevilmek (255)

sevdürür~sevdürür (256)

sever~sever (268)

sevünç~sevinç (367)

yavuma~yaṽuma (375)

sevinçin~sevinçin (409)

evrüp~evrüp (420)

2.2.2.10. -y--v-

suyın~suṽın (336)

2.2.2.11. -d--t-

tetiklikde ~tetiklikte (53)

odun ~otun (106), (257)

yidür~yitür (325)

dostda~dostta (378)

2.2.2.12. -b-~-v-

ubut~ uvut (413)

2.2.2.13. -p-~-v-

uptanur ~uvtanur (55)

2.2.2.14. -i-~-u-

katğusız~kaçğusuz (411)

2.2.2.15. -i-~-a-

sanağın~sanağan (57)

atın~atan (161)

zamānıngı~zamananğnı (403), (404)

2.2.2.16. -ç-~-j-

açunda~ajunda (68), (74), (187), (189), (236)

2.2.2.17. -c-~-j-

acun~ajun (201), (208), (213), (217), (269), (301), (360), (381), (389), (391),
(392), (433), (437), (441), (444), (445), (449)

2.2.2.18. -d-~-d-

ediz~eğiz (72)

koğı~koğı (100)

edergen~eğergeren (103)

adın~adıın (114), (194), (271), (463)

edgü~eğgü (142), (188), (236), (241), (266), (312), (329), (331), (371), (373),
(401), (402)

ķotup~ķođup (236)
idisi~iğisi (241), (285), (299), (302), 309), (348), (460)
ķedim~keğim (293)
edgüsindin~eğgüsindin (374)
ediz~eğiz (384)
ķodup~ķođup (432)
adaķķa~adaķķa (451)
ķidin~kiçin (477)

2.2.2.19. -e~-i-

ma^c deni~ma^c dđni (46)
dedi~tidi (102), (267)
yeyür~yiyür (118), (260)
keçe~kiçe (180)

2.2.2.20. -z~-đ-

özin~öğin (111)

2.2.2.21. -a~-u-

oᅇgalmas~oᅇgulmaz (249)

2.2.2.22. -u~-a-

tuttur~tutar (56)
sanurmu~sanarmu (58)
boşluğ~boşlağ (131)
boşluğı~boşlağı (132)

2.2.2.23. -s--d-

isma~ıdma (131)

2.2.2.24. -y--d-

key~ keç (163)

ıoyup~ ıoğup (163)

toymaz~toğmaz (251)

keyip~keğip (273)

keyer~keçer (296)

toymas~toğmaz (301)

ıoyur~ıoğur (303)

keyseᅇg~keđseᅇg (350)

eylegen~eğlegen (372)

ıoydı~ıoğdı (397)

2.2.2.25. -a--ı-

başıktursa~başıktursa (136)

ııtar~ ıatar (201)

2.2.2.26. -c--ı-

nice~ neıe (36), (176), (177), (197), (244), (324)

acıtma~acıtma (158)

nece~ neıe (170), (199), (357), (358)

sücüg~ süıüg (205)

acııkka~ açııgka (205), (432)

bolduğunıca~ bolduğunııa (351)

könğülce~ könğülıe (410)

2.2.2.27. -s-~-ş-**mesel~meşel** (160)**2.2.2.28. -h-~-k-****ahı~akı** (223), (225), (226), (227), (228), (229), (230), (232), (233), (241), (246), (253), (254), (256)**2.2.2.29. -k-~-h-****semākat~semaḥat** (52)**2.2.2.30. -t-~-t-****ton~ton** (293)**2.2.2.31. -t-~-t-****turaf~tūraf** (471)**2.2.2.32. -v-~-b-****qara-vaş~qara-baş** (294)**2.2.2.33. -f-~-p-****ofrağ~opraq** (326)**2.2.2.34. -ü-~-e-****cūmat~ceṃad** (6)**cüvābın~ceṃabın** (286)

2.2.2.35. -i--e-

kil ~ kel (12), (141), (166), (180), (227), (228), (331), (345), (365), (374), (388), (457)

iŋge ~ eŋge (26)

miŋge ~ meŋge (26)

tig ~ teg (29), (230), (328), (349)

nice ~ neçe (36), (176), (177), (197), (244), (324)

kindü ~ kendü (53)

tiŋgiz ~ teŋgiz (63), (65), (384)

ir ~ er (102), (107), (108), (110), (113), (129), (135), (138), (141), (145), (147), (149), (150), (151), (152), (153), (189), (225), (229), (230), (233), (241), (246), (253), (267), (271), (300), (303), (305), (313), (318), (330), (331), (332), (355), (356), (357), (379), (390), (393), (421), (454), (473), (493)

tilim ~ telim (134), (138), (139), (294), (315)

tize ~ teze (153)

kiçür ~ keçür (154)

kizlegil ~ kezlegil (224)

ig ~ eg (229)

kirip ~ kerip (274)

kise ~ kese (286)

imin ~ emin (306)

imgek ~ emgek (327), (328)

kiçmes ~ keçmez (369)

kimiştım ~ kemiştım (474)

2.2.2.36. -b--p-

isbehsälär ~ işpehsalar (67)

bür ~ pür (210)

tabaru ~ taparu (282)

taba~ tapa (445)

2.2.3. Kelime sonunda görülen harflendirme farklılıkları

2.2.3.1. -t~-d

cümat~cemat (6) [Beyitin altında verilen açıklama kısmında kelime “cemat” olarak yazılı.]

2.2.3.2. -k~-ğ

hatalık~hatalıg (36)

bahalık~bahalıg (83)

asıglık~asıgılg (98)

mançlık ~ mançlıg (170)

çıgaylık~çıgaylıg (184)

yarağlık~yarağlıg (325)

yazuğluk~yazuğluğ (333)

sılık~sılıg (352)

kılığlık~kılıklıg (376)

vefalık~vefalıg (390)

acık~acıg (432)

katıglık~katıgılg (433)

2.2.3.3. -nğ~-n

fazlınğ~fazlın (37)

anıñ~anın (118), (400)

tenğdeçi~tegdeçi (453)

2.2.3.4. -ü~-i

ölmetü ~ölmedi (93)

2.2.3.5. -e~-ü

öge ~öğü (43)

2.2.3.6. -i~-ü

tözi~tözü (316)

2.2.3.7. -s~-z

bilmes~ bilmez (43)

aymas~ aymaz (63)

sunulmas~ sunulmaz (90)

ökünmes~ ökünmez (112)

tükenmes~ tükenmez (123)

yirilmes~ yirilmez (124)

bütmes~ bütmez (136)

o^{ng}almas~ o^{ng}ulmaz (249)

yimes ~yimez (258)

içmes ~içmez (258)

taturmas~ taturmaz (259)

toymas~ toğmaz (301)

ķarımas~ ķarımaz (302)

usanmas~ usanmaz (305)

arımas~ arımaz (324)

kiçmes~ keçmez (369)

biçmes~ biçmez (372)

bulunmas~ bulunmaz (378), (413), (440)

körünmes~ bulunmaz (414)

yügürmes~ yügürmez (457)

ķaytarılmas~ ķaytarılmaz (458)

körmes~ körmez (481)

2.2.3.8. -ğ~-k

tamağ~tamağ (203)

kılığ~kılık (265)

uluğluğ~uluğluğ (280), (282)

ofrağ~opraq (326)

2.3. Yazım veya ek farklılıkları görülen kelimeler

İki metin incelendiğinde aynı kelimedeki karşılaşılan yazım ve ek farklılıkları aşağıda verilmiştir. Bir önceki bölümden farklı olarak burada kelimelerin yazımında kullanılan veya kullanılmayan harflerden kaynaklı farklılıklar gösterildi. Örneğin Necip Asım neşrinde *aceb* şeklinde ayın harfi kullanılmadan yazılan kelime, Reşit Rahmeti Arat neşrinde [°]*aceb* biçiminde geçmektedir.

cānavar ~ canvar (6)

yolıda ~ yolında (11)

halkda~halk (23)

yüzre ~ yüzke (25)

törtileñç ~ törtileñçi (34)

erigsig~ersig (34)

şehim~ şahım (41)

bezedim~ bezeyin (41)

birri~ bırr u (44)

eremlerin ~erdemlerin (57)

[°]**ula**~ula (60)

[°]**aṭā**~[°]aṭa[°] (62)

cümeleni~cümleni (62)

şehim~şahım (62), (65), (77)

hediye ~hedye (64)

kitāb~kitip (67)

şāhımğa~şahımını (70)

- duā~du^c a^o** (70)
zikeri~zīkri (72)
kitābı~kītabnı (75)
tatağın~tatğın (104)
aṅga~aṅgar (108), (114), (408)
yup-rımas~yup arımaz (110)
sımasun~sınmasun (127)
bekte~bektin (128)
öküngen~ökünmiş (140)
tilitin~tilindin (141)
bu tiltin~tilindin (142)
yükenüp~yüknüp (144)
asel~^c aşel (157), (158), (203)
yig~ig (159), (249)
şifā~şifa^o (159)
köni kııl~könilik kııl (161)
kilemesün~kelmesün (166)
külemesün~külmesün (168)
soṅıda~soṅında (177)
aydı~aymış (187)
katılan~katlan (188)
eksilyür~eksiyür (195)
biri~birin (202)
tatırıp~tatıtıp (203)
kidinki~kiğinrek (204)
yomağğa~yoğamağğa (210)
yizin~izin (221)
şena~şena^o (234)
andın~anda (240)
aṅgar~aṅga (252)
halkda~halkğa (274)

- mümin**~mü^o min (275), (276)
kılıkım~kıılığlımı (277)
asığı~asğı (283)
içike~ içiñge (304)
kılu mu~kılurmu (312)
yuvsa~yusa (324)
kesülügke~kesüklüg (339)
aķın~ħaķın (341)
ive~ivip (353)
hünerde~hünerliğda (358)
birer~bir (358)
ötürü~ötrü (359)
mārūf~ma^o ruf (401)
yig~yigi (405)
alal~ħalal (414), (415)
aramnı~ħaramnı (416)
arām~ħaram (423)
isāb~ħısab (424)
tatar~tatğı (436)
aseltin~^o aşeldin (436)
unarlıķķa~hünerliğķa (437)
munda~mundın (438)
unar~hüner (439), (441)
sançılur~ sançlur (451)
em~hem (456)
añga~ anğa (459)
mavvāiz~meva^o iz (461)
tenğedi~tenğedi (464)
tüketti~tüketür (468)
ömürni~^o umürni (468)
türkçe~türki (469)

kitāb-kītib (469)
tıp~ tap (470)
 ° **itāb**-ītib (470)
ezi~hezi (475)
edye~hedye (479), (480)
saṅga~ saṅga (479)
gevertin~güherdin (486)
sāāt~sa^c at (487)
aceb~^c açeb (490)
kitābmıng~kītabnıng (493)
akāyık~haqayık (494)
arabdın~^c arabdın (494)
ayb~^c ayb (500)
bilmesindin~bilmegendin (502)
ulavur~ular (502)
mānisin~ma^c nilerni (504)
bittim~bitidük (505)
itāb~^c itab (506)

2.4. Kelime veya kelime grubu farklılıkları

Bu bölümde iki metin birbirine karşılık gelen mısralarda mevcut olan kelime veya kelime grubu farklılıkları tespit edilip gösterilmiştir.

barlıgıngga ~ birlikıngke (7)
ötün ~ oğun (11)
uğanı~ol uğan (13)
ötüp~uğup (14)
birbirike ~biri birke (14)
yürür~yorır (14)
tenge~taṅga (16)
kat~keç (18)
beyit~söz (21)

- yigi**~talusı (23)
türetmişde ~törütmişte (24)
ol~bu (25)
kün~köz (25)
añglar~olar (26)
miñg~eñg (26)
medhi birle ~ögdisindin (27)
yadı birle~meğhi bolsa (28)
şādık ~ ° atık (33)
türet~törüt (39)
öge ~ögüt (43)
yige ~iki (48)
selimtin ~ seşim til (49)
cüvān~erip (51)
uzuğ~ozup (53)
yana~yime (61)
bedizler~pežirler (63)
ķalsu~bolsu (72)
mevā° ız~nevadır (75)
meşel~sözün (75)
ayur ~urur (79)
bilinür ~ bulnur (81)
ķalı~ ģali (89)
esen~tirig (94)
biligtin~ bilig teg (98)
bil~yind (101)
kimde~çinde (102)
erke ~ bil (105)
yudısa~yumaķın (109)
kendin~kiçin (112)
ne türlüğ iş erse ~ķamuđ türlüğ işte (113)
sözün~sözüg (115)

- bilenür~bilnür** (119)
hâyır yok dedi~kâmı hâyır yidi (120)
hisâbsızğa~neşębsızka (124)
hisâp~neşeb (124)
turur~tiyür (126)
ay almas~unulmaz (130)
aķır~isiz (142)
taᅇᅇ~teᅇ (143)
ķotup~turup (144)
küterilse~küdeşilse (146)
özünᅇ~yüzünᅇ (148)
ya~bu (159)
halâyık~kişiler (162)
tolusı~talusı (164)
kat ~ keç (172), (250)
köçgölüg~keçgölüg (174)
köçgölüg~kiçgölüg (176)
bağlamak~bamaķınᅇ (180), (216)
tip~tap (182)
bu baylık çığaylık ~çığaylık yarınlık (183)
azık~tavar (184)
tengitin~neᅇᅇindin (185)
ol~al (186)
aslur~irlür (195)
dānā~^c alım (199)
anlar~olar (200)
kül çıkar~külçirer (201)
renc~ğam (207)
tutar~iter (211)
inanmağu~azılmağu (212)
hezar~tümen (214)

kör erke körümlük-ma körmekke körklüg (213)

yine~ yana (218)

yarınğı~ yayınkı (219)

hem~^c am (232)

hax~halk (232)

ulamay ~ulamı (235)

yıgdi~tirdi (237)

sökünçtin~ökünçtin (240)

de~me (242)

al al~tirip (244)

at~^c adet (245)

el~ol (248)

yıgıp~tirip (251)

tulusı~talusı (253)

aşında~eseninde (259)

söz oldur~ol ol kim (263)

baştm~yirdin (263)

kit~keç (264)

huy~koç (266)

az~tap (273), (274)

derlep~uslan (274)

anı~erni (278)

nemiş~ne ol (283)

kiseg~kiçin (284)

öttese~öte irtese (288)

algıl~al kel (289)

sakış~sakınç (292)

çınahlık~çığaylık (299) [Beyit içerisinde çınah ama beyit altında verilen

kelimelerde “çığay”.]

yitse~yatsa (304)

irmez~armaz (305)

- dinārmi**~dinar ma (308)
kul~ kol (308)
on~üç (308)
qılur~qolur (308)
erklig~örklüg (314)
bürlük~börklüg (316)
bolsa~erse (318)
sandugunġı~sandugunġ teg (322)
eger~saġa (328)
kat~keç (330), (365)
alıġlansa~yalınlansa (335)
^o **inad**~hiçd (335)
bünyad~ul (337)
meydan~bustan (338)
göl~hilm (338)
yirip~tirep (339)
indinlik~itiglig (340)
qula~kul ol (340)
cedel~mizaħ (342)
mizāhtın~çedeldin (342)
yutup~yoçup (346)
tutup~yüçüp (348)
tut~qıl (352)
katın~kiçin (354)
saraġu~sıġaru (362)
saġa~aġa (365)
yaqın~baqın (365)
ketin~kiçin (367)
güzaf~küsep (369)
bolmas~kiçmez (370)
kelür~bulur (374)
^o **aziz**~isiz (381)

- köni kiltügince hayır kitgölüg**-kişin künde hayır iş me kötrülgölüg (386)
- hayrınıḡ**-şerriniḡ (388)
- acnın**~anın (391)
- ° **ālim zāhid zūhd**~° alim ve zahid (397)
- çıkarı**~çıkarıp (398)
- ayur**~iter (398)
- kanı**~kılur (401)
- borçı**~yüzçi (405), (406)
- yörügil tilegil özünḡ hoşluḡın**~ne yirke yıḡar baz sini ne tilin (412)
- kitti**~yitti (413)
- indep**~yindip (413)
- halāl**~haram (416)
- ilke**~erke (417)
- pek**~tek (430)
- bütse**~erse (435)
- birigilmeki**~birikmekliki (439)
- ° **adu**~azu (444)
- ükmi**~hükmi (447)
- yörütgen**~yoritḡan (450)
- uquşsız ir**~uquşsuzlar (454)
- hālık**~kalık (455)
- turup**~tarup (460)
- atım**~sözüm (472)
- tululup**~talulap (474)
- yüzük**~çözük (474)
- sözüg**~süzük (475)
- bözük**~böz ök (476)
- kitāb**~sözüm (479)
- tüzetti**~tükeci (482)
- kar**~zer (483)
- atın**~ögün (486)
- başı**~işi (488)

aḥmed~maḥmud (492)

ibet ol~[°] atbetü[°] l (493)

uṣol~uṣul (494)

er~her (497)

men~biz (501)

yine~ yana (504)

3. ESERDE VERİLEN DEĞERLER EĞİTİMİ

3.1. Değer Tanımı

Toplum içinde bir şeyin kıymetini ve önemini ölçmek için kullanılan ve günümüzde pek çok bilim alanına konu olan “değer” kavramının farklı açılardan tanımı yapılmaya çalışılmıştır. Sosyal bilimlerin hemen hemen her alanında kendisine bir karşılık bulan değer kavramı ile ilişkili yapılan bazı tanımlamalar şunlardır:

“Bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet” (TDK, 2009: 483).

“İyi, güzel ve doğrunun ne ve nasıl olduğunu belirleyen, istenen davranışların ölçütü” (Kuçuradi, 2010: 40).

“Bir sosyal grubun veya toplumun kendi varlık, birlik, işleyiş ve devamını sağlamak ve sürdürmek için üyelerinin çoğunluğu tarafından doğru ve gerekli oldukları kabul edilen; onların ortak duygu, düşünce, amaç ve menfaatini yansıtan genelleştirilmiş temel ahlaki ilke veya inançlar” (Meydan ve Bahçe, 2010: 22).

“Grubun veya toplumun, kişilerin, davranış modellerini, amaçlarını ve diğer sosyo-kültürel öğelerin önemini ölçmeye yarayan ölçütlerdir” (Fitcher, 1990: 31).

“Hayata bakış açımızı ve amaçlarımızı belirleyen, aldığımız kararları etkileyen, inançlarımızı yansıtan ve prensiplerimizi oluşturan bir tercihtir” (Baloğlu ve Balgalmış, 2005: 22).

Bu tanımlamalar ele alındığında “değer kavramı” bireyin hayatını, karakterini ve davranışlarını etkileyen, toplum içinde uyumlu bir şekilde yaşamasını sağlayan, toplum tarafından korunan ve ölçütleri belirlenen ortak düşünceler olarak tanımlanabilir.

3.2. Değerler Eğitiminin Amacı ve Önemi

Değerler eğitimi, eğitim-öğretim sisteminde önemli bir konuma sahiptir. Değerler eğitiminin temel amacı bireylerin iyi-kötü, doğru-yanlış gibi kavramları öğrenmesini ve bu kavramlar arasında doğru tercihlerde bulunabilmesini sağlamaktır. Bu nedenledir ki 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu’nun genel amaçlarının

ikinci maddesi: “Beden, zihin, ahlâk, ruh ve duygu bakımından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek” şeklindedir.

Ahmet Saban, Öğrenme Öğretme Süreci, Yeni Teori ve Yaklaşımlar adlı eserinde değerler eğitiminin amacına ilişkin şunları kaydetmektedir: *“Değerler eğitiminin amacı insanlara farklılıklara saygılı olmayı, hoşgörü, vefa, sevgi, saygı gibi davranış ve duyguları kazandırmaktır. Okullarda ve normal hayatta yaşanan sorunlara bakıldığında, bu duygularını kaybetmiş insanların olduğu görülmektedir. Bu değerlerin kaybolmasında teknolojinin gelişmesi ve bireyselleşmenin artmasının etkili olduğu söylenebilir. Verilen yanlış örnekler çocukları yanlış yönlendirmekte ve olumsuz bir kişilik oluşturmaya teşvik etmektedir. Çocuklara eğitim ve öğretimi bir arada yürüten okullarda değerler eğitimi sayesinde çocukların bu yanlış yönlendirmelerini gidermekte ve doğru örnek olaylar ve davranışlarla sağlam karakterli kişilikler oluşturmalarını sağlamaktadır”* (Saban, 2005: 280).

Sağlıklı bireylerden oluşan güçlü ve karakteristik bir toplum için değerler eğitiminin sistemli bir şekilde ele alınıp uygulanmasında fayda vardır. “Değerler eğitimi sayesinde insanlar toplumda meydana gelen kültürel değişiklikleri, sosyal yaşam şartlarını, toplum tarafından kabul edilen yeni kavramları öğrenmekte ve bunlara uyum sağlamak zorluklar yaşamamaktadır” (Bozkurt, 2017: 37).

Değerler eğitimi denilince akla ilkokullar ve öğretmenler gelse de esasında hayatın başlangıcından sonuna kadar birey ve toplumla iç içe olan bir olgudur. Ayşegül Köstü konuyla ilgili çalışmasında şunları kaydetmektedir: *“Ailenin değerleri öğretmede ve nesilden nesile aktarılacak canlı kalmasını sağlamadaki rolü büyüktür. Bu nedenle değerler ilk olarak ailede örnek ve modellerden gözlemlenerek öğrenilir ve yaşantı haline getirilir. Aile, değerleri aktarırken, ailede ve toplumda hâkim olan dinî inançları, ahlâkî erdemleri, kültürel unsurları birlikte vermektedir. İlköğretim çağıyla başlayan eğitim hayatı boyunca ve akranlarından etkilenme yoluyla devam eden değer eğitimi, çocuğun, inançlı ve ahlâklı birey olmasını sağlayarak, hayatını bu kurallar çerçevesinde yaşamasına yardımcı olur. Gelişen teknolojiyle birlikte oluşan global dünya düzeninin, ahlâkî değerlerle sentezlenmesi*

toplumlarda oluşabilecek sorunların azaltılmasını sağlayacaktır. Aksi bir durumda, bireylerde oluşan dinî ve ahlâkî boşluklar sonucunda, insanlarla iletişim sorunu yaşayan, kendine yabancı yetişen, çatışmacı kişilikler oluşturacaktır. Bu sorunları günümüze baktığımızda çok rahat görmekteyiz. Sevgi, saygı, büyükleri ziyaret, anne-babaya itaat, hoşgörü, yardımlaşma gibi ahlâkî erdemlerin zamanla yok olduğunu, bunların yerini, cep telefonu, bilgisayar, oyun gibi teknolojik aletlerin aldığını, çocuk ve gençlerin vakitlerinin büyük bir bölümünü bunlarla geçirdiğini görmekteyiz. Toplum ve aile içinde sevginin, iletişimin, dayanışmanın azalması sonucu huzursuzlukların arttığını, boşanmaların çoğaldığını, aile kurumunda yetişmeyen mutsuz çocukların ortaya çıktığını, doyumsuz, memnuniyetsiz ve sorunlu kişiliklere sahip olduklarını görmekteyiz.” (Köstü, 2017: 20-21).

İnsan yetiştirme hususundaki bu amaçları gerçekleştirmede değerler eğitime önemli görev düşmektedir. Kuşaklar arası bağın oluşmasında ve toplumsal devamlılığın sağlanmasında değerlerin öğretimi önemli bir hadisedir. Bu devamlılığı sağlamak ve kuşaklar arasında bağ kurma görevi değerler eğitiminindir. Bütün bu unsurlar değerler eğitiminin önemini arttırmaktadır (Bozkurt, 2017: 37).

3.3. Hibetü'l-Hakayık'ta Verilen Değerler Eğitimi

Edib Ahmed B. Mahmud Yüknekî'nin Kaşgar Türkçesiyle kaleme almış olduğu Hibetü'l-Hakayık nam-ı diğer Atebetü'l-Hakayık, dinî-ahlakî didaktik bir eser olarak değerler eğitimi açısından önem arz etmektedir. Yüknekî'nin eseri bu bağlamda ele alındığında oldukça yoğun bir içerikle karşılaşılmaktadır. Eseri bir ahlak kitabı olarak nitelendiren Reşit Rahmeti Arat, Atebetü'l-Hakayık ve Yüknekî hakkında şunları aktarmaktadır: “*Atebetü'l-Hakayık, ayrı bâbların başlıklarından da anlaşıldığı gibi, Türk-İslâm muhitinin kültür çerçevesi içinde, ferdlerin terbiyesi için tanzim edilmiş olan esâsları, olduğu gibi, Türkçe ve manzum olarak tekrarlayan bir ahlak kitabıdır. Eserdeki fikirler âyet, hadîs veya başka Arapça beyitler ile tevsik edilmektedir; biraz zahmetle, işâret edilmemiş olanlar için de aynı sâhada benzer numûneleri bulmak mümkündür. Müellif burada, fikir bakımından, kendi ictihâdından ziyâde, mâlûm olan esâsları güzel bir Türkçe ile ifâde etmekle iktifâ etmiştir. Eserin yazıldığı tahmin edilen devirlerde bu esâsları her okuyanın*

kolaylıkla anlayabileceği ve hâfızasında tutacağı bir tarzda, açık bir dil ile ve manzûm olarak neşretmenin bu yolun yolcuları için bir gâye olduğu düşünülürse, Edib Ahmed'in bu işi mükemmel bir şekilde başarmış olduğunu kabul etmek lâzım gelir. Atebetü'l-Hakayık'ın ne kadar büyük bir ihtiyacı karşılamış olduğu eserin yazıldığı tarihten epey bir müddet sonra dahi bunun yeniden tanzimi ve neşri ile uğraşmış olmasından, bir çok ediblerin, gerek müellifin kendisinden ve gerek eserinden takdir ile bahsetmelerinden ve nihâyet Türk ülkesinin muhtelif kısımlarında vücûda getirilmiş olan nüshalarından iyice anlaşılmaktadır.” (Arat, 2006: 8).

Bu açıklamalar neticesinde Yüknekî'nin eserini değerler eğitimi bağlamında incelemek elzemdir kanaati hasıl olmuştur. Bu ihtiyaca binaen çalışmamızın ana malzemesini teşkil eden Necip Asım'ın Hibetü'l-Hakayık neşri değerler eğitimi açısından incelendi. İnceleme sonucunda ulaşılan bulgular “Tavsiye edilen, özendirilen değerler” ve “Sakındırılan, yapılması istenmeyen değerler” olmak üzere iki ana başlığa ayrıldı. Elde edilen bulgulara göre bu ana başlıklar, alt başlıklarla detaylandırılarak yorumlarla desteklendi. Söz konusu madde başlarına ait örnekler ilgili madde başının alt kısmında mısra sırasına göre tertip edilip gösterildi. Örnek mısralar anlam bütünlüğüne göre tek, ikili, üçlü veya dörtlü gruplar halinde verildi. Mısraların Türkiye Türkçesine çevirileri çalışmamızın birinci bölümünde verilmiş olduğundan dolayı burada tekrar yer verilmedi.

3.3.1. Tavsiye edilen, özendirilen değerler

3.3.1.1. Bilgili olma

Türkçe sözlükte bilgili “*Bilgi sahibi olan, malumatlı, haberli*” (TDK, 2009: 268) şeklinde tanımlanmaktadır. Bilgi ve bilgili olma durumu hemen her toplumda ve kültürde önemlidir. Hibetü'l-Hakayık adlı eserde de önemli bir yer tutan bilgili olmaya Yüknekî bir çok mısradan değinmiştir. Eser içerisinde bilgiyi arama, bilginin peşinde olma, bilgiye ulaşma, bilgili insan olmanın faziletleri, bilginin kıymeti ve faydaları üzerinde yoğun bir şekilde duran Edib Ahmed Yüknekî toplumların gelişmesinde ve refaha erişmesinde çok mühim olan bilgiyi ve bilgili insanı

övmüştür. Kur'an-ı Kerim'in insanlara ilk emri ve mesajı olan "oku" ayetiyle ilişkilendirebileceğimiz bu durum Türklerin yaklaşık bin yıl önceki bilgiye bakış açısını ve ona verdiği değeri gözler önüne sermektedir. Yine bu durum bilgiye ve bilgi sahibi insanlara olan ihtiyacın bir göstergesi olarak bu mefhumların zamanla veya mekanla sınırlandırılmayacağını bizlere göstermektedir. Kur'an-ı Kerim ve Edib Ahmed'den yüzyıllar sonra Atatürk'ün de konunun önemine dikkat çekerek "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir." demesi bunun ispatı sayılabilir.

Edib Ahmed'in eserini oluştururken ilk olarak kullandığı ve en çok üzerinde durduğu konu bilgi ve bilgili olmaktır. Eserine besmele ile başlaması ve beyitlerden oluşan Tanrı'nın medhi, peygamberin medhi, dört sahabenin medhi, Dad İspehsalar Bey'in medhi bölümlerinden sonra dörtlüklerden oluşan eserin esas kısmına "bilginin faydası" konusu ile başlaması hem Allah'ın ilk emriyle bağdaştırılabilir hem de bilginin bireyler ve toplumlar için çok önemli olduğu sonucuna ulaşılabilir. Edib Ahmed eserinde bilginin peşinde olmak gerektiğini, bilgiye ulaşanların mutlu olacağını, Allah'ın sadece bilgi sayesinde idrak edilebileceğini ve bilginin insanların süsü olacağını yani bilginin insanın değerini artıracığını söylemektedir. Ayrıca bilgili insanların toplumda kıymetli insanlar olduğunu ve öldükten sonra bile hatırlandığını aktardıktan sonra bilgili insanların sözlerinin değerli olduğunu ve bilgilileri her milletin övdüğünü iletmektedir. Bu bağlamda eserde karşılaştığımız "bilgili olma" değeri ile alakalı mısralar aşağıda verilmiştir.

79 biligtin ayur men sözümkela

80 biligligke yā dost özüñni ula

81 bilig birle bilinür sa° ādet yolu

82 bilig bil sa° ādet yolını bula

83 bahālīk dinār ol biliglig kişi

85 biliglig biligsiz kaçan teñg bolur

86 biliglig tişi er cāhil er tişi

- 87 süngekke yilig teg erenke bilig
 88 eren körki ° aql ol süngkning yilig
- 91 bilig bilti boltı eren belgölüg
- 93 biliglig er öldi atı ölmetü
- 95 biliglig biringe biligsiz mingin
 96 tengegli tengedi biligning tengin
 97 baqa körgil imti uqa sınayu
 98 ne neng bar biligtin asıglık öngin
- 99 bilig birle ° alim yoqar yoqladı
- 101 bilig bil usanma bil ol haq resul
 102 bilig kimde irse siz arqang dedi
- 103 biliglig biligni edergen bolur
 104 bilig tatağın ay dost biliglig bilür
 105 bilig bildürür erke bilig qadrini
- 111 biliglig kişi kör bilür iş özin
 112 bilip iter işni ökünmez kendin
- 115 biliglig kereklig sözün sözleyür
 116 kereksiz sözini kömüp kizleyür
- 119 bilig birle bilenür töretgen idi
- 121 biliglig sözi pend nashat edeb
 122 biligligni ögdi ° acem hem ° arab

123 tavaratsızğa bilgi tükenmez tavar

124 hisâbsızğa bilgi yirilmez hisâp

221 aya dost biliglig yizin izlegil

3.3.1.2. Doğru sözlü olma

Erdemli ve ahlaklı insanlardan beklenen önemli özelliklerden biri doğru sözlü olmalarıdır. İnsanların birbirlerine güvenmelerinin yolu doğruluk ve dürüstlükten geçmektedir. Birlik ve beraberlik içinde yaşayan güçlü bir toplum için o toplumu oluşturan bireylerin dayanışma içerisinde olması dolayısıyla doğru sözlü insanlar olmaları beklenir. Yüknekî de eserinde doğru sözün ağzı süslediğini, doğru sözün bal gibi tatlı olduğunu ve doğruluk yapmanın mahiyetini belirterek bu hususun insanlar için önemli olduğunu vurgulamıştır. Bu benzetmeler de bize “Tatlı söz yılanı deliğinden çıkarır.” atasözünü anımsatmaktadır. Bu bağlamda eserde karşılaştığımız “doğru sözlü olma” değeri ile alakalı mısralar aşağıda verilmiştir.

155 ağız til bezeki köni söz turur

156 köni sözle sözni diliñni beze

157 köni söz asel teg bu yalğan basal

158 basal yip acıtma ağız yi asel

159 ya yalğan söz yig teg köni söz şifâ

160 bu bir söz ozağı urulmuş mesel

161 köni bol köni kııl atın köni

162 köni tiyü bilsün halâyık sini

163 könilik tonın key koyup egrilik

164 ketim ton tolusu könilik tonı

222 halı sözlesenğ söz bilip sözlegil

3.3.1.3. Sır saklama

Sır “Varlığı veya bazı yönleri açığa vurulmak istenmeyen, gizli kalan, gizli tutulan şey” (TDK, 2009: 1756) olarak tanımlanır. Edib Ahmed’in sırrın katı bir şekilde saklanması gerektiğini yoksa kişinin başına dert açacağını ve sırrı saklamayan kişinin toplum nazarında gülünç duruma düşeceğini söylediği mısraları şunlardır:

- 165 atıg kizle rāzıng kişi bilmesün
 166 sözüngrtin özüngke ökünç kilemesün
 167 amuğ yaşru işing bolup aşkara
 168 bu körgen eşitgen sanğa külemesün
- 169 işim tip inanıp sır ayma saşın
 170 nece me inançlık iş erse yakın
 171 serip sende rāzıng sinip turmasa
 172 serer mü işingde munı kat saşın

3.3.1.4. Cömert olma

Sözlükte cömert kelimesi “Para ve malını esirgemedenden veren, eli açık, selek, semih, ahi, bonkör” şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, 2009: 374). Halk arasında insanların sahip olması beklenen ve istenen özelliklerden biri cömertliktir. Cömert insanlar toplum tarafından sevilirler. Ayrıca İslam dininin gerekliliklerinden olan zekat ve sadaka anlayışı da cömertliği teşvik eden ve dinî açıdan önemli kılan kıstaslardır. Edib Ahmed eserinde öğülecek kişinin cömert olması gerektiğini, cömert insanların iyi şekilde yad edildiğini, cömertliğin bütün günahları temizlediğini ve sahibini insanlara sevdirdiğini ayrıca ellerin en kutlusunun veren el olduğunu söylediği “cömert olma” değeriyle ilişkili mısralar şunlardır:

- 223 ahi erni öggil öger erse sen
- 225 amuğ til ahi ir şenāsın ayur

- 226 ahlılık kamuğ ° ayb kirini yuyur
 227 ahlı bol saᅇga söz sökünç kilmesün
 228 sökünç kilgü yolnı ahlılık tıyur
- 229 igilmez köᅇgölñi ahlı ir iger
 230 tiᅇilmez murādka ahlı ir tiger
 232 ahlılıᅇnı hem ᅇaş tözü ᅇaᅇ öger
- 233 ahlı ir biligni yete bildi kör
 234 anın sattı malın şena aldı kör
 235 tirildi ulamsuz ulamay bolup
 236 acunda at edgü ᅇotup bardı kör
- 241 aya mal idisi ahlı edgü ir
 242 bayat birdi erse saᅇga sen de bir
 243 yirilgen sökülgen tirip birmegen
 244 al al birür erseᅇᅇ nice tirse tir
- 245 ᅇabi° atta yigi at aypsuzı
 246 ahlılık irür bil buᅇul körksüzi
 247 eliglerde ᅇutluᅇ birigli elig
- 253 bu budun tulusı ahlı ir turur
 254 ahlılık şeref cāᅇ cemāl arturur
 255 sevilmeᅇ tileseᅇᅇ kişiler ara
 256 ahlı bol ahlılık sini sevdürür

3.3.1.5. Sorunlara karşı hazırlıklı olma

Hayatın gerçekliklerinin farkında olarak yaşayan insanlar her türlü duruma karşı tedbirlidir ve zor bir durumla karşılaştıkları zaman afallayıp bocalamazlar. Bu tarz insanlar zorluklar karşısında yılmayan mücadele gücü yüksek insanlardır

diyebiliriz. Edib Ahmed eserinde insanların iyi ve güzel olayları nadir yaşadığını, daha çok sıkıntılı durumlarla karşı karşıya kaldıklarını söylemiş ve zor durumlara karşı her zaman hazırlıklı olunmasını öğütlemiştir. Konuya ilişkin mısralar şu şekildedir:

205 süçüg tattıñg erse açıqqa anun
206 birin kelse rāhat kelür renc onun

3.3.1.6. Kanaatkâr olma

Sözlükte “Azla yetinen, elindeki ile yetinen, kanık, kanaatli, yetingen” (TDK, 2009: 1057) şeklinde tanımlanan kanaatkâr olma, insanlarda olması beklenen bir davranıştır. Edib Ahmed eserinde mal yokluğunun fakirlik olmadığını söylemiş ve dünya malından tüketilebilecek kadarının alınması gerektiğini belirterek azla yetinmenin önemine değinmiştir. Kanaatkâr insanların gözü yükseklerde değildir ve zihinlerini ulaşamadıkları şeylerle meşgul etmedikleri için bu tarz insanlar huzurlu ve toplum tarafından takdir edilen insanlardır diyebiliriz. Bu durumda da azla yetinmenin önemi ortaya çıkmaktadır. Eserde kanaatkâr olmayla alakalı mısralar aşağıda verilmiştir.

183 bu baylık çığaylık azuq yoqluğı
184 çığaylık tip ayma azıq yoqluğın
185 bu dünyā neñğitin yigü ketgülük
186 ol artuq tileme vebāl yütgülük

3.3.1.7. İyilik yapma

Sözlükte iyilik “Karşılık beklenilmeden yapılan yardım, kayra, lütuf, kerem, ihsan, inayet” (TDK, 2009: 1007) şeklinde tanımlanmaktadır. Hemen her toplumda ve kültürde bireylerin iyi olması ve iyilik yapması beklenmektedir. Hibetü'l-Hakayık eserinde Edib Ahmed bu dünya hayatında iyilik yapılması gerektiğini söylemektedir. İnsanların gönüller olarak iyilik içerisinde yaşamasını öğütlemektedir. Ayrıca iyi bir işe sahip olan kişinin iyi olacağını belirtmektedir. Eserde iyilik yapmak, daha çok

kötülük yapmaktan sakındırma yoluyla telkin edilerek anlatılmıştır. Bu konuya çalışmamızın ileriki bölümlerinde ayrıca yer verilmiştir. Eserde karşılaştığımız iyilik yapma, iyi olma ile alakalı mısralar aşağıda verilmiştir.

187 tarıklık tip aydı açunnı resül

188 tarıklıkda katılan tarı edgülük

361 tiril edgü fi° lin köngüller alıp

362 esizliğin özni saraᅇgu salıp

373 işi edgü bolsa er edgü bolur

374 er iş edgüsindin öküş hayr kilür

3.3.1.8. Alçak gönüllü olma

Sözlükte alçak gönüllü “Kendi değerini olduğundan aşağı gösteren, başkalarını küçük görmeyen, büyüklenmeyen (kimse), engin gönüllü, mütevazı” (TDK, 2009: 68) olarak tanımlanmaktadır. Alçak gönüllülük her insanda olması beklenen önemli ahlakî değerlerden biri olarak karşımıza çıkar. Hibetü’l-Hakayık’ta da özendirilen davranışlardan biri tevazu sahibi olmaktır. Edib Ahmed eserinde kibri bir kenara atıp tevazuya sıkıca tutumak gerektiğini söylemektedir. Tevazunun müminlik işareti olduğunu ve mümin olan kişinin alçak gönüllü olması gerektiğini belirtmektedir. Tevazu sahibi insanları Allah’ın yükselteceğini, büyüklüğe erişilebile tevazudan kopulmaması gerektiğini işaret etmektedir. Alçak gönüllü olma değeriyle alakalı karşılaştığımız mısralar aşağıda verilmiştir.

263 söz oldur tekebbürni baştın salıp

264 tevāzu° nı berk tut yapuş ket aᅇga

275 müminlik nişānı tevāzu° erür

276 eger mümin ersenᅇg tevāzu° kılm

- 277 tevāzu^c kılıknı kötrür idi
 278 tekebbür tutar anı kemşür qodı
 279 uluğsınma zinhār uluğ bir bayat
 280 uluğluğ meniñ siz alınmañ tidi
- 349 uluğluğka tigsenğ yañılma özüñg
 350 qalı kiysenğ atlās unutma bözüñg
 351 uluğ bolduğunğca tüzünrek bolup
 352 uluğka kiçikke sılıq tut sözünğ

3.3.1.9. Zamanı iyi değerlendirme

Hayatın kısa olduğu ve zamanın hızlı geçtiği düşünülürse içinde yaşanılan zamanı doğru ve verimli kullanmak önemli hâle gelmektedir. Bu da insanlara fayda sağlayacak davranışlardır biridir. Edib Ahmed eserinde emeller uğruna içinde bulunulan zamanı heba etmenin ve emel peşinde koşmanın yersizliğini anlatmıştır. Uzun ve derin düşünülmemesi gerektiğini belirtip zamanın çalışarak ve iyi ameller yaparak geçirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. İlgili mısralar aşağıda verilmiştir.

- 289 yime pendim algıl uzatma emel
 290 emel asrasında busuqlı ecel
 291 emel timişim dost uzun sanmaq ol
 292 uzun sanma saqış öküş qıl^c amel

3.3.1.10. Sağlığa dikkat etme

Toplumumuzda yaygın olan “her işin başı sağlık” inancı Edib Ahmed’in eserine de konu olmuştur. Edib Ahmed açgözlülüğün zararlarını anlatırken ömürlük mala sahip olursa bile önce bunları kullanacak sağlıklı bir başın olması gerektiğini belirterek sağlığın insan için her şeyden önemli olduğunu vurgulamıştır. Buradan hareketle sağlıklı olmak ve sağlığına dikkat etmek insanlar için zaruri bir ihtiyaçtır diyebiliriz. İlgili mısralar aşağıda verilmiştir.

- 293 ayur sen kedim ʔon ʃerāb aʃ gerek
 294 tilim māl öküʃ ʔul ʔara-vaʃ gerek
 295 eger yıǵdıñg erse ° umurluʔ tavar
 296 burun baʃʔa bōrkni keyer baʃ gerek

3.3.1.11. Yumuşak ve güzel huylu olma

Edib Ahmed eserinde güzel huylu insanlara gönüllerin dost olacağını söyleyerek yumuşak ve güzel huylu olmayı övmektedir. Hiddet ve düşmanlık ateşine karşı yumuşak kalıp bu ateşi söndürmeyi öğütlemekte ve kerem sahibi olmanın temelinin buradan geçtiğini belirterek yumuşak ve güzel huylu olmanın önemini göstermektedir. İlgili mısralar aşağıda verilmiştir.

- 313 köki körklüg irniñg huyı körklüg ol
 314 bu körklüg ʔılıʔka köñgöl erklig ol
 335 alıñglansa tutnup ǵazab ° inad otı
 336 ʔalimlıʔ suyn saʔ ol otını öçür
 337 kerem bir bina teg añgar ʔilm bünyad ol
 338 ya meydan teg ol gül kerem al gül ol

3.3.1.12. Kerem sahibi olma

Sözlükte kerem “Soyluluk, ululuk, büyüklük, asalet; bağış olarak verme, iyilik, cömertlik, eli açıklık, lütuf” (TDK, 2009: 1140) şeklinde tanımlanmaktadır. İnsanlarda olması beklenen önemli özelliklerden biridir. Edib Ahmed Hibetü'l-Hakayık'ta kerem sahibi insanlara “er” denmesi gerektiğini, keremsiz kişinin meyvesiz ağaç gibi değersiz olduğunu ve keremin başının kötülüğe karşı iyilik yapmak olduğunu aktararak kerem sahibi bir insan olmanın önemini ifade etmiştir. İlgili mısralar aşağıda verilmiştir.

- 317 bütün ʔılıǵı fi° lin öte irtegil
 318 kerem kimde bolsa anı er tigel

- 319 yimişsiz yığaç teg keremsiz kişi
 320 yimişsiz yığaçnı kesip örtegil
- 323 cefā kıldaçıñğa yanut kııl vefā
 324 arımaz nece yuvsa kıan birle kıan
 329 esiz kıılğan erke sen edgü kııla
 330 keremniñ başı bu irür kat bile

3.3.1.13. Şefkatli ve merhametli olma

Şefkat ve merhamet duyguları da bireylerde olması istenen ve beklenen kavramlar arasındadır. Edib Ahmed eserinde müslümanlara karşı şefkatli ve merhametli olunmasını telkin edip kişinin kendisi için istediğini diğer müslümanlar için de istemesi gerektiğini belirtmiştir. Şefkatli ve merhametli olmanın öneminin anlatıldığı aşağıdaki mısralarda muhatabın sadece müslümanlar olması dikkat çekicidir. Bu mısralar daha genel bir yaklaşım olan *yaratılanı sev Yaradan'dan ötürü* felsefesine aykırı görünmektedir. Eserde konu ile ilgili karşılaştığımız mısralar aşağıda verilmiştir.

- 321 musulmānga müşfik bolup mihrübān
 322 sañga sanduğunı musulmānga san

3.3.1.14. İnsanlara yardım etme

İnsanlara yardım etmek, yardımsever olmak insanların sahip olması beklenen kavramlardan biridir. Edib Ahmed de eserinde faydalı yiyeceğin insanlarla paylaşılmasını ve birine zahmet gelirse o zahmeti aşmasına yardımcı olunmasını tavsiye ederek konuya dikkat çekmektedir. Eserde konu ile ilgili karşılaştığımız mısralar aşağıda verilmiştir.

- 325 yarağlık aşınğnı kişike yidür
 326 yarağ bolsañ ofrağ yalınğnı bütür

328 eger tigse imgek kişitin kötür

3.3.1.15. İyilik edene teşekkür etme

İyilik ve yardım edene teşekkür, yapılan işin kıymetini artırır. Edib Ahmed de eserinde iyilik yapan insanın çok övülmesi gerektiğini söyleyerek teşekkür etmenin önemini anlatmıştır. Eserde konu ile ilgili karşılaştığımız mısralar aşağıda verilmiştir.

331 eger kilse irtin saᅇga edgölük

332 öküş kııl ol irniᅇg senāsın tile

3.3.1.16. Affedici olma

Affetme genellikle insan nefesine zor gelen ama insanlarda olması beklenen önemli bir erdemdir diyebiliriz. Edib Ahmed eserinde hatalı kişinin affedilmesini tavsiye eder ve bir kusurundan dolayı eğer kişinin başı kesilecek olsa dünyada canlı kimsenin kalmayacağını ekler. Eserde konu ile ilgili karşılaştığımız mısralar aşağıda verilmiştir.

333 yazuᅇluᅇ kişiniᅇg yazuᅇın keᅇür

334 ° adāvet kökini ᅇazıp kes köᅇür

357 nece tetik irtin birer sehᅇ kelür

358 nece pür hünerde birer ° ayb bolur

359 bu bir ° aybdın ötürü başın kesᅇüᅇi

360 acunda tirilᅇü kişisiz ᅇalur

3.3.1.17. Davranışlarda ölçülü olma

Ölçülü davranma da Edib Ahmed'in yapılmasını tavsiye ettiği önemli ahlakî değerlerden biridir. Eserde insanların lüzumsuz alaydan ve şakalardan uzak durması gerektiğini söyleyen Edib Ahmed bu gereksiz davranışlar yüzünden büyüklerin rahatsız olup hiddetleneceğini küçüklerin ise küstah olacağını belirtmektedir.

İnsanların davranışlarını kontrol altında tutması gerektiği, yere ve zamana göre düzenlemesinin önemli olduğu anlaşılmaktadır. Eserde konu ile ilgili karşılaştığımız mısralar aşağıda verilmiştir.

- 341 kütezgil ayā dost uluğlar aqın
 342 asıksız cedel hem mizāhtın şaqın
 343 uluğlarını buşrup sanğa bu mizāh
 344 kiçiglerini küstāh kıılır bil yakın

3.3.1.18. Sabırlı olma

Dilimizde bulunan *sabrın sonu selamettir ve sabır acıdır meyvesi tatlıdır* gibi atasözleri sabırlı olmanın ne kadar önemli olduğunun delilleri sayılabilirler. Hibetü'l-Hakayık adlı eserinde Edib Ahmed, belaya düşüldüğü zaman beladan kurtulmaya çalışılmasını ve ferahı bekleyerek sabredilmesini tavsiye etmektedir. Zira sıkıntıların geçici olduğunu ve sabredenlerin bundan sevap kazandığını belirtmiştir. Eserde konu ile ilgili karşılaştığımız mısralar aşağıda verilmiştir.

- 345 belā kilse şabr it feraḥqa kütüp
 346 kütüp tur feraḥqa bela renc yutup
 347 öçer miḥnet otı keçer nevbeti
 348 ḳalur şabr idisi şevābın tutup

3.3.1.19. Dost edinme

Dostlar insan hayatında önemli yer tutan kişilerdir. Dost edinmek de bireylerde olması gereken davranışlardan biridir. Edib Ahmed bin tane dostun olsa çok görme diyerek konuya dikkat çekmiştir. Eserde dost edinme değeri ile alakalı karşılaştığımız mısralar aşağıda verilmiştir.

- 355 miṅg ir dostuṅg erse öküş körmegil
 356 bir ir duşman erse anı azlama

3.3.1.20. İşi düşünerek yapma

Bir iş yapılacağı zaman enine boyuna düşünülüp hesap edilerek o işin yapılmasında fayda vardır. Düşünerek iş yapmak insanlarda olması beklenen iyi huylardan biridir. Edib Ahmed eserinde bir iş yapılacağı zaman iyice düşünerek, gerekli mi gereksiz mi bunu ayırt ederek yapılmasını öğütlemektedir. İyice düşündükten sonra eğer o işten hayır ve mutluluk gelecekse o işe gönül bağlanması gerektiğini söyleyen Edib Ahmed, eğer o işten pişmanlık gelecekse uzak durulmasını, o işin yapılmamasını tavsiye eder. Eserde konu ile ilgili karşılaştığımız mısralar aşağıda verilmiştir.

363 iter bolsanġ işni sanıp saġnıp it

364 kerekmü kereksizmü kirtü bilip

365 ne iş utru kilse saġga kat yakın

366 ol işniġ öġġini soġġını şaġın

367 sevinç erse ketin köġġül tut anġa

368 ökünç erse andın ozaraġ şaġın

3.3.1.21. Kaza ve kadere inanma

İslam dininde imanın altı şartı içinde sayılan kaza ve kadere iman konusu Edib Ahmed'in eserinde işlenen ve okuyuculara tavsiye edilen konular arasında yer almaktadır. Eserde Edib Ahmed, gerçekleşecek her işin Allah'ın hükmüyle olacağını ve insanın başına gelen her şeyin yine Allah'ın hükmüyle olduğunu söylemektedir. İnsanların yaşadığı iyi-kötü tüm olayların kader ile gerçekleştiğini belirten Edib Ahmed, akılsız insanların bunları bir sebebe bağladığını anlatmaktadır. Edib Ahmed'in bir iş kaderde varsa ve olacaksa bunu engellemenin mümkün olmadığını ifade eden sözleri bizlere *akacak kan damarda durmaz* atasözünü anımsatır. Bu sözlerle insanlara dert ve sıkıntı verenin Allah olduğunu aktaran Edib Ahmed ıstıraptan şikayet edilmemesi gerektiğini öğütlemektedir. Eserde konu ile ilgili karşılaştığımız mısralar aşağıda verilmiştir.

- 447 uğan ũkmi birle kelũr kelgen iş
 448 anıng emri birle teđer teđgũči
- 449 acunđa bu sŕkũř melamet nelũk
 450 řazālar yŕrũtgen yaratđan melik
 451 řazā birle sanđlur adađđa tiken
 452 řazā birle ilnũr tuzadığa elik
- 453 řamuđ tenđdeči neđg řazādın erũr
 454 uğışsuz ir anı sebebtin kŕrũr
 455 řazā birle uđđan hālık şuşları
 456 şarığa şonar hem řafesđa kirũr
- 457 řazā kilse yũgrũk yũgũrmes urup
 458 řazā şaytarılmas şatığ yā şurup
 459 sanđa renc anđa genc birigli uğan
 460 ceza^c şılma ya renc idisi turup

3.3.2. Sakındırılan, yapılması istenmeyen değerler

3.3.2.1. Bilgisiz olma

Tũrkçe sŕzlũkte bilgisiz, “Bilgi sahibi olmayan, bilisiz, malumatsız, cahil” (TDK, 2009: 268) olarak tanımlanmaktadır. Bilgisizlik halk nazarında istenmeyen, kŕtũ örnek olarak gŕsterilen ŕzelliklerden biridir. Bu nedenledir ki yaşlıların genđlere çoğu kez “Okuyun evladım, okuyun; bizim gibi cahil kalmayın.” dediklerine tanıklık etmekteyiz. Bu durum eserin yazıldığı dŕnemden şimdiye kadar sũregelmiřtir. Edib Ahmed de Hibetũ’l-Hakayık’ta bilgiyi ve bilgiliyi ŕverken bilgizliği ve bilgisiz insanları yermekten geri durmamıştır. Bilgisizlikten uzak durulmasını ŕgũtlerken bilginin peşinde olunmasını telkin etmiştir. Eserinde bilgisizliğin hiçbir hayrı olmadığını sŕyleyen Edib Ahmed ayrıca bilgisiz olmanın kŕtũlũđũnũ, bilgisizliğin zararlarını, bilgisiz insanların kıymetsiz olduklarını, bilgisizlere laf atmanın gereksiz olduğunu ve bu tarz insanların kendilerine zarar verdiklerini anlatarak bilgisizlikten

kaçınmak gerektiğini öğütlemiştir. Bu bağlamda eserde karşılaştığımız “bilgisizlikten uzak durma” değeri ile alakalı mısralar aşağıda verilmiştir.

- 84 bu cāhil biligsiz bahāsız bişi
 85 biliglig biligsiz kaçan teng bolur
 86 biliglig tişi er cāhil er tişi
- 89 biligsiz yiligsiz süñgek teg qalı
 90 yiligsiz süñgekke sunulmas elig
- 92 biligsiz tirigle yitük körgülüg
- 94 biligsiz esen erken atı ölüg
 95 biliglig birinġe biligsiz minġin
 96 tenġegli tenġedi biligninġ tenġin
- 100 biligsizlig erni çökerdi qodı
- 106 biligni biligsiz odun ne qılır
- 107 biligsizke haq söz tatıqsız irür
 108 añġa pend nāşihat asıqsız irür
 109 ne türlüg arıqsız arır yudısa
 110 cāhıl yup-rımas arıqsız erür
- 113 ne türlüg iş irse biligsiz onġı
 114 ökünç ol añġa yoq onġ anda adın
- 117 biligsiz ne aysa ayur uqmatın
 118 anınġ öz tili öz başını yeyür
- 120 biligsizlik içre hāyır yoq dedi

3.3.2.2. Çok konuşma

Saklanması gereken şeyleri söyleyiveren, sır saklayamayan, geveze, ayran ağızlı, çenesi düşük (kimse) (TDK, 2009: 303) anlamlarında kullanılan boşboğaz toplumun değerlerine aykırı bir durumdur ve insanlardan bu tarz davranışların yapılmaması beklenilir. Bu davranışları gerçekleştiren insanlar toplum nazarında ayıplanır ve insanlar arasında kötü bir nam salmalarına sebebiyet verir. Denilebilir ki bu insanlar kendi dilleri yüzünden kendilerine zarar verirler. Edib Ahmed de Hibetü'l-Hakayık adlı eserinde bu konuya yer vermiştir. Eserinde edeplerin başının dilini gözetmek olduğunun altını çizen Edib Ahmed, az ve güzel konuşmayı tavsiye ettikten sonra çok konuşmanın zararlarından, boşboğaz insanların başına dilleri yüzünden belalar geleceğinden, dilini muhafaza ve sözlerine dikkat etmenin öneminden bahsederek çok konuşmaktan kaçınılması gerektiğini öğütlemiştir. Bu bağlamda eserde karşılaştığımız “çok konuşmaktan kaçınma” değeri ile alakalı mısralar aşağıda verilmiştir.

- 125 işitgil biliglig negü tip ayur
 126 edebler başı til kütezme turur
 127 tiling bekte tutgıl tişing sımasun
 128 kalı çıksa bekte tişingni sıyur
- 129 sanıp sözlegen ir sözi söz sağı
 130 öküş yanğşağan til ay almaz yağı
 131 sözüng boşluğ isma yığa tut tiling
 132 yeter başka bir kün bu til boşluğı
- 133 hiredlıkmu bolur tili boş kişi
 134 tilim başını yidi bu til söz boşı
 135 öçüktürme irni tilin bil bu til
 136 başaqtursa bütmes büter oğ başı
- 137 sefh er tili öz başı duşmānı
 138 tilindin töküldi tilim ir kanı

- 139 öküş sözlegende ökünge tilim
 140 tilin beklege de ökünge anı
- 141 ne kim kilse irke tilitin kilür
 142 bu tiltin kim edgü kim aır bolur
- 145 küte zgil tilni kil az ıl sözüñg
 146 küterilse bu til küte zlü r özüñg
 147 resül irni ota yüzin atuı
 148 til ol tidi yıg til yul ottın özüñg
- 149 iki neñg birikse bir irde alı
 150 bükendi ol irke mürüvvet yolu
 151 bir ol yanğsar irse kereksiz sözin
 152 ikinç yalğan irse ol irniñg tili
- 353 uup sözle sözni ive sözleme
 354 sözüñg kizle katın başıñg kizleme

3.3.2.3. Yalan söyleme

Yalan, Türkçe sözlükte “Aldatmak amacıyla bilerek ve gerçeğe aykırı olarak söylenen söz” olarak tanımlanmıştır (TDK, 2009: 2114). Yalan söylemek, yalancı olmak toplum tarafından benimsenmeyen ve kabul görmeyen değerlerden biridir. Konuya ilişkin peygamberimizin “Bizi aldatan bizden değildir.” [Müslim, İmân 164, Fiten 16] sözü de oldukça manidardır. Ahlak kurallarının dışladığı yalan söyleme ile ilgili Edib Ahmed de eserinde: yalan söylemenin zararlarıyla beraber yalandan ve yalancılardan uzak durulması gerektiğini söylemiş ve aşağıdaki mısraları kaleme almıştır.

- 149 iki neñg birikse bir irde alı
 150 bükendi ol irke mürüvvet yolu

151 bir ol yanğsar irse kereksiz sözün

152 ikinç yalğan irse ol irning tili

153 tili yalğan irtin yırağ tur tize

154 kiçür sanma ° umrüng könilik öze

155 ağız til bezeki köni söz turur

156 köni sözle sözni dilingni beze

157 köni söz asel teg bu yalğan basal

158 basal yip acıtma ağız yi asel

159 ya yalğan söz yig teg köni söz şifa

160 bu bir söz ozağı urulmuş mesel

161 köni bol köni kııl atın köni

162 köni tiyü bilsün halāyık sini

163 könilik tonın key koyup egrilik

164 ketim ton tolusı könilik tonı

3.3.2.4. Dünyaya aldanma

Dünyanın geçiciliği, dünyanın aldatıcılığı ve dünyaya aldanmama İslam inancıyla yakından alakalı olan konular olarak karşımıza çıkmaktadır. Dinî-ahlakî didaktik bir eser olarak kabul edilen Hibetü'l-Hakayık'ta Edib Ahmed de bu konuya yer vermiştir. Dünya hayatının çok kısa ve altadıcı olduğunu, dünyaya gönül bağlamanın hataların başında geleceğini, dünyadaki her şeyin gelip geçici olduğunu söyleyen Edib Ahmed eserinde konuyla alakalı aşağıdaki mısraları yazmıştır.

173 bu açun rıbağ ol tüşüp köçgülüg

174 rıbağka tüşügli tüser köçgülüg

189 beğāsız irür bu açun lezzeti

190 keçer yıl keçer teg meze müddeti

- 191 yigit oca bolur yeŋgi eskirür
 192 ävî erse amlur açar uvveti
- 193 bu kün bar yārın yo bu dñnyā neŋgi
 194 meniŋ dimiŋiŋ neŋ adınlar oŋı
 195 amuğ tolğan aslur tükel eskilyür
 196 amuğ ābadānnıŋ arāb ol soŋı
- 197 nice yir bar erdi sıgıŝmaz eri
 198 eri bardı aldı kuruğ tek yiri
 199 nece dānā erdi nece feylesuf
 200 anı bu kün anlar miŋinde biri
- 201 acun kül ırar bāz alın aş atar
 202 bir elgin tutup şehd biri zehr atar
 203 asel tatrup ilkin tamağ tatırtıp
 204 kidinki adaa sunup zehr atar
- 209 yılan teg bu acun yılan oğlağı
 210 yomaa yumşaq ii pür ağı
 211 yılan yumşaq erken yāvuz fi^c l tutar
 212 yıra turğı yumşaq tip inanmağı
- 213 bu acun kör erke körümlük taşı
 214 velikin iinde hezar nā-oŝı
 215 baıp taş bezekin körüp sen munğa
 216 köŋül baqlama bil aalar başı
- 217 niāb kötrür acun birer yüz aar
 218 yazar ol uar teg yine terk açar
 219 yayıŋı bulut teg yā tüş teg ali
 220 direŋsiz keer baht yā uŝ teg uar

3.3.2.5. Cimrilik yapma

Halk arasında insanlardan yapılmaması beklenen ve arzulanan davranışlardan biri cimriliktir ve cimri kelimesi sözlükte şu şekilde tanımlanmıştır: “Elindeki parayı harcamaya kıyamayan, bitli, eli sıkı, ekti, hasis, kısmık, kibritçi, mıhşıçtı, nekes, pinti, sıkı, varyemez” (TDK, 2009: 371). Edib Ahmed eserinde cömert insanı herkesin öveceğini ancak cimri kişiyi övecek kimsenin bulunmadığını belirtmiştir. Cimri insana malından bir fayda gelmeyeceğini hatta malının kendisine sıkıntı getireceğini söylemiştir. Vermeyen elin kutsuz olduğunu vurgulamış ve cimriliğin iyileşmesi mümkün olmayan bir hastalık olduğunu söylemiştir. Dünyada iyi bir ad bırakmak isteyen kişilerin cimrilik yapmamasını telkin etmiştir. Eserde “cimrilik yapmama” hususunda karşılaştığımız mısralar aşağıda verilmiştir.

177 bu dünyā songıda yügürmek nice

178 ḥasīs nenḡtin ötrü tip özünḡ küçe

224 baḥılğa qatıḡ yā oqun kizlegil

231 baḥıllıqını qanı öger til qayu

237 baḥıl yıḡdı zer sīm ḥarām öküş

238 vebāl kötrü bardı özele söküş

239 ülüş boldı malı kişiler ara

240 baḥıl aldı andın sökünçtin ülüş

241 aya mal idisi aḥı edḡü ir

242 bayat birdi erse saḡga sen de bir

243 yirilgen sökülgen tirip birmegen

244 al al birür ersenḡ nice tirse tir

248 alıp birmegen el elig qutsızı

- 249 baħıllık otalap oᅇgalmaz yig ol
 250 birimdin baħıl elgi kat biriglik ol
 251 yığıp köᅇgli toymas közi suķ baħıl
 252 ıul ol malğa malı aᅇgar erklig ol
- 257 baħıl nākes odun tavar pasbānı
 258 yıgar yimes içmes tutar berk anı
 259 taturmas aşında tuz dostına
 260 ölüᅇ ıalır aħır yeyür duşmānı

3.3.2.6. Aıgözlölük yapma

Halk arasında insanlardan yapılması beklenmeyen ve arzulanmayan davranışlardan biri aıgözlölüktür ve aıgözlü kelimesi sözlükte şu şekilde tanımlanmıştır: “Mala, yiyeceğe ve içeceğe doymak bilmeyen, aıgöz, gözü aç, doymaz, gözü doymaz, tamahkār, haris, hırslı, tokgözlü karşıtı” (TDK, 2009: 10). Edib Ahmed Hibetü’l-Hakayık’ta mala, mülke gönöl bağlamanın abes olduğunu, gönölünden mal hırslının çıkarılması gerektiğini söylemektedir. Aıgözlü insanın mal toplamakla doymayacağını bu nedenle aıgözlölölüğün bir hastalık olduğunu ve ilacının bulunmadığını belirtmektedir. Ayrıca aıgözlölölüğün sahibine pişmalık getireceğini ve kuru bir zahmetten ibaret olduğunu anlatmaktadır. Son olarak kişinin gerıek malının öbür tarafa geıirdiği mal olduğunu söyleyerek iyi ve güzel amel işlemenin önemine değinen Yüknekî, bu dünyada sahip olunan malların hiçbir kıymet ifade etmeyeceğini vurgulamaktadır. Eserde aıgözlölük yapmamaya ilişkin karşımıza çıkan mısralar aşağıda verilmiştir.

- 179 nelük mālğa munıa köᅇgül bağlamak
 180 bu māl kilse erte barur bāz keıe
- 181 köᅇültin çıkarııl tavar suķluıın
 182 ketim birle tap tut ıarın tokluıın

- 297 Һаришлиқ ма ерке явуз Һашлет ол
 298 Һаришлиқ сонғи ғам өкүнч Һасрет ол
 299 бу байлық җинаһлық иди қисметі
 300 Һаришлиқ тек ирке җуруғ заһмет ол
- 301 Һариш тоymas acun neңini tirip
 302 Һаришлиқ җарımas idisi җарıp
 303 Һаришлиқни җойур Һариш ир җақан
 304 өлүп yitse topraқ иңиңе kirip
- 305 Һариш tirip irmes usanmas bolur
 306 Һаришлиқ игиниң imin kim bilür
 307 Һабер бар бирилсе eger әдеми
 308 ики җол dinärmi ol on җол җилур
- 309 аya Һириш idisi Һаришлиқ nerek
 310 аyu bir maңga bu negüke kerek
 311 tar erse kiңg erse bitildi rüzuңg
 312 Һаришлиқ җилу mu munı edgürek
- 429 seniң maһliңg ol maһ aһinturduғuңg
 430 saңga Һasret ol pek tutup turduғuңg
 431 bu күn kendü süçüg bu tirmek saңga
 432 ачıқ болға yarın җodup barduғuңg

3.3.2.7. Көтүлүк yapma

Еғитимин ve деғерлер еғитиминин темелинде ve амачлары араcında yer alan önemli hususlardan biri bireylerin kötü olarak yetişmemesi ve kötüлүkten uzak durmalarıdır. Көтүлүк tabiri sözlükte “Көтү olma durumu, kemlik, şer; zarar verecek

davranış veya söz” (TDK, 2009: 1239) şeklinde tanımlanmaktadır. Edib Ahmed eserinde insanlara mihnet verilmemesini ve kötülükten kaçınılmasını öğütler. Ayrıca, bana arkadaşını söyle sana kim olduğunu söyleyeyim ve üzüm üzüme baka baka kararır atasözlerine paralel bir şekilde kötü insanlardan uzak durulmasını zira kötü insanlarla arkadaş olanların zamanla kendi karakterlerinin de değişip kötüleşeceğini vurgulamaktadır. İlgili mısralar aşağıda verilmiştir.

327 küç imgek tegürme kişike qalı

361 tiril edgü fi° lin köngüller alıp

362 esizliğin özni sarañgu salıp

371 aya edgü umğan esizlik kılıp

372 tiken eylegen er üzüm biçmes ol

375 esizke yavuma esiz şuhbeti

376 sini terkin esiz kılığlık kılır

3.3.2.8. Kibirli olma

Bireylerden beklenmeyen ve istenmeyen davranışlardan biri de kibirli olmaktır. Sözlükte kibir kelimesi “Kendini beğenme, başkalarından üstün tutma, büyülenme, benlik, gurur” (TDK, 2009: 1179) biçiminde tanımlanmıştır. Edib Ahmed’in Hibetü'l-Hakayık'ta kaçınılması gerektiğini belirttiği davranışlardan biri kibir sahibi olmaktır. Edib Ahmed eserinde kibri bırakmak gerektiğini, kibrin kötü bir huy olduğunu ve bütün dillerde yerildiğini, kibirli insanları hiç kimsenin sevmediğini, büyüklüğün sadece Allah'a ait bir sıfat olduğunu ve büyüklüğe erişilse bile yine de tevazu ile hareket edilmesi gerektiğini söylemiştir. Ayrıca insanların eşit olduğunu belirterek konunun önemine dikkat çekmiştir. Eserde kibirli olmamaya ilişkin mısralar aşağıda verilmiştir.

263 söz oldur tekebbürni baştın salıp

264 tevāzu^c nı berk tut yapuṣ ket aṅga

265 tekebbür kamuḡ tilde yirlür kılıḡ

266 kılıqlarda edgü kılık huy kılık

267 ol ir kim uluḡsındı men men dedi

268 anı ne ḡalāyık sever ne ḡālik

273 tekebbür libāsın kiyip az salın

274 kirip ḡalkda kögsünḡ az derlep tilin

275 müminlik niṣānı tevāzu^c erür

276 eger mümin ersenḡ tevāzu^c kılm

277 tevāzu^c kılıknı kötrür idi

278 tekebbür tutar anı kemsür ḡodı

279 uluḡsınma zinhār uluḡ bir bayat

280 uluḡluḡ meniḡ siz alınmaḡ tidi

285 eger kibr idisi asıl men dise

286 ayayın men anıḡ cevābın kise

287 ata bir ana bir uyalar bu ḡalk

288 tefāvütleri yok öttese

349 uluḡluḡka tigsenḡ yanḡılma özünḡ

350 ḡalı kiysenḡ atlās unutma bözünḡ

351 uluḡ bolduḡunḡca tüzünrek bolup

352 uluḡka kiçikke sılık tut sözünḡ

3.3.2.9. Düşman edinme

Sözlükte “Birinin kötülüḡünü isteyen, ondan nefret eden, ona zarar vermeye çalışan kimse, yaḡı, hasım, dost karṣıtı” (TDK, 2009: 590) olarak tanımlanan düşman, kimsenin sahip olmak istemeyeceḡi, kendisini uzak tutmak isteyeceḡi

insandır diyebiliriz. Bu durumda dost edinme ve düşman edinmeme hususları ortaya çıkar. Hayata olağan şekliyle devam edebilmek için bir insanın düşman edinmemesi lazımdır. Bu duruma Edib Ahmed eserinde bir tane düşmanın olsa onu az görme diyerek dikkat çekmiştir. Buradan da bireyin iyi bir ahlaka sahip olması ve bir tane bile olsa düşman edinmekten kaçınması gerektiği sonucuna ulaşabiliriz. Eserdeki konuya ilişkin mısralar aşağıda verilmiştir.

355 miᅇg ir dostuᅇg erse öküş körmegil

356 bir ir duşman erse anı azlama

SONUÇ

Bu çalışmada, Atebetü'l-Hakayık'ın Necip Asım tarafından 1918 yılında Ayasofya (B) nüshası dikkate alınarak Hibetü'l-Hakayık adıyla yapılan ilk neşrinin günümüz alfabesine aktarımı yapıldı. Bu aktarım tamamlandıktan sonra Reşit Rahmeti Arat'ın 1951 yılında ana metnini, eserin Semerkand Nüshası (A)'nı esas alarak yayınladığı Atebetü'l-Hakayık metniyle “harflendirme, kelime ve kelime grupları” farklılıkları açısından karşılaştırılması gerçekleştirildi. Ardından Hibetü'l-Hakayık adlı eser değerler eğitimi açısından değerlendirildi.

Hibetü'l-Hakayık'ın orijinal nüshasında Uygur harfli ve Arap harfli mısralar alt alta olacak şekilde yazılıdır. Necip Asım eserin neşrini gerçekleştirirken yer yer Uygur harfli metni esas almış yer yer de Arap harfli metni esas almıştır denilebilir. Tıpkıbasımdaki Arap harfli metinde açıkça “د” harfi kullanılan birçok yerde Necip Asım “ت” harfini kullanmıştır. Ayrıca helal, haram, hem gibi kelimelerde kelime başlarında görülen “h” lerin de bazılarını yazarken bazılarını yazmamıştır.

Necip Asım Hibetü'l-Hakayık'ın neşrinde eserin okuma ve çevirsini, beyitler ve dörtlüklerden oluşan yapısını dikkate almadan, başından sonuna kadar ikişer mısralık gruplar halinde gerçekleştirmiştir.

Necip Asım Hibetü'l-Hakayık neşrinde “mu” soru edatını latin harfleriyle “mouv” şeklinde okunacak diye belirtmektedir. Arap harfli metindeki yazılışını da “ثناموو” kelimesinde olduğu gibi iki vav harfi kullanarak yazmaktadır. Bundan hareketle soru ekini “muu” şeklinde uzun ünlülü düşünmüş olabileceği sonucuna ulaşılabilir.

Üçüncü tekil şahıs emir kipi ekinin okunuşunda da benzer duruma rastlanmaktadır. Ancak burada bir tutarsızlık söz konusudur. Örneğin “qalsu” kelimesi 68. mısradaki “qalsuu” okunacak şekilde “قالسوو” yazılıyken 72. mısradaki tek vav harfi kullanılarak yazılmıştır.

“kendü” kelimesinin yazılışında ve okunuşunda da bir tutarsızlık söz konusudur. Örneğin 53. mısradaki “kendüü” okunacak şekilde “كندوو” yazılıyken 413. mısradaki tek vav harfi kullanılarak yazılmıştır.

“idi” kelimesini yer aldığı bütün mısralarda *sahip*, *Allah* şeklinde anlamdıran Necip Asım eserinin Sarflar bölümünde fiil çekimlerine örnek gösterirken “keçürgen

idim” ifadesini görülen geçmiş zamanın hikayesi olarak vermiştir. Bu örnek de bizlere Necip Asım’ın bu noktada hataya düştüğünü göstermektedir.

Eserde değerler eğitimine dair tespit edilen bulgular *Tavsiye edilen, özendirilen değerler* ve *Sakındırılan, yapılması istenmeyen değerler* olmak üzere iki ana başlık altında toplandı. Tavsiye edilen, özendirilen değerlere ilişkin eserde yer alan; bilgili olma, doğru sözlü olma, sır saklama, cömert olma, sorunlara karşı hazırlıklı olma, kanaatkâr olma, iyilik yapma, alçak gönüllü olma, zamanı iyi değerlendirme, sağlığa dikkat etme, yumuşak ve güzel huylu olma, kerem sahibi olma, şefkatli ve merhametli olma, insanlara yardım etme, iyilik edene teşekkür etme, affedici olma, davranışlarda ölçülü olma, sabırlı olma, dost edinme, işi düşünerek yapma, kaza ve kadere inanma alt başlıkları oluşturularak bu değerlerin eserde yer aldığı mısralar verildi. Edib Ahmed’in eserinde, insanlardan sahip olması beklenen bu davranışlardan en çok *bilgili olma ve cömert olma* konuları üzerinde durduğu görüldü.

Sakındırılan, yapılması istenmeyen değerlere ilişkin eserde yer alan; bilgisiz olma, çok konuşma, yalan söyleme, dünyaya aldanma, cimrilik yapma, açgözlülük yapma, kötülük yapma, kibirli olma, düşman edinme alt başlıkları oluşturuldu ve bu değerlerin eserde yer aldığı mısralar verildi. Edib Ahmed’in eserinde, insanlardan uzak durması ve yapmaması istenen bu davranışlardan en çok *bilgisiz olma ve çok konuşma* konuları üzerinde durduğu tespit edildi.

Eserde Edib Ahmed, bilgisizliği yerip bilgisiz olmayın derken bilgili olmayı telkin etmektedir. Yine buna paralel şekilde yalan söylemeyin derken doğru sözlü olmayı, cimrilik yapmayın derken cömert olmayı, açgözlülük yapmayın derken kanaatkâr olmayı, kötülük yapmayın derken iyilik yapmayı, kibirli olmayın derken alçak gönüllü olmayı ve son olarak düşman edinmeyin derken dost edinmeyi telkin etmektedir.

Edib Ahmed Hibetü'l-Hakayık adlı eserinde ahlakî açıdan önemli gördüğü bazı nitelikleri bölümler hâlinde ele almış ve ilgili bölüm içerisinde bu nitelikleri olumlu ve olumsuz yönleri ile anlatmıştır denilebilir. Örneğin eserin ana metnine başladığı bilginin faydaları bölümünde iç içe bilginin faydalarını ve bilgili insanların faziletlerini anlatırken bilgisizliğin zararlarını ve bilgisiz insanların trajikomik

durumlarını okuyucuya göstermiştir. Bunları yaparken atasözü, hadis ve ayetlere sık sık başvurmuştur. Bu durum eserin tamamında görülmektedir.

Yapılan incelemeler ve tespitler Hibetü'l-Hakayık adlı eserin büyük bir bölümünün değerler eğitimi ile alakalı konularda tavsiye ve öğütlerden oluştuğunu, bazı ahlakî değerlerin tekrar tekrar ele alınıp vurgulandığını göstermektedir. Bu nedenle yazıldığı dönemden günümüze kadar değerlerin nesiller boyu aktarımına katkıda bulunduğu ve bundan sonraki süreçte değerlerin öğretiminde ve aktarımında kullanılmasının uygun olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Bu çalışmayla Hibetü'l-Hakayık'ın ilim âlemine tanıtılışının yüzüncü yılında eserin ilk neşri ile ondan otuz üç yıl sonra edisyon kritikli neşri bir arada verilerek Türkoloji alanına bir karşılaştırma imkanı sunulmuştur. Şayet bugünkü bilgiler de göz önüne alınacak olursa Türkiye'deki Türkoloji araştırmalarının yüzyıllık bir zaman dilimine bir ışık tutmuş olacağız.

KAYNAKÇA

- AKAR**, Ali (2014). *Türk Dili Tarihi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ARAT**, Reşid Rahmeti (2006). *Atebetü'l-Hakayık*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ARGUNŞAH**, Mustafa (2013). *Çağatay Türkçesi*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- ARGUNŞAH**, Mustafa ve YÜKSEKKAYA, Gülden Sağol (2013). *Karahanlıca Harezme Kıpçakça Dersleri*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- ÂSİM**, Necib (1334). *Hibetü'l-Hakayık*, İstanbul: Matbaa-i Amire.
- ÂSİM**, Necib (1925). “Uygur Yazısıyla Hibetü'l-Hakayık’ın Diğer Bir Nüshası”, *Türkiyat Mecmuası*, C. I, İstanbul, 227-233.
- BALCI**, Ali (2004). *Sosyal Bilimlerde Araştırma*, Ankara: Pegem Yayıncılık.
- BALOĞLU**, Mustafa ve Balgalmış, Esra (2005). İlköğretim ve ortaöğretim yöneticilerinin öz-değerlerinin betimlenmesi: Tokat ili örneği, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 3 (10).
- BANARLI**, Nihat Sami (1998). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- BAŞKAN**, Neslihan (2013). *Atebetü'l-Hakayık Bağlamında Ahlâk Kavramı ve Tıp Etiği*. Doktora Tezi, ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- BOZKURT**, Eyüp (2017). *Çocuk Oyunları İle Değerler Eğitimi*, Doktora Tezi, GAZİ ÜNİVERSİTESİ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- BÖLER**, Tuncay (2009) “Necib Âsım Yazıksız ve Türk Diline Katkıları”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 25/Bahar, 195-208.
- DEVELLİOĞLU**, Ferit (2008). *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- DİLMAÇ**, B. ve EKŞİ, H. (2007). “Değerler eğitimi: Temel tartışmalar ve yaklaşımlar”, *İlköğretmen Dergisi*, S. 14, 21–29.
- DİLMAÇ**, Bülent ve ULUSOY, Kadir (2015). *Değerler Eğitimi*, Ankara: Pegem Akademi.
- ECKMANN**, Janos (2013). *Çağatayca El Kitabı*. (Çeviren: Günay Karaağaç). İstanbul: Kesit Yayınları.

- ERCİLASUN**, Ahmet B. (2008). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERCİLASUN**, Ahmet B. ve **AKKOYUNLU**, Ziyat (2015). *Dîvânü Lugâti't-Türk*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- FİTCHER**, Joseph (1990). *Sosyoloji nedir?* (Çeviri; Nilgün Çelebi). Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, No:75.
- GÜNGÖR**, E. (1993) *Değerler Psikolojisi, Ahlak Psikolojisi, Ahlaki Değerler ve Ahlakî Gelişme*, Amsterdam: Hollanda Türk Akademisyenler Birliği Vakfı Yayınları.
- HACIEMİNOĞLU**, Necmettin (2013). *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İSLAMOĞLU**, Hamdi A. ve **ALNIAÇIK**, Ümit (2016). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, İstanbul: Beta Yayınları.
- KÖPRÜLÜ**, M. Fuad (1331). “Hibetü'l-Hakayık”, *Millî Tettebbûlar Mecmuası*, S.5, 369-380.
- KÖSTÜ**, Ayşegül (2017). *İmam Nevevî'nin Kırk Hadis Adlı Eserinde Değerler Eğitimi*, Yüksek Lisans Tezi, KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kilis.
- KUÇURADI**, İonna (2010). *İnsan ve değerleri* (4. baskı). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- MEHMEDOĞLU**, Ali Ulvi ve Mehmedoğlu, Yurdagül. (2006). *Küreselleşme, Ahlak ve Değerler*, İstanbul: Litera Yayıncılık.
- MEYDAN**, Ali ve Bahçe, Arzu (2010). Sosyal bilgiler öğretiminde değerlerin kazandırılma düzeylerinin öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*. 1 (1).
- ÖZTÜRK**, Rıdvan (2016). “Atebetü'l-Hakayık'taki Satır Altı Farsça Çeviriler”, *Dil Araştırmaları*, Güz/19: 25-35.
- PARLATIR**, İsmail (2006). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Yargı Yayınları.
- SABAN**, Ahmet (2005). *Öğrenme Öğretme Süreci, Yeni Teori ve Yaklaşımlar*. Ankara: Nobel.
- ŞENTÜRK**, Ahmet Atillâ ve Kartal, Ahmet (2009). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- TDK** (Türk Dil Kurumu). 2009. *Türkçe Sözlük*: Ankara: TDK Yayınları.

TURAN, Refik ve **ULUSOY**, Kadir (2016). *Farklı Yönleriyle Değerler Eğitimi*, Ankara: Pegem Yayıncılık.

ÜNLÜ, Suat (2012). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*, Konya: Eğitim Kitabevi Yayınları.

ÜŞENMEZ, Emek (2006). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*, Kütahya (Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

YILMAZ, Ercan ve **YAZICI**, K. (2006). “Değerler Eğitimine Genel Bir Bakış”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 19, 499-522.

ZİJDERVELD, Anton C. (1995). *Soyut toplum* (Çeviren: C. Cerit). İstanbul: Pınar Yayınları.

ÖZ GEÇMİŞ

04.07.1991 tarihinde Denizli'nin Çameli ilçesinde dünyaya geldi. İlkokulu ve ortaokulu Sarıkavak İlköğretim Okulu'nda okudu. Orta öğrenimini Nalan Kaynak Anadolu Lisesi'nde tamamladı. 2013 yılında Selçuk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun oldu. 2014 yılında Selçuk Üniversitesi Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi'nde Türk Dili Okutmanı olarak çalışma hayatına başladı. Hâlen Selçuk Üniversitesi Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi'nde Türk Dili Okutmanı olarak görev yapmaktadır.